

પ્રકાશક:-

જૈન યુવક સંઘના મંત્રીશ્રી:-

મણીલાલ મોહોત્તમચંદ શાહ

અંમીચંદ જેમચંદ શાહ

ધનંજી રટ્ટીટ, મુંબઈ નં. ૩.

સને ૧૯૩૭]

≡ નિવેદન. ≡

મુંબઈમાં ૧૯૮૮ ની સાલમાં શરૂ કરેલ પર્યાવરણ વ્યાખ્યાનમાળા તરફ જૈન સમાજના નિવાસી વર્ગનું ધ્યાન ખેંચવાથી ત્રણ વર્ષના માળા પછી સંવત ૧૯૯૨ ની સાલમાં વ્યાખ્યાનમાળા શરૂ કરવાની યોજના થઈ, અને બનારસથી પંડિત શ્રી સુખલાલજી, વર્ધાથી પંડિત શ્રી દરબારીલાલજીએ ને કાકા કલેલકર જેવા સમર્થ વિદ્વાનોએ મુંબઈ આવવાનું સ્વીકાર્યું, તેમની માયાળુ લાગણી ને સહકારથી વ્યાખ્યાનમાળા શરૂ કરી અને મુંબઈવાસી યુવાન તેમજ વૃદ્ધ વર્ગે અમારા એ પ્રયાસને ખુબ આવકાર આપી લોકરૂચી સંગઠે અમે બાંધેલ અભિપ્રાયમાં અમારી સત્યતા અંગે સખળ ટેકો આપ્યો.

જૈન તેમજ જૈનેતર વિદ્વાનોને વ્યાખ્યાનમાળામાં પ્રવચન કરવા આમંત્ર્યા હતા, તેમાં બનારસ ને વર્ધા જેવા દૂરના રથજેથી આવીને તેમ મુંબઈ જેવા રોકાણવાળા શહેરમાં પણ પોતાના સમયનો ભોગ આપી જે વિદ્વાન બહુઓએ વ્યાખ્યાનમાળામાં ભાષણો કર્યા અથવા લખેલા નિબંધો વાંચી સહકાર આપ્યો છે તે સૌના આભારી છીએ.

વ્યાખ્યાનમાળા આલતી હતી ત્યારે લેખો છપાવી પુસ્તક રૂપે બહાર પાડવાનું નક્કી થતાં, તેજ વખતે અનેક ઉદાર ભાષા બહેનોએ ગ્રાહક તરીકે પોતાના નામે નોંધાવેલાં, તેમના તેજ વાચક વર્ગના હાથમાં પુસ્તક મૂકવામાં ઢીલ થવાના કારણમાં જે વિદ્વાનોએ વ્યાખ્યાનમાળામાં પ્રવચનો કરેલાં તેમનો મહોટો ને મહત્વનો ભાગ આ પુસ્તકમાં આવી ન્ય છે, પરંતુ તે મહત્વનાં ભાષણો મેળવવાના લોભેજ ઢીલ થઈ છે.

વ્યાખ્યાનમાળાના આઠે દિવસ હીરાગગના દુરંદીઓએ હીરાગગને વ્યાખ્યાન હોલ અને પર્યાવરણના છેલ્લા દિવસે ભાષ્યી દરગોવિંદદાસે ભાંજવાડી યીએટર કંઈ પણ લીધા સિવાય તદ્દન ફ્રી આપીને અમારા પ્રત્યે જે ઉદારતા દર્શાવી છે તે બદલ અમે તેઓના આભારી છીએ.

આ સિવાય જે ભાષ્યોએ તન મન ને ધનની મદદ કરી છે તે સૌનો આભાર માનીએ છીએ.

લી. મંત્રીઓ,

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ.

વિષયાનુક્રમ.

નં.	વિષય.	પૃષ્ઠા
	પ્રારંભિક...	(પં. મુખલાલજી.)
૧	આજના સાધુઓ નવીન માનસને દોરી શકે !...	(")
૨	ક્રાન્તિકાર, જગવાન સદાતીર (શ્રી. પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆ)	૧
૩	ધર્મની અને ઝોના ધ્યેયની પરીક્ષા...	(પં. મુખલાલજી) ૨
૪	દેવદત્ત...	(પં. દરબારીલાલજી) ૫
૫	સમાજવાદ અને જૈનધર્મ...	(શ્રી. ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ) ૫
૬	શ્રી મદાતીર અને ઉપસર્ગો...	(શ્રી. મોતીચંદ ગી. કાપડીઆ) ૬
૭	સ્વામી શ્રી વિવેકાનંદના પ્રેરણાપ્રદ વિચારો...	(શ્રી. મોદનલાલ દલીચંદ દેસાઈ) ૭
૮	જૈનધર્મ અને નિરતિમાર્ગ...	(પં. દરબારીલાલજી) ૧૦
૯	મુધારક ધર્મમાં મુધારા...	(કાકા કાસેલકર) ૧૧
૧૦	જૈન ધર્મમાં વિચરધર્મ અને જેવાં તત્ત્વો છે ખરાં !...	(શ્રી. દલસુખભાઈ કાશ્યાભાઈ) ૧૨
૧૧	લ્લેખ અને ધર્મ...	(પં. નામુરામજી ડ્રેમી) ૧૩
૧૨	મદનના મુદ્દોજ-નોંધ...	
	૫ મિક વિચારો...	(શ્રી. મોદનલાલ દલીચંદ દેસાઈ) ૧૪

પ્રાસ્તાવિક.

આ જાતની પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સરૂ થયે સાતથી વધારે વર્ષ થયાં એની ઉપયોગિતા હવે ભાષ્યે જે સિદ્ધ કરવાની રહે છે. તેમ છતાં એને કસવાની જે કસોટીઓ છે. મુખ્ય કસોટી એ એનો પ્રેરક હેતુ છે. અને બીજી કસોટી એનું પરિણામ છે. વ્યાખ્યાનમાળાના યોજકો અને એમાં વ્યાખ્યાન આપવા ભાગ લેનારાઓનો હેતુ કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થને સિદ્ધ કરવાનો ન હોય તેમજ પર્યુષણમાં સહજ મળતી નિરૂત્તિ અને લોકોમાં જંગેલી વિશ્વાસનો ઉપયોગ કરી લઈ વ્યાખ્યાનમાળા દ્વારા લોકોમાં કાંઈક વિચારશક્તિ ફેળવવી, વહેમો અને સંકુચિતતા દૂર કરી તેને સ્થાને સમભાવ જમાડવો, એ હોય તો સમજવું જોઈએ કે વ્યાખ્યાનમાળા કદી નિર્ઘર્ષ સિદ્ધ નહિ થવાની. હજી લગી આ મુખ્ય હેતુ સચવાતો આવ્યો છે. પરિણામની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ વ્યાખ્યાનમાળા દિવસે દિવસે આસાપ્રદાન નિવડતી જાય છે. વ્યાખ્યાનમાળા વખતે ઉપસ્થિત શ્રોતાઓની સંખ્યા તેમજ હાજરી વ્યાખ્યાનમાળાના માહકો અને વાચકોની સંખ્યા પૂરવાર કરે છે કે વ્યાખ્યાનમાળાની યોજના ભોક્ષાને ફગી છે અને વધારે ને વધારે ફગતી જાય છે. આ બધું જનાં યોજકોએ દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે સાવધાની ફેળવવાની રહે જ છે. વક્તા અને ભેષકોની પસંદગી, ત્રિષયોની વહેંચણી, જરાજર વખતસર કામ પનાવવાની પદ્ધતિ અને વખતસર વ્યાખ્યાનમાળા પ્રસિદ્ધ કરવાની યોગ્યતા એ મુદ્દાઓ તરફ વિશેષ સત્તન રહેવું જ પડશે. આમંત્રિત વક્તાઓ પાસેથી પ્રથમથી જ તેમના લખેલ વ્યાખ્યાનો મેળવી લેવાની પરિપાટી જોડે જાશે ચોક્કસાઈથી અનુસરશે તેટલે અસર વ્યાખ્યાનમાળા

વિવિધ પુસ્તિકાની રાહ જોઈ જોડનાર જિજ્ઞાસુઓની વૃત્તિ યોગ્ય રીતે મતોપાવાથી જિજ્ઞાસાનું વાતાવરણ તાજૂં રહેશે.

વ્યાખ્યાનમાળાનો પ્રારંભ ગુજરાતમાં, ખાસ કરી અમદાવાદમાં થયેલા મુંબઈ સુધી એવો પગલાં લઈ છે. આ બન્ને સ્થળે વ્યાખ્યાન-માળા કાંઈક વધારે નિયમિત રીતે ને વિશેષ આકર્ષકરીતે ચાલે છે. તેમ છતાં મેં પ્રવાસ દરમિયાન અને બીજી રીતે જોયું છે કે અનેક સહેલી તેમજ કરચાઓમાં અમુક વર્ગની જિજ્ઞાસા વિશેષ પ્રમાણમાં જાણી છે અલગત એ બધે સ્થળે કોઈ યોજના નીકળી આવે તોય યોગ્ય વક્તાએ મેળવવા એ કામ જરાય સહેલું નથી. અને યોગ્ય વક્તાઓ સિવાય નિષ્પ્રાણ વ્યાખ્યાનમાળા ચલાવવાનો કોઈ અર્થ પણ નથી. તેમ છતાં એટલું તો શક્ય છે કે ઓછામાં ઓછું જ્યાં જ્યાં હાઈસ્કૂલ હોય તેં મધ્યે આવી જોડવાનું બહુ અવરો નથી. કલકત્તા જેવા સહેરામાં પુરો વ્યાખ્યાનમાળા ચર કરવા વિશે વિચાર કરે એ તો એક રીતે મોડું જ થયું લેખાત.

વ્યાખ્યાનમાળાની પુસ્તિકાઓ પ્રથમ તો ગુજરાતીમાં જ બહાર પડી છે. તેમ છતાં સરખાનથી જ એ ગુજરાતી વ્યાખ્યાનો સાથે થોડાં કે ઘણાં દિન્દી વ્યાખ્યાનો અપાતાં અને હપાતાં આવ્યાં છે. આ સિવાય ગુજરાતીમાં લખાયેલ ને હપાયેલ વ્યાખ્યાનોમાંથી ધણા દિન્દીમાં અનુવાદિત થઈ અનેક મથને પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. એને પરિણામે આ વ્યાખ્યાનમાળા જાણ એક ફિરકાની ન રહે તો ત્રણે જોડ ફિરકાની જનલ માધ્યમજ હોય તેવીજ જાની મર્ફ છે. વ્યાખ્યાનમાળાની સરખાનથી જ એ ઉદેશ તો દોનો જ કે ત્રણે ફિરકાના જોડ બાઈ જડેનો. અને વિદ્વાનો જાન લેજ. એ ઉદેશ અનારવથી નગરનર સચવાનો આજો છે અને એનું જટ વનિજ મ પળ રજટ બાજુ છે.

આ વ્યાખ્યાનમાળાની થેલી પણ જટ અમર દિનજ ૫૦ ૫૧૧
૫૨૨ થઈ જળુ ૧ છે. જટજળુની વખતે દિનજ ૫૨ વિદ્વાનો ૫૫ અરી

વ્યાખ્યાનમાળા ચલાવવા તરફ કવચિત્ કવચિત્ દબા હોય એમ દેખાય છે અને કેટલેક સ્થળે દિગંબર પંડિતો આ પ્રવૃત્તિ સ્વીકારી લેવાની ચર્ચા કરતા પણ સાંભળ્યા છે. આ સ્થળે એક સૂચના કરવી મને યોગ્ય લાગે છે. શ્વેતાંબરીય પર્ણપથ પૂરાં ચતાંજ દિગંબરીય દશલક્ષણી શરૂ થાય છે. જ્યાં બન્ને ફિરકાના અનુયાયીઓ હોય ત્યાં જુદી જુદી વ્યાખ્યાનમાળા પ્રવર્તે એ અનિષ્ટ નથી, પણ એ બન્ને ફિરકાના સમજદાર સંચાલકો અને પંડિતોની ખાસ ફરજ છે કે એમણે એક સંમિલિત વ્યાખ્યાનમાળા ચલાવવી. સમય નક્કી કરવામાં ફિરકાગન ધાર્મિક અધ્યા આડે આવવાની એ કું જાણું છું, પણ ખીજા અનેક લાભો જોતાં આ બાબતમાં ઉદારતા કેળવવી એ આ જમાનામાં અધર્મ હોવું ન જોઈએ. એ દષ્ટિએ વિચારતાં ખીજો કોઈ વધારે સારો સમય ઉભયમાન્ય ન થાય ત્યાં લગી મને પોતાને એમ લાગ્યું છે કે શ્વેતાંબરીય પર્ણપથના છેલ્લા ચાર પાંચ દિવસોને દશલક્ષણીના શરૂઆતના તેટલા જ દિવસો, એમ મળી એક અડવાડિયા કે દસ દિવસની સંયુક્ત વ્યાખ્યાનમાળા ગોઠવવી, જેમાં જોનેનર વક્તાઓ ઉપરાંત બન્ને ફિરકાના યોગ્ય અને સમજાવી વક્તાઓને આમંત્રવા. આમ થવાથી એ વક્તાઓ દ્વારા બન્ને ફિરકાના અમુક અનુયાયી વર્ગનું માનસ ઉદાર અને ઉન્નત થશે એટલુંજ નહિ પણ એક ફિરકાની સાહિત્ય તેમજ પરંપરાની ધણી વિશેષતાઓ ખીજા ફિરકાની જાણમાં આવતાં બન્ને વચ્ચે વધારે સૌહાર્દ કેળવાશે, જે અત્યારની રાષ્ટ્રીય અને માનુષિક એકતાની દષ્ટિએ સૌથી પહેલું જરૂરી છે અને જોના વિના જોનોતો અનેકાંતવાદ માત્ર ચર્ચાનોજ વિષય રહ્યો છે.

વ્યાખ્યાનમાળા શુભ્ય લાગે સવારે ચાલે છે. એ વખત જોનેનો વાસ્તે બહુ અનુજીન નથી. જોનેનો એ ધર્મ દિવસોમાં વ્યાખ્યાનમાળા છોડી પણ નથી શકતા અને હાજર થવામાં એમને બહુ તણાવું પડે છે. તે સિવાય વ્યાખ્યાનના વિષયો પણ ધણીવાર તેમને વાસ્તે બહુ ભારે પડી

નવ છે. તેથી તેમને વાસ્તે બપોરનો અનુકૂળ સમય મોકલવો અને તેમજ અસ્તિ પ્રધાન વિષયોની પસંદગી કરવી. અક્ષયન એ તો સર્વ સંભવિત અને યોગ્ય પણ છે કે એવા સરસ વિષયો દ્વારા પણ બહેન માનસ યોગ્ય દિશામાં કાંઈક વધારે ઝીંલુવટ સાથે કેળવી શકાય વાસ્તે તેજ જાનના ઉદાત્ત વક્તાઓમાંથી ભાઈ અને બહેન ન પ્રકારના વક્તાઓને પસંદ કરવા ઘટે.

આ વર્ષે અપાયેલ આખ્યાનો આ પુસ્તિકામાં બધાં જ નથી આ તેમ છતાં મોટા ભાગ આવી જ ગયો છે. એનું મૂલ્યાંકન આ જ જાણીને જ નથી કરતો. વાચકો પોતે જ વાંચી વિચારી શકશે કે જુદા જુદા વિષયો જુદા જુદા દૃષ્ટિબિન્દુથી જુદા જુદા વક્તાએ કેવી કેવી રીતે ચર્ચ્યા છે અને એની પાછળ એમનું વાંચન, વિચાર તથા લેખન બળ કેવું છે, શું ધારે શું કે મમજદાર વાચક આ વાંચી પોતાનો મને તેવો દૃષ્ટિભેદ કાયમ રાખવા છતાં આ પ્રપત્તિ આકર્ષણ સિવાય કદી જ નહિ રહે. એ પણ ખ્યાનમાં રાખવું જ આ આખ્યાનમાળા જેનો નરકથી અને મુખ્યપણે જેનો વાર ચાલવા છતાં વસ્તુના એ સર્વસાધારણ જેવી જ છે. જેન કે જેને વાંચે તે બધાને એમાંથી બહુ મળી આવે તેમ છે એ તો અજાણીયે જ કીએ કે ત્યારે ત્યારે યોગ્ય રીતે જાહેરાત થાય છે ત્યારે આખ્યાનમાળામાં જેનેનર ઓનાઓની દાગરી સનોપપ્રદ દેવ વગેરે આખ્યાનમાળામાં ત્યારે પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ જેનેનર વક્તાઓ તો દેવ છે, ત્યારે જેન અને જેનેનર જાણેની જિજ્ઞાસા અને કુતૂહલ એકદમ કુનેજ થઈ જાય છે. કાકા કાંતેમકર કે ગામનાગપણ કે મહારાજા એવનર છે, એ જાણનાં જ આખ્યાન જ્યન ઓના ઉચ્ચત્ત જાય છે. પ્રખુર પુસ્તિકામાં જેનેનર રહી એના તથા તર્કે બહુ આખ્યાનો મમદાર છે, એ આ પુસ્તિકાની સાર વિશેષ નથી.

મારા પોતાના બેમાંથી એક લેખના ઉદ્ભવ વિષે કાંઈક ખુલાસો કરવો જરૂરી છે. ગયે વર્ષે અમદાવાદમાં ઠારાયેલ જૈન યુવક પરિપક્વ પ્રમુખ તરીકે શ્રીયુત પરમાનંદદાસ કાપડિયાએ લાપશ્ચ આપેલું, તે વિષે સમાજમાં ઉદ્ઘાપોહ જાગેલો, જે જૈન સમાજની પ્રકૃતિ અને ભૂમિકા જોતાં સામયિક તેમજ ઈષ્ટ પણ હતો, તે વખતે અમદાવાદવાળા શ્રીયુત કસ્તુરભાઈ મણિભાઈને મેં જનારસથી પત્ર લખેલો કે ધર્મના સ્વરૂપ વિષે તમે કે તમારા પૃષ્ઠપોષકો ઇચ્છો તો હું નમ્ર અને વિવેકી ચર્ચા કરવા ઇચ્છું છું. તેમણે એ પત્રનો કાંઈ સક્રિય કે નિષ્ક્રિય જવાબ આપ્યો નહિ. પણ મને લાગ્યું કે જો આપણે પોતાનો વિચાર સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત જ હોય તો લોક સમક્ષ ન મૂકવો ? જે અધિકારી દશે તે વિચારશે. એ દૃષ્ટિથી મેં 'ધર્મ' અને તેના ધ્યેયની પરીક્ષા વિષય ઉપર એક લેખ પર્ણપણ વ્યાખ્યાનમાળા નિમિત્તે તૈયાર કર્યો જે આ પુસ્તિકામાં આવેલો છે, હું ઇચ્છું છું કે એના મુદ્દા વિષે વિચારકો વિચાર કરે ને સમજાવે ગુણ દોષ મીમાંના કરે.

તા. ૧૫-૧૦-૩૬ ના જૈન યુગની નોંધમાં આજ વ્યાખ્યાનમાળાના બે પ્રસંગો ઉપર ટીકા કરવામાં આવી છે, જે વિષે અત્રે સરળ ભાવે ખુલાસો કરવો જરૂરી છે. વેસ્થાવૃત્તિના ઉદ્ઘાટનથી તેમજ નર્સના કામ અને આડમી નરકની વાત એ બે મુદ્દાઓ ઉપર ટીકા છે, ટીકાકારને સ્મરણ ન હોય તો મારે સ્મરણ અપાવવું જોઈએ કે વેસ્થાનો દાખલો વક્તાએ આપેલો તે પોતા તરફથી નહિ પણ પ્રસિદ્ધ અને અત્યારે પણ જીવિત એક સાધુ દ્વારા અપાયેલ દાખલાનો વક્તાએ ઉલ્લેખ કરેલો, અને તેમ છતાં એ દાખલાથી કાઢવું મન દુભાયું હોય તો તે બદલ સાંવત્સરિક પર્વને દિવસે જાહેર સભામાં તેજ વક્તાએ તદ્દન ખુલ્લા દિશથી મારી માગેલી હું 'ધાર્' છું કે આવી મારી કરતાં વધારે એ પર્વની પવિત્રતા ભાગ્યેજ બીજી દોષ શકે. ટીકાકાર કહે છે કે પર્ણપણની પવિત્રતા સાચવવા વક્તાઓએ સંયમ રાખવો એમાં શંકા નથી

કેટલાં છપાવવા રહી ગયા વગેરે બાબતો વિષે મંત્રીઓ ભુલો ખુલાસો કરવાના જ છે. આ વર્ષની એક વિશેષતા એ પણ છે કે હિન્દી વ્યાખ્યાનો હિન્દીમાં ન છપાતાં ગુજરાતીનો અનુવાદિત થઈ છપાય છે. મૂળ હિન્દી વ્યાખ્યાનો સત્ય સદૃશ પત્રમાં છપાયેલાં હોય જિજ્ઞાસુઓ એમાંથી મેળવી શકે. પર્યુષણના દિવસોમાં મને રજા તો ન જ હતી. પણ મુવક સંધના મંત્રીઓનો આગ્રહ હું ટાળી ન શક્યો. થોડાક દિવસો પરાણે કાઢી મુંબઈ આવ્યો ને આખી યોજના તેમજ તાલાવેલી જોઈ હું ખૂબ રાજ થયો. મને જણાયું કે હવે જિજ્ઞાસાતું પૂરે અમુક વર્ગમાં ખૂબ ઉત્સાહ જાય છે. તેનો સરસ ઉપયોગ કરી લેવાની આ પર્યુષણ પર્વ જેવી મુંદર અને નિવૃત્તિ પ્રધાન તક બીજી બાબતે જ છે. એ બાન સાથે પર્યુષણ પર્વમાં વહેલી વિદ્યા વિનિમયની અમૂર્તગંગામાં સ્નાન કરી મૂર્ત ગંગાના તટ તરફ પાછો એવી આશાથી આવ્યો ગયો કે સમજદાર અને જવાબદાર કૈન બાઈઓ પર્યુષણ પર્વની નિવૃત્તિ તેમજ કલ્યાણમયનાનો વધારે સારા કલ્યાણમાં ઉપયોગ કરવા વાસ્તે ઉત્તરોત્તર વધારે મંબીર અને વધારે સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાનો અપાવવાની તેમજ છપાવવાની યોગ્ય વસ્તુ કરે.

વ્યાખ્યાનમાળાની શક્યતા હોય કે નહિ, તેમ છતાં એનો વ્યાપક ઉપયોગ સિદ્ધ કરવાનો એક સરલ માર્ગ એ પણ છે કે ત્રણે દિરેકાન નિરુવાર્ધ કૈન પત્રકારો પર્યુષણ નિમિત્તે એક ખાસ અંક બહાર પાડવાની પહેલેથી જ તૈયારી કરે, જેમાં દૂંઠા પણ મહત્વના લેખો આવે ને બીજાં બાલ આકર્ષણો સિવાય પણ એ અંક વાચકોની વિચાર મુમિત્તને દિગ્ધૃષ્ટ ઉત્તન કરે, તેમજ નવા નવા વિષયો ઉપર

માહેલીવાળી ચર્ચા કરે. આ યોજનાથી બધા પ્રતિભા વસતા છે. એક સરખો લાભ થવાનો. પત્રકારોએ એ સ્મરણમાં રાખવું ઘટે કે મંદગદગાર કરવાના મોહમાં ન પડતાં તેની ગંભીરતા અને વિવિધતા વિશેની સમભાવી ચર્ચા તરફ ખાસ લક્ષ્ય અપાય.

વ્યાખ્યાનમાળાના યોજકોની કાર્ય તત્પરતા અને નીખાણસક્તિ મારા ઉપર સારી છાપ પડી છે, એ મારે કહેવું જોઈએ.

— સુખસિંહ

શ્રી પર્યુપણ પર્વ વ્યાખ્યાનમાળા

આજના સાધુઓ નવીન માનસને દોરી શકે ?

(વક્તા-પંડિત મુખસાસજી)

મુરોપમાં ઝલિલિયો વગેરે વૈજ્ઞાનિકોએ જ્યારે વિચારની નવીન દિશા ખૂલ્લી મૂકી અને જ્ઞાનો જોવા ખૂદ પાદરીના પુત્રોએ ધર્મચિંતનમાં સ્વતંત્રતા દાખવી ત્યારે તેમની સામે કોણ દત્તા ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સ્વાંના પોપ અને ધર્મગુરુઓજ આપણી સામે આવે છે. બાપબલ્લની જૂની ધરેડ, વિચારની નવીનતા અને સ્વતંત્રતા જ્યારે સાંખી ન શકી ત્યારે જડતા અને વિચાર વચ્ચે દ્વંદ્વ શરૂ થયું. અતે જડતાએ પોતાનું અસ્તિત્વ મક્કામન રાખવા એકજ માર્ગ અવલંબ્યો અને તે એ કે ધર્મગુરુઓએ કે પોપોએ પોતાના ધર્મની મર્યાદા માત્ર બાપબલ્લના ગિરિવચન પૂરતી અને બની શકે ત્યાં સેવાક્ષેત્ર પૂરતી આંધી વિજ્ઞાન અને શિક્ષણના નવીન બળોને દોરવાનું અમામર્થ્ય તેઓએ પોતામાં જોયું; અને તરતજ તેમણે પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર સંકુચિત કરી નવા જમાનાને બાધક થવાની આત્મધાનક પ્રવૃત્તિમાંથી મુક્તિ મેળવી પોતાનું અને નવીન વિકાસનું અસ્તિત્વ જચાવી લીધું.

મુરોપમાં જે જમાનાઓ પૂર્વે શરૂ થયું અને ઉગરે થાણે પડ્યું તેની શરૂઆત આજે આપણે હિન્દમાં જોઈએ છીએ; અને એ શરૂઆત પણ ખાસ કરી જૈનસમાજમાં જોઈએ છીએ. હિન્દુસ્તાનમાં ખીજા સમાજોની વાત કોરે રાખી માત્ર વૈદિક કે બ્રાહ્મણસમાજની વાત લઈ જરા વિચારીએ. વૈદિક સમાજ કરોડોની સંખ્યા ધરાવનાર એક ત્રિશાળ દિન્દુ સમાજ છે. એમાં ગુરૂપટે ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણો ઉપરાંત ત્યાગી મન્યા-સીઓ પણ છે. એ ગુરૂઓની સંખ્યા લાખોમાં ગણ છે જ્યારે દિન્દુ

મમાગ્રમાં નવશિશુજા દાખલ થયું ત્યારે એમાં પણ ત્યાગી અને કુ
 ગુરુઓ ખગલજાયા. એ ખગલજાત કરતાંય વધારે વેગે નવશિશુજાને
 લાગ્યું. એણે પોતાનો માર્ગ નથી રીને સફ કર્યો. જે ગુરુરથ પદ
 પંડિતો શાસ્ત્રજ્ઞાનને જાણે અને પરંપરાને પ્રભાવે આદિ વર્ણના જે
 મરખા માન્ય ગુરુપદે દત્તા અને જેમની વાણી ન્યાયનું કામ
 નેમજ વર્ણ અને આશ્રમેના કાગળૂના ચીજાઓની બદાર પગ પ્રાપ્ત
 પાપનો ભય જનારની, નેમજ પ્રાયશ્ચિત્તનું રક્ષણ આપતી, તેજ કુરુ
 પંડિતોના મંતાનોએ નવીન શિશુજા લઈ પોતા વડિલો સામે ધક ઢ
 મનો ન મળ્યો ન્યાં જ્ઞાત્યમાજ, આર્ષસમાજ આદિ નવનર
 પોતાના જમએમના નવા ધર્મોની સ્થાપના કરી. એક તરફથી શિષ્ટિ
 ગુરુધર્મમાંથીજ પ્રગળા નવીન માનસને દોડે એવો મમર્થ વર્મ તૈ
 થતા નયો ને બીજી બાજુ ત્યાગી મખૂના મન્યારી વર્ગમાંથી પામ્યું
 ભીં નીકળવા મંડેયો કે જે પશ્ચિમના નવશિશુજાનાં જાણે મમર્થ
 અને તેને પચાવવામાજ પોતાની પ્રજાનું ગુરુ ભાવી જોતો મ
 રિશાનંદ અને ગમતાર્થે નવ શિશુજા પામેલા અને પામતા હિન્દુઓ
 માનસને પાંખ્યુ. અને તેને પોત્ય દિશામા મદાનુભનિપૂર્વક તે
 નમાનુજ સ્વ બુદ્ધિનિદ પ્રગળ્ય કયો પનિવાએ આપણે જોતાએ છીએ
 • આજે જુની પડેડના મદરમા કદર પાળેા નમે મનાવન પંડિ
 નુજીદ કેવા જન. એ વિશાળ દેવિ મમાજની નવ પરીને શિશુજા
 • રિશાનંદ ને ૧૪૬ જામ કે ૧૪ જામન આદે આરજુ નથી નથીજ જતાં એ
 • જુને ૧૪૬ દરબન જેવવા જુના દેવિક જમાનાની નનંજુ કમ
 નન નવ પામન નિના અનિનન મન ૧ ૪ નવાજ વિશાની કે
 ૧ ૪ ૬ નવન નાન દત્ત ૧૪૬ જી કરેલા અને જુ નમાનુજ
 ૧૪૬ નન ન. અપેને રિશાનંદ ૧૪૬ નવન નદિ ૧ ૪ ૬ નવ
 ૧ ૪ ૬ નવન નવન ૧ ૪ ૬ નવન મન જનદી ૧૪૬ નવ
 • નવન નવ નવન ૧ ૪ ૬ નવન ૧ ૪ ૬ નવન ૧ ૪ ૬

કરેલું કુર્બાનું છે કાલીદાસ અને માયના વંશજ કોઈ મદાન સંસ્કૃત કવિઓએ ટાંગેલા કવિત્વ સામે એટલા કારણગર દોષ નથી દાખવ્યો કે તેમણે વાસ્તવિક અને વ્યાસના ચીકાચી નવી રીતે પ્રસ્થાન કર્યું છે. ગીતાના ભાષ્ય રચનાર આચાર્યોના પદપરોએ ગાંધીજીને-એટલા કારણ સર ત્યાગ્ય નથી ગણ્યા કે તેમણે પૂર્વાચાર્યોએ ગીતામાંથી ફક્ત નહિ કરેલ અર્થોમાં ગીતામાંથીજ રાજમાર્ગ તરીકે ફક્ત કરી છે. દક્ષપત કવિના કદરૂબ ભક્તોએ કવિનાજ પુત્ર નાનાલાલને તેમના પોતાના પિતા કરતાં નવે રસ્તે વિચરવાને કારણે અવગણ્યા હોત કે ગૂંગળાવ્યા હોત તો ગૂંગળાવવાને અગર દિન્દુસ્તાનને નાનાલાલ ધરાવવાનું જે આજે ગૌરવ પ્રાપ્ત છે તે હોત ખરું ? કોઈ ભાર્ગવ પછી તે ગમે તેટલો ધાર્મિક કે મનુની હોદ્દાને મુન્શીની પ્રતિષ્ઠા સામે યાવ છે ખરો ? આ હુંક અવતોક્ત ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે વિશાળ દિન્દુ સમાજમાં અતિ મંકુચિન અને વહેમી બીકણ માનમ ધરાવનાર કરોડોની સંખ્યામાં હોવા છતાં એજ સમાજમાંથી આખી દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચે એવા અને માન પામે એવા અમાધાન્ય પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પાકતા આવ્યા છે. તેનું એક માત્ર કારણ એજ છે કે એ સમાજમાં નવીન માનમને પારખનાર, તેને દોરનાર અને તેની સાથે તન્મય થનાર કોઈને કોઈ સતત નીકળતાજ આવ્યા છે.

હવે આપણે જોઈ સમાજ તરફ વળીએ જેટલા પચાસેક વર્ષ થયાં જોઈ સમાજમાં નવ શિલ્પજનો સંચાર ખીરેખીરે શરૂ થયો. આ સંચાર જેમજેમ વધતો ગયો તેમતેમ પ્રત્યાધાની બળે આગળ આવવા લાગ્યાં. જોઈ સમાજના નવા માનમ માથે જૂના માનસની અચકામણી થવા લાગી. એ ધટના દો આખી દુનિયાના સાધાન્ય નિયમ પ્રમાણેજ હતી તેથી તેમાં કોઈ નવાઈ પામવા જેવું નજ દોષ. પણ અર્થ એક ખાસ જોઈ સમાજની પ્રકૃતિ વિચારવા જેવી છે, તે એ કે જ્યારે આપણે જોઈ સમાજનું જૂનું માનસ એમ દરીએ છીએ, ત્યારે સાધુઓનું માનસ એટલુંજ ખરી રીતે સમાજનું જોઈએ. એજ કદરૂબ સ્વભાવના અને દુરામની

સાધુ સમાજમાં જણાતી જડતા.

જેન સમાજમાં પણ આવા કડાકા મુખ્યપણે ચેતાંગર મૂર્તિપૂજક-
જા સંલગ્ન છે. દિગંબર સમાજમાં તેમના સદ્ભાવે સાધુઓ રહ્યા
નહતા. અત્યંત તે સમાજમાં હમણાં હમણાં થોડા નગ્ન સાધુઓ
વા થયા છે જે જૂની ધરેડનાજ છે. તેમજ એ સમાજમાં અતિ
હિંકડા મનનો પંડિત, પ્લહ્યારી અને વર્ણવર્ગ પણ છે. એ બધા
દિગંબર નવપ્રજને નવશિક્ષણ, નવવિચાર અને વિચારસ્વતંત્રતામાં
મારે આડા આવે છે. એક રીતે તેઓ પણ પોતાના સમાજમાં મંદ
નિએ પ્રવેશ પામતા પ્રકાશને રોકવા પોતાથી બનતું બધું કરે છે.
તે લઈને એ સમાજમાં પણ જડતા અને વિચાર વચ્ચે મહાભારત
ચાલે છે. જ્યાં ચેતાંગર મૂર્તિપૂજકમાં સાધુઓનો જેટલો પ્રભાવ છે
અગર જેટલા અનધિકાર હસ્તેષ છે, તેમજ જેટલું ગૃહસ્થ સાધુઓ
વચ્ચે તાદાત્મ્ય છે તેટલું દિગંબર સમાજમાં પંડિતવર્ગ અને સાધુઓ
માથે ન હોવાથી ચેતાંગર સમાજનો ક્ષોભ એ દિગંબરસમાજના ક્ષોભ
હરતાં ધણી રીતે વધારે ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. સ્થાનકવાસી સમાજમાં તો
મામાન્ય રીતે આવા ક્ષોભના પ્રસંગોજ હિંસા નથી થતા. તેનું કારણ
સ્પષ્ટ છે તે એ કે એ સમાજમાં આવકો ઉપર સાધુઓનો પ્રભાવ
વ્યવહારોત્તરમાં દામ નાખવા પૂરતો હેજ નહિ. ગૃહસ્થો સાધુઓને
માને, વહે પોમે એટલુંજ, પણ સાધુઓ ગૃહસ્થની પ્રવૃત્તિમાં સીધી કે
આડકતરી રીતે ભાગ લેતા માણસ પડે તો તેઓને સાધુ તરીકે જીવવુંજ
મારે પડી જાય. અત્યંત ચેતાંગર સાધુઓએ ગૃહસ્થજીવનના વિકાસ
વારંતે જે કંઈ ક્યું છે તેનો ચતાંચ પણ સ્થાનકવાસી સાધુઓએ નથી કર્યો
જ્યાં એ પણ ખરું કે તેઓએ ચેતાંગર સાધુઓની પેઠે ગૃહસ્થના
જીવનવિકાસમાં અંતરાયના પદારો નથી દિશ્યા ક્યાં કે નથી એમાં
રોડાં નાંખ્યા. ખરી રીતે સ્થાનકવાસી સમાજમાં પણ જૂના અને નવા
માનસ વચ્ચે અગાધાભણી છે, પણ ને અગાધાભણીના મગમૂત્રો સાધુઓના

બાળતમાં ગમે તેટલું પાવરધાપણું મેળવે તોય ધાર્મિક શિક્ષણની બાળતમાં તેઓ સાધુઓનેજ અનુસરતા. સાધુઓનુંજ દર્શિર્નિદુ એજ ગૃહસ્થોનું દર્શિર્નિદુ. સાધુઓનાં શાસ્ત્રો એજ ગૃહસ્થોનાં અંતિમ પ્રમાણો. અને માધુઓ દ્વારા દર્શાવાના રીખવાના વિષયો એજ ગૃહસ્થોના પણ અભ્યાસના વિષયો તેમજ સાધુઓએ પૂર્ણ પાડેલાં પુસ્તકો એજ ગૃહસ્થોની વાંચન-માળા અને લાયબ્રેરીઓ એટલે કેળવણી અને સંસ્કારની દરેક બાળતમાં ગૃહસ્થોને સાધુઓનુંજ અનુસરણ કરવાનું હોવાથી તેમનેા ધર્મ દિન્દુ-સ્તાનની પતિવના નારીની પેઠે સાધુઓના પગલે પગલે જવા આવવાનો દનો. પનિનું તેજ એજ પોતાનું તેજ એવી પતિવતા સ્ત્રીની વ્યાખ્યા છે. તેથી એને સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ કરવાપણું ભાગ્યેજ રહે છે. જૈન ગૃહસ્થોની પણ શિક્ષણ અને સંસ્કારિતાની બાળતમાં એજ સ્થિતિ રહી છે. મિધ્યસેન અને સમંતભદ્ર તાર્કિક ખરા પણ તે સાધુપદે પહોંચ્ય પછીજ. દરિભદ્ર ને હેમચન્દ્રે નવનવ સાહિત્યથી ભંડાર ભર્યા ખરા પણ સાધુઓની નિસાળમાં દાખલ થયા પછી. યશોવિજયજીએ જૈન સાહિત્યનું નવું જીવન આપ્યું ખરું પણ તે માધુ અભ્યાસી તરીકે. આપણે કે જૂના જમાનામાં કાંઈ ગૃહસ્થને પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન જૈન સાધુ જેટલો સમય વિદ્વાન નથી જોતા. તેનું શું કારણ ? અમાધારણ પાંડિત્ય અને વિદ્વાન ધરાવનાર શંકરાચાર્ય અને બીજા સન્યાસીઓના સમયમાંજ અને તેમના ૯ મામે તેમનાથી પણ ચંડએવા ગૃહસ્થ બાહ્યજ પડિંતો વૈદિક સમાજમાં પાકપાનો દનિદાસ જાણીતા છે ત્યારે પ્રસિદ્ધ જૈન વિદ્વાન સાંકે આચાર્યની નોલે વિદ્વાતાની દૃષ્ટિએ આવી શકે એવો એક પણ ગૃહસ્થ આવક જૈન દનિદાસે નથી પડ્યો. તેનું શું એ કારણ છે કે ગૃહસ્થ બાહ્યજમાં હોય તેવી ભુષિ આવકમાં નજ સંભરે ? અથવા શું એ કારણ છે કે જ્યાં જ્યાં આવક ગૃહસ્થ હોય ત્યાં જ્યાં એનામાં એ જનન ભુષિ સંભરતીજ નથી, પણ ત્યારે ને સાધુવેસ ધાગ્ય કરે છે ત્યાં

પાનાર શિક્ષણ, તેના વિષયો અને તેની પ્રણલિકા વિશે કાંઈક જાણીએ તો આપણી ખાતરી થઈ જવાની કે અસર જે માનવિક બુદ્ધિ અંગે છે તે સ્વાભાવિક અને અનિવાર્ય છે. સાધુઓ શીખે છે, આખી છ'દમી ભક્તનાર પણ સાધુઓ પડ્યા છે તેમના શિક્ષકો કાંતો તેમના બેબુજ માનસ ધરાવનાર સાધુઓ હોય છે અને મોટે ભાગે તો પડિનો હોય છે, કે જે પડિનો વીસમી સદીમાં જન્મ્યા અને જીવતા છતાં જાગમી કે મોગમી સદીથી લાગ્યેજ આગળ વધેલા હોય છે.

શિક્ષણના વિષયો ને તેની પ્રણલિકા.

સાધુઓના શિક્ષણનો મુખ્ય વિષય જે સૌથી પહેલાં તેમને શીખવવામાં આવે છે તે ક્રિયાકાંડને લખનાં સૂત્રોનો છે. આ સૂત્રો શીખતી અને શીખવતી વખતે એકજ દષ્ટિ હોય છે કે તે લગવાન મહાવીરનાં રથેશાં છે, અગર તો પાછળનાં છતાં એવાં ધ્રુવ છે જેમાં ઉત્પાદ અને વ્યયનો જૈન સિદ્ધાંત પણ ગૌણ થઈ જાય છે. વળી એ ક્રિયાકાંડી શિક્ષણ ઉપર એવી સર્વશ્રેષ્ઠતાની છાપ અધ્યાના હથોડા મારીમારી પાડવામાં આવે છે કે શીખનાર જૈન મિત્રાવનાં બીજાં કાંઈ પણ ક્રિયાકાંડોને તુચ્છ અને આમક માનતા થઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તે પોતાના નાનકડાશા મન્ત્ર મિત્રાવના બીજા સહોદર પટોસી અને સદાસાથી મન્ત્રોનાં વિધિ-વિધાનોને પણ અશાસ્ત્રીય લેખતો થઈ જાય છે.

સાધુઓના શિક્ષણનો બીજો વિષય ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન છે તેઓ ધર્મના મયાગા નીચે જે જે શીખે છે તે જધામા તેમની એક દષ્ટિ વાદિથી અંત સુધી મક્કમ રીતે એવી પોષાય છે કે તે શીખવાનો ધર્મ પૂર્ણ છે, તેમાં કાંઈ વધારવા ઘટાડવા જેવું છે જ નહિ અને એ ધર્મની ધેષ્ટતા વિશે તેમના મનમાં એવા સંસ્કારો પાડવામાં આવે છે કે જ્યાં લગી તેઓ બીજા ધર્મની તુટિઓ ન જુવે અને ઇગર ધર્મોની ખામીઓ ન જાણે ત્યાં લગી તેમને પોતાના ધર્મની શ્રેષ્ઠતાની ખાતરી

જ્ઞાન શીખે છે તેમાં ભારતીય વિકસિત તત્ત્વજ્ઞાનનો ફાઈનલ અંશ ગણી શકી જતો નથી. ભારતીય દાર્શનિક સંસ્કૃતિના પ્રાચીન પૂર્વમીમાંસ અને ઉત્તરમીમાંસાન્નને દર્શનોના પ્રામાણિક ચોક્કસ અભ્યાસ સિવાય જોઈને માધુ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનને 'ગૂંધેપૂરું' માનવો હોય છે. ભાષા, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષ એ પણ એમના શીખવાના વિષયો છે, પણ તેમ 'કાષ્ટ નવા યુગનું' તત્ત્વ દાખલજ નથી થયું. હુંકમાં જોઈને માધુઓની શિક્ષણપ્રણાલિમાં જો કે અનેકાંતવાદનું વિષય તરીકે સ્થાન હોય છે. જતાં એ પ્રણાલિમાં અનેકાંતની દ્રષ્ટિ જીવંત હોતીજ નથી. તેથી તેઓ વિજ્ઞાનનો ટેકો ત્યારેજ લે છે જ્યારે તેમને પોતાના મનસમર્થનમાં કંઈ અનુદાન વિજ્ઞાનમાંથી મળી આવે. ખરા હતિદાસને તેઓ ત્યારેજ પ્રસારે છે, જ્યારે તેમની માન્યતાને અનુદાન કંઈ તેમાંથી મળી આવે તાર્કિક સ્વતંત્રતાની વાત તેઓ ત્યારેજ કરે છે જ્યારે તે તર્કનો ઉપયોગ અન્ય મનોના પાંડુઓમાં કરવાનો હોય. આ રીતે વિજ્ઞાન, હતિદાસ, તર્ક અને તુષ્કના એ ચારે શિક્ષણવિષયક દ્રષ્ટિઓનું તેમના શિક્ષણમાં નિષ્પક્ષ સ્થાન છે જ નહિ.

આધુનિક નવીન શિક્ષણ.

આથી ઉલટું આ દેશમાં કહેવું અને યુનિવર્સિટિઓ સ્થપાતાં જ આદિથી આંતર મુખી શિક્ષણના વિષયો, તેની પ્રણાલિ અને શિક્ષકો એ અધામાં પરિવર્તન થતું થયું છે. માત્ર કહેવુંમાંજ નહિ પણ વર્નાક્યુલર નિસાળથી માંડી દાર્શનિક મુખીમાં પણ શિક્ષણની પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ દાખલ થઈ છે. વિજ્ઞાન કાષ્ટ પણ જાનના પક્ષે બેઠવાય મિત્રાય સત્યના પાપ ઉપર શિક્ષણમાં દાખલ થયું છે. હતિદાસ અને જૂગોળના વિષયો પૂરે નોકસાઈથી એવી રીતે શીખવાય છે કે કાષ્ટ પણ જૂલ કે જમણા માળી જતાં એનું સંયોધન થઈ જાય છે. ભાષા કાવ્ય આદિ પણ વિજ્ઞાન તત્ત્વનામક દ્રષ્ટિએ શીખવાય. ■ હુંકમાં કહીએ તો નવીન શિક્ષણ મનુષ્યનાં વિજ્ઞાનિક જ્ઞાનની દાખલ થઈ છે નિષ્પક્ષ એનિદામિ

દષ્ટિને સ્થાન મળ્યું છે અને ઉદાર પુત્રનાત્મક પદનિએ સાંકડી મર્યાદા
જો વસતી છે. આ ઉપરાંત નવીન શિષ્યજી આપનાર મારનાર કે પ્રેરક
મરેા કાંઈ ગ્રીષ્ણનાર વિદ્યાર્થીઓનો પંથ પોષવા કે તેમના પંચિક પંથ
માનસને મંત્રોષવા બધાયેલા નથી, જેવી રીતે પેલા પશુની પોં
ધોણા પંડિનો કમરદાએ પણ બધાયેલા હોય છે.

વાનાવરણ ને વાંચનાસયો.

માત્ર આટલોજ બેદ નથી, પણ વાનાવરણ અને વાંચનાસયોનો
આને નકાદન છે. આપુઆનું ઉન્નતમા ઉન્નત વાનાવરણ એટલે એકાદ
પાદ કે મુગધ જેવા કુદરતી માકડી મેરીમાં આવેલ વિગાળ ઉપાપ
તે પદ નોખાજીગ, માનુષ્યો ઉગરીન માદયતો, એમને કાંઈ વિદ
ન્યાની પ્રેરકમરના ચિત્તન મનનનો સામ નથી કે મદવામનું સૌરજ ન
મન કુત્તર પામા નાન વિધ જન એકજ જાનનું માદિન્ય હોય
નવીન વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ બે વાનાવરણ, જે એમાં નરેદનરેદના વિ
દ્યાર્થી નથી પણ નોખાવરણ નોખાવરણ કેવળ પ્રેરકમરની વિચારપ
તરફ નથી પણ નોખાવરણ નોખાવરણ કેવળ પ્રેરકમરની વિચારપ
તરફ નથી પણ નોખાવરણ નોખાવરણ કેવળ પ્રેરકમરની વિચારપ

આટલોજ બેદ નથી, પણ વાનાવરણ અને વાંચનાસયોનો
આને નકાદન છે. આપુઆનું ઉન્નતમા ઉન્નત વાનાવરણ એટલે એકાદ
પાદ કે મુગધ જેવા કુદરતી માકડી મેરીમાં આવેલ વિગાળ ઉપાપ
તે પદ નોખાજીગ, માનુષ્યો ઉગરીન માદયતો, એમને કાંઈ વિદ
ન્યાની પ્રેરકમરના ચિત્તન મનનનો સામ નથી કે મદવામનું સૌરજ ન
મન કુત્તર પામા નાન વિધ જન એકજ જાનનું માદિન્ય હોય
નવીન વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ બે વાનાવરણ, જે એમાં નરેદનરેદના વિ
દ્યાર્થી નથી પણ નોખાવરણ નોખાવરણ કેવળ પ્રેરકમરની વિચારપ
તરફ નથી પણ નોખાવરણ નોખાવરણ કેવળ પ્રેરકમરની વિચારપ

આજની પ્રજાનાં તરૂં તરૂંઓને માત્ર આ દેશનાંજ વિવિધ રથો અને વિવિધ જાતિઓ વચ્ચે જવાની તક નથી પણ તેઓને પરદેશના વિશાળ પ્રદેશને સ્પર્શવાની પણ તક મુલત્ય થઈ છે. સેંકડો યુવકોજ નહિ પણ યુવતીઓ અને કુમારીઓ સુધ્ધાં યુરોપ અને અમેરીકા ખંડમાં જાય છે. જેવા તેઓ જ્યાંજ ઉપર ચડી અનંતાકાશ અને અપાર સમુદ્ર તરફ નજર નાખે છે, તેવાજ તેમનાં જન્મભિદ્ધ બંધનો છેક નાખૂંડ ન થાય તોય તદ્દન ઢીસાં થઈ જાય છે. પરદેશજનમણુ અને પરજાતિઓના સહ-યાસથી તેમજ વિદેશી શિક્ષણસંસ્થાઓ અને અદ્ભૂત પ્રયોગશાળાઓ નેમજ પુસ્તકાલયોના પરિવ્યયથી તેમનું માનસ દબરો વર્ષની તીવ્રતમ પ્રયત્નોને પણ બેઢા મથે છે અને એમને બંધુજ નવી દ્રષ્ટિએ જેવા વિચારવાની વૃત્તિ થઈ આવે છે

આ રીતે આપણે જોયું કે જેઓને જૈન પ્રજા પોતાના શુરુ તરીકે, પોતાના નાપક તરીકે અને પોતાને દોરનાર તરીકે માનતી આવી છે, તેમનું માનમ કઈ જાતનું મંજવિત છે અને હવે હવે હેલા કેટલાક દશકાઓ થયાં જે નવીન પેઢી નવશિક્ષણુ મદલુ કરી રહી છે અને જેને વાસ્તે એ શિક્ષણ મેળવવું અનિવાર્ય છે, તેનું માનમ કઈ રીતે ધરાય છે ? જો આ એ પ્રકારના માનમના ધડનર પાઝળનો બૂંસી કે સાંધી ન શકાય એટલો મોટો બેડ દોષ તો અત્યારે જે બૃહંપ સમાજમાં અનુભવાય છે તેને અસ્વાભાવિક કે માત્ર આશંકુક કયો શુદ્ધિમાન કહેશે ? ત્યારે હવે આપણી માથે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે જૈન સમાજના વર્તમાન બૃહંપને સમવાનો કાંઈ માર્ગ છે ? જવાબ દક્ષ અને નકાર બેય છે.

વર્તમાન બૃહંપ સમવાના માર્ગ.

આજની અને દર પછીની પેઢી નવીન શિક્ષણના દરવાજે તાળાં લગાડી પોતાનામા આવેલા નવશિક્ષણના મન્દારોને છેક બૂંસી નાખે તો એ બૃહંપ શમે ખડે એજ રીતે હાં તો સાધુવર્ગ પોતાની સંપ્રીક્ષ દષ્ટિમાત્ર મોકળી કરી નવશિક્ષણના હાથમાં પ્રવેશ કરે તોય એ

સાધુઓ નીકળવાનો સંભવ નથી, એટલે કાર્પ પણ સાધુ નવમાનસને દોરી શકે એવી નજીકના ભવિષ્યમાં તો શું પણ દરના ભવિષ્ય મુદ્દામાં સહાયતા નથી એટલે બીજો પ્રકાર બાકી રહે છે. તે પ્રમાણે નવ સિદ્ધાંતથી ધડાચેલ અને ધડાના નવીન પેઢીના માનસે પોતેજ પોતાના દોરવણી કરવાની રહે છે. અને તે ચોગ્ય પણ છે પતિન, દક્ષિન અને કચરાચેલ જાનિઓ મુદ્દાં આપમેળે ઉડવા મથી રહી છે તો સંસ્કાર જોન પ્રગતિ માનસને માટે એ કાર્પ જગ્યા મુશ્કેલ નથી. પોતાના દોરવણીનાં મુદ્દો પોતે હાથમાં લે તે પહેલાં નવીન પેઢી કેટલાક મદદ તાના સિદ્ધાંતો નક્કી કરી કાઢે, તે પ્રમાણે કાર્યક્રમ ઘડે અને ભાવ સ્વરાજ્યની લાયકાત કેળવવાની તૈયારી માટે સામાજિક જવાબદારીએ હાથમાં લઈ સામૂહિક પ્રશ્નોને વૈયક્તિક લાભની દૃષ્ટિએ નીકળી સ્વચ્છતા અને સ્વનિયંત્રણનું બળ કેળવે એ જરૂરનું છે.

(૨)

ક્રાન્તિકાર ભગવાન મહાવીર.

(વક્તા—શ્રીગુત પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆ.)

વૃન્નુ માત્રનો અભાવ પશ્ચિવનમીય છે. લુક મર્મિતો વિદ્યાન
 વાસણ્ શક્તિકમ્મે અમુક અપેક્ષાએ વળતે સવધાની નિયમ છે.
 આગકે યુવાન અને છે; યુવાન ગદ્ય થાય છે, ૧૨ મન્ય પામે છે, અને
 અન્યથ વળી કોઈ નવા આગકોના વસ્ત્ર થાય છે. નવું જુનું થાય છે.
 જુનું વસ્ત્રગિત થાય છે; વસ્ત્રગિત નાશ પામે છે, ત્યાં નવા કોઈ નવું
 મળતય છે; બીજામાંથી પાદ્યું થયે છે; ૧૩૫૫
 ગદ્ય કામે થયે છે. પ્રાણીમાત્રમા કામે ૬ ૧૩૬
 મર્મ કામે માનવી આગે પચાય છે, ૧૩૭
 માનવી કામે વિદ્યેય નવું અરૂપ પામ્યું ૧૩૮
 પામ્યું થાય છે. કમું અથાથી ૬ નિ ૧૩૯
 નિપજ્જ ૧૨ છે છે, ૧૨ અ. ૧૨ આપુ ૧૪૦
 ૧૨ ૧ નિ. ૧૨૨૨૨૨ ૬ નિ. ૧૨ ૧૨૨૨ ૧૪૧
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ અને અપર: ૬ ૧૪૨
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨૨૨ ૬ ૧૪૩
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૪૪
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૪૫
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૪૬
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૪૭
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૪૮
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૪૯
 ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૫૦

ઉપાસા કરતા અને કૃણકૃત આપને રહેતા; તેમને ખેતી આવડતી નહોતી; અશ્વરજ્ઞાનનો ખ્યાલ નહોતો; અગ્નિના ઉપયોગનું જ્ઞાન નહોતું; લગ્નની સંસ્થા નહોતી; ધર્મની કલ્પના નહોતી. ભગવાન કૃષ્ણદેવનો ઉગમ થયો. તેમણે પ્રજાને અંકવિદ્યા અને અશ્વરવિદ્યા શિખવી; ખેતી કેમ કરવી, અનાજ કેમ પકાવવું, માટીનાં વાસણ કેમ બનાવવાં તે બધું શિખવ્યું, લગ્નની પ્રથા તે વખતની સમાજમાં દાખલ કરી ધર્મતત્વનો પ્રથમ બોધ કરાવ્યો. આ રીતે તેઓ તેમના સમયના મહાન ક્રાન્તિકાર થયા.

મનુષ્યસમાજમાં ઉપરિચિત થતી ક્રાન્તિ બાજુ જીવનને લગતી અને આન્તર જીવનને લગતી એમ બે પ્રકારની હોય છે. વિજ્ઞાનને લગતી એક એક શોધ મનુષ્યના બાજુ જીવનમાં અસાધારણ પરિવર્તન નિપજાવે છે અને તેની આડકતરી અસર આન્તર જીવનને પણ સ્પર્શે છે. દાખલા તરીકે કૃષિકર્મ, વસ્ત્ર બનાવવાની કળા, પાક કળા, શીવણ કળા, લેખન કળા, મકાનો બાંધવાની કળા, આ પ્રત્યેક કળાનો શોધક કોણુ હશે તે આજે આપણે જાણતા નથી, પણ આ દરેક કળાની શોધે મનુષ્ય જીવનની ચાલુ ઘટનામાં ભારે મદત્વનો ફેરફાર કર્યો છે અને તે પ્રત્યેક કળાના શોધકને ક્રાન્તિકાર તરીકે લેખવામાં જરા પણ અનિયયોક્તિન ધાય છે એમ કહી શકાય નહિ. આવી જ રીતે કાચજ બનાવવાની કળા, ડાખવાની કળા, વરાળપત્રની શોધ, વિદ્યુત્ શક્તિની શોધ તાર, રેલ્વે, રેડીયો, મોટર વગેરેના પ્રયોગો પણ જનતાના જીવનનું સ્વરૂપ બદલવામાં બળવાન નિમિત્ત બન્યા છે એમાં જરા પણ શક નેવું છે જ નહિ. આજે એરોપ્લેન અને રેડીઓ આપણા જીવનનું કેટલું મંજીર પરિવર્તન કરી રહેલ છે અને પ્રજા પ્રજા વચ્ચેનું અને દેશ દેશ વચ્ચેનું ભૌગોલિક તેમજ માનસિક અન્તર કેટલી ત્વરાથી તોડી રહેલ છે તેની વાસ્તવિક કલ્પના આવરી પણ આજે મુશ્કેલ છે.

આવી જ રીતે મનુષ્યના આન્તર જીવનને લગતી પરિસ્થિતિમાં ક્રાન્તિ નિપજાવનાર અદિતઓ ઉપર વર્ણુબા તે કરતાં વધારે મંજીર પરિણામો

શક્તિ આગળ આખરે નમવું પડે છે. ગીતામાં જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્તાનિ થાય છે અને અધર્મનું સામ્રાજ્ય થાય છે ત્યારે ત્યારે હું અવતાર ધારણ કરું છું, અધર્મનું ઉન્મૂલન કરું છું અને ધર્મનું સ્થાપન કરું છું એમ કહીને જે આખી ધર્માવતારની કલ્પના આપી છે અથવા તો જે ખ્યાલ તીર્થંકર, ભુધ કે કામરૂટની કલ્પના પાછળ રહેલો છે તેમાં કાળે કાળે અને દેશે દેશે ઉદ્ભવતા આવા કાન્તિકારોની કલ્પનાનું જ મુચન રહેલું છે.

આજે આપણે આવાજ એક કાન્તિકાર ભગવાન મહાવીરનો વિચાર કરવા એકત્ર થયા છીએ. ભગવાન મહાવીરનું કાન્તિકારિત્વ સમજવા માટે તેમના સમયની ભૂમિકા સમજવી આવશ્યક છે. તેમનો સમય દેવળ બૌદ્ધિક જડતા અને હૃદયશૂન્યતાથી ભરેલો હતો. તે વખતે બ્રાહ્મણ વર્ગની સર્વોપરિ સત્તા હતી અને તેનો સ્વાર્થ અન્ય વર્ગોને દબાવવા અને પછાત રાખવામાં રહેલો હતો. સર્વ તત્ત્વનો સાર વેદમાં રહેલો છે અને વેદ વિચારનો ઈશ્વરો માત્ર બ્રાહ્મણને જ છે—આવી બૌદ્ધિક ગ્રાસામી સર્વ કોઈના માનસને ઘેરી રહી હતી. સ્વર્ગપ્રાપ્તિ માટે પણ એકજ સાધન છે અને ક્રિયાકાંડમાંજ મોક્ષની પ્રાપ્તિ રહેલી છે. આવી સમજણ તે સમયની પ્રજામાં ઉડી જડ બાધી બેડી હતી અને સૌ કોઈ બાલ ક્રિયાકાંડમાં નિમગ્ન હતા. હિંચનીયની અભેદ દિગલો ઉભી કરવામાં આવી હતી. સ્ત્રી જનિને તો તે વખતની સમાજમાં કશું મ્યાન હતુજ નહિ; માંસાહાર પ્રચલિત હતો; સામાન્ય જીવન ખુબ સિધિય બની ગયું હતું.

આવી સામાજિક પરિસ્થિતિ સામે જળવેા કરનાર આજની દુનિયા જેને જાણે છે તેવા બે મહાપુરુષ હતા. એક ભગવાન બુદ્ધ અને બીજા ભગવાન મહાવીર. ભગવાન બુદ્ધ અને મહાવીરના તત્ત્વવિચાર અને પ્રપજ્ઞા કેટલોક તફાવત જરૂર છે પણ તેમનો જળવેા બ્રાહ્મણ, વેદ

[illegible]

કાન્તિકાર ભગવાન મહાવીર.

પણુ આપણી જેવા એક માનવી હતા એમ છતાં ન્યારે આપણે પ્રયત્નિત રૂઢિ, માન્યતા, વહેમ અને વ્યવહારની ધુંમરી નીચે કચડા રહેવાનું જ પસંદ કરીએ છીએ ત્યારે ભગવાન મહાવીરનો સત્યપરા આત્મા આખી સમાજ સામે બળવો કરી ઉઠે ■ અને આખી સમાજ ધુબ્ધ બનાવી દે છે. આ રીતે ન્યારે તેમના ચરિત્રનો વિચાર કરી છીએ ત્યારે તેમનું પ્રભુત્વ અનેક લાગે છે. આખો બ્રાહ્મણસમુદાય તેમનો સામનો કરે છે અને તેમને દયાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે, આત્માના ઉદ્ધાણમાંથી ઉગેલા સત્ય વિચારને કાણુ દયાવી શક્યું છે તે નિરૂપણે અને દહનાપૂર્વક જનતા સમક્ષ પોતાના વિચારોનું પ્રકરણ જાહેર કર્યું છે અને જેના મૂળમાં સંયમ, તપ અને અહિંસા છે તે શ્રમણ સંસ્કૃતિની પરમપાવની ગંગા વહેતી કરે છે જેના પુરસ્કાર પ્રવાહમાં સ્નાન કરીને આજે પણ અનેક આત્માઓ પોતપોતાના દુષ્ટતાથી સાધી રહ્યા છે.

આજે ભગવાન મહાવીરે તે સમયની પ્રજા સમક્ષ જે દર્શન નિરૂપણ કર્યું તેની શું શું વિશેષતાઓ હતી તેનો આપણે કાંઈક વિચાર કરીએ. સૌથી પ્રથમ તો વેદ ઇશ્વરપ્રણીત છે અને તેમાં જે કાંઈ લખ્યું છે તે આપણી ભુધ્ધિ સ્વીકારેલા ન સ્વીકારે તો પણ ત્રિકાલાબાધિક સત્ય છે એ ચાતુ માન્યતાનો તેમણે અસ્વીકાર કર્યો અને ભુધ્ધિ તથા અન્તઃકર્મ જાના આદેશને તેમણે પ્રાધાન્ય આપ્યું. અનેક સન્યાસત્તમીશ્રિત કથનોમાં મત્સ્ય કેમ તારવવું એની કથા તેમણે સોડોને શિખરી, સાચી પેતા દષ્ટિ સોડોને આખી આજ વિચારસરણિમાંથી બીધીક દિશાએ પ્રાપ્તિ શાન્તરાદનો જન્મ થયો અને નીનિ અને જન્મવ્યવહારશાસ્ત્રની બાબત અહિંસા દર્શિનો વિકાસ થયો. આખું ધાર્મિક જીવન ત્રિપાકાંડથી જાળવવાની ગયું હતું અને યજ્ઞયાગદિમાં જ ધર્મતત્ત્વની પર્યાપ્તિ મનાતી હતી. આમ જડ અને અપ જનેલી પ્રજાને તેમણે વિચારવાની અને તે મુજબ આચાર ધરવાની નવી દષ્ટિ આપી યજ્ઞના નામે ચાલી રહેલી

ભગવાન મહાવીરે ઇશ્વરકર્તૃત્વનો વિરોધ કર્યો; ઇશ્વરકૃપા સિવાય આપણો ઉદ્ધાર શક્ય છે જ નહિ અને તે ઇશ્વરકૃપા મેળવવા માટે આ જન્મમાં ઇશ્વરના પ્રતિનિધિ બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન રાખવો અને તે કહે તેમજ કરવું આવી જે શુભામી મનોદશા સર્વજ્ઞ પ્રસરી રહી હતી તે મનોદશા માંથી પુરુષાર્થપ્રેરક ધર્મોપદેશ વડે ભગવાન મહાવીરે તે સમયની જનતાને મુક્ત કરી.

તેમણે જીવન વ્યવહારને લગતી ત્રણ ચાર બાબતો ઉપર ખાસ બાર મુક્યો. તેમના સમય સુધી બ્રહ્મચર્યનો પરિગ્રહવિરમણનતમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો હતો અને બ્રહ્મચર્યભંગમાં પરિગ્રહવિસ્તારથી વિશેષ કાંઈ દોષ રહ્યો હોય એમ માનવામાં આવતું નહોતું. આ માન્યતા ખોટી અને ઉન્માર્ગે લઈ જનારી હતી. બ્રહ્મચર્યમાં પરિગ્રહવિરમણના ખ્યાલ ઉપરાંત જીવીજ વિશેષતા છે અને આ રીતેજ બ્રહ્મચર્યનનો વિચાર થવો ધટે છે. બ્રહ્મચર્ય ખીણ બદારની વસ્તુઓ મંડણ કરવી કે છોડી દેવી એવો માત્ર બાહ્ય વ્યાપાર નથી પણ તે તો આત્મિક સંયમનો પ્રશ્ન છે. આવી નવી સમજણ ભગવાન મહાવીરે રજૂ કરી અને સંયમવિજ્ઞાનના વિદ્યાસમાં આ નવી સમજણે ખુબ ફાળો આપ્યો.

ખીણ બાળન તપને લગતી. ધર્મવિધિમાં તપની ભાવના કાગળની છે પણ જેટલો ભાર તપ ઉપર ભગવાન મહાવીરે મુક્યો છે તેટલો ભાર તેમની પહેલાં કે તેમની પછી આજ સુધીમાં કોઈએ મુક્યો નથી. તપ એટલે આત્મિક પુરુષાર્થ. જે દન્દિવવિકારોનું આપણા ચાતુ જીવન ઉપર અસાધારણ આક્રમણ અને સ્વામિત્વ છે તે વિકારો ઉપર સ્વામિત્વ મેળવવું, સરીર વ્યાપારોને સંયમિત કરવા, ખામ કરીને જીવવાને વશ કરવી, મનને જગ્યા ન્યા બદલતું અટકારીને આન્નનન્દના ચિન્તનમાં એકત્ર કરવું. આનું નામ તપ જે કર્મનિષેધોને સ્વીકારમાં અનાદિકાગથી તિનમજ થવા દરે છે તે કર્મ બંધનોનો છેદ કરવાનું જેન દૃષ્ટિએ આ અને અદિતીય ઉપાસ તપ છે. આન્નસાધનના જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, યાન,

આવીજ રીતે તે કાલના ધર્મવિચારમાં અહિંસાની લાવના તો રહેલી હતી પણ એ અહિંસાની લાવના અને ક્ષેત્રને અન્તિમ વિચારપરંપરા સુધી વિકસાવવાનું તેમજ વિસ્તારવાનું કાર્ય લગવાન મહાવીરે જ કર્યું છે. નિરામિયાહાર હિંદુ ખ્રિસ્ત જ ભાર મુકાયો અને જોન કદિ સામિયાહારી હોઇ શકે જ નહિ એવી માન્યતા સર્વસ્વીકૃત બની ગઈ. અહિંસા માત્ર માણસ માણસ પુરતી જ અથવા તો માણસ અને પશુપ્રાણી પુરતી જ ન રહી પણ વનસ્પતિ, વાયુ અને જળ સુધી અહિંસા ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થયો. હિંસા એટલે કાંઈના પ્રાણનું અપહરણ કરવું એટલો જ તેનો અર્થ નહિ પણ કાંઈ પણ જીવની જરા પણ લાગણી દુખાવવી-એ પણ એક પ્રકારની હિંસા જ છે એ સમજણ અહિંસાવિચારમાં અન્તર્ગત કરવામાં આવી. કાંઈ પણ નહિ તો અહિંસાધર્મના પરમપદ્ધર્શક તરીકે લગવાન મહાવીરનું નામ જગતના ઇતિહાસમાં અમરપણે અંકિત રહેવાનું જ છે એ વાત નિઃશંક છે.

આવી રીતે ભારતવર્ષના ધાર્મિક ઇતિહાસમાં લગવાન મહાવીરથી આજ સુધીમાં અનેક ક્રાન્તિકારો થયા છે અને તેમણે પ્રગળા ધાર્મિક જીવનને કેવળ શુદ્ધ વ્યવહાર અને ક્રિયાકાંડમાં અટકાઈ જતું અટકાવીને તેમાં નવા પ્રાણ, નવી લાવના, નવી પ્રેરણાનો સંચાર કર્યો છે. લગવાન મહાવીરની આગળ થઈ ગયેલ શ્રીકૃષ્ણે પણ બ્રાહ્મણ વર્ગથી પોતાની આવડી રિયતિયુક્ત મનોદશાનો સખ્ત વિરોધ કરીને નવો ચીત્તો પાડવાનું કામ કરેલ છે અને શુદ્ધ પાંડિત્ય સામે સક્રિય ધર્મચક્રિનું જ પ્રતિપાદન કર્યું છે. ધાર્મિક ઇતિહાસની ચાલુ ધટના વિચારતાં માત્રુમ પડે છે કે પ્રગળું જીવન ધટનામાં ઉત્તરોત્તર બે જૂતિઓ કામ કરતી આવી છે. એક જ્ઞાન જૂતિ અને બીજી જ્ઞાનજુ જૂતિ. જ્ઞાન જૂતિ જુનું તોડે, નવું સરજે; નિષ્પ્રાણ જનેલી જુની પ્રજ્ઞાલિકાઓ, રૂઢિઓ, પ્રથાઓની બેડીઓમાંથી વર્તમાન પ્રગળે મુક્ત કરે અને નવી સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ વહેતો કરે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનજૂતિએ

સાન્ય તિલક અથવા તો આજે કાર્ય કરી રહેલ મહાત્મા ગાંધીજી અથવા તે પંડિત જ્વાહરલાલ આવાજ પ્રકારની ક્રાન્તિ તરફ પ્રજા માનસને ઈરી રહેલ છે. આ સર્વમાં પણ ગાંધીજી યુગપ્રધાન પુરુષ છે જેણે પ્રજા જીવનના એક નહિ પણ અનેક અંગે ઉપર વ્યસાધારણુ અમર કરી છે અને લોકોને જીવનવિષયક નવી દૃષ્ટિ આપી છે.

ભગવાન મહાવીરના સર્વ ચરિત્રનું મર્મ તેમની સંયોગ-મુખનામાં રહેલું છે. અમુક માન્યના પુરાણકાગથી ચાલી આવે છે લોકોનો મોટો સમુદય તે મુજબ માને છે આટલા ખાતર તે માન્યના સ્વીકારવા યોગ્ય છે તે વાન ભગવાન મહાવીરને દલી કણુલ નહોતી. પોતાને સાચું જાણે તેજ સ્વીકારવું અને તેજ લોકો સમક્ષ રણુ કરવું, પરિણામ ગમે તે આવે પણ તે મુજબ જ આચરવું આવી તેમના જીવનની ટેક હતી અને એ ટેકને અનુરૂપ તેમનામાં નિરૂતતા હતી. ભગવાન મહાવીરના ચરિત્રમાંથી સૌથી મોટો પાઠ વિચારસ્વાતંત્ર્યનો મળે છે. તેમના જીવનનો મુખ્ય સદ્વિશ્ય એ છે કે 'તમે કાલ' પણ વ્યક્તિ કે સંસ્થાની માનસિક શુદ્ધામી સ્વીકારતા નહિ. ધર્મશાસ્ત્રના શબ્દોનું દસત્વ કણુલના નહિ; વિચાર વાણી અને કર્મને સંબંધ અને તપવડે પવિત્ર બનાવળે અને એવા નિર્મળ મનમાં જે વિચાર રહુદે તેજ પ્રમાણે બોલળે અને તેજ પ્રમાણે વર્તળે !' આજે એ ભગવાન મહાવીરના નામનો મોટો સંપ્રદાય ચાલે છે જે જૈન ધર્મ તરીકે ઓળખાય છે. આ ધર્મ વિપુલ શાસ્ત્રસાહિત્ય ધરાવે છે અને તેનું નિરૂપણ કરનારા અનેક ધર્માંધિકારીઓ છે. આ ધર્માંધિકારીઓ આ શાસ્ત્રોને જેવી રીતે પોને સમજે છે તેવી રીતે પ્રજાને મમત્તવ છે અને તે પ્રમાણે અક્ષરણ વર્તવામાં જ ખરો ધર્મ રહેલો છે એમ વ્યાખ્યાન પીઃ ઉપરથી ભાર દળે કયા કરે છે. આપણી સામે પ્રશ્ન ઉપરિચ્છન થાય છે કે આપણે આ શાસ્ત્રશબ્દને અક્ષરણ વગમી રહીને ચાલવું એજ સાચો માર્ગ છે કે ભગવાન મહાવીરના મૂળ જીવનમાંથી પ્રતીત થતી વિચાર સ્વાતંત્ર્યને પોષતી સંયોગાસના એ સાચો માર્ગ છે ? ત્યારે

૧. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૩. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૪. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૫. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૬. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૭. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૮. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૯. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૦. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૧. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૨. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૩. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૪. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૫. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૬. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૭. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૮. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૧૯. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૦. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૧. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૨. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૩. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૪. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૫. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૬. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૭. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૮. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૯. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૩૦. ૨૦-૪-૬૯ }

૧૧. ૨૦-૪-૬૯ }
 ૨૨. ૨૦-૪-૬૯ }

૫૫૫૫૫૫

(૩)

ધર્મની અને એના ધ્યેયની પરીક્ષા.

(વક્તા-પંડિત સુખલાલજી)
કેળવણી સૂચ્ય પ્રકારા જેવી છે.

કેળવણી એ સૂચના પ્રકાર જેવી છે. એ માત્ર બીજી વસ્તુનો જ અધિકાર ખસેડી સતોષ નથી પકડતી, પણ એતો પોતાના ઉપરના અધિકારને પણ સાંખી નથી શકતી. ખરી વાત તો એ છે કે કેળવણી પોતાના સ્વરૂપ અને બધાં જ પોતાના અંગો વિષેની ભ્રમણાઓ કે અરપણતાઓ સહી નથી શકતી-એ એક જ તેના બળને લીધે તે બીજા વિષયો ઉપર પણ પ્રકાશ ફેંકી શકે છે. કુશળ ચિકિત્સક પોતાનું દરદ્ર પ્રથમ જ પારખે છે, અને તેથીજ તે બીજાના રોગોની ચિકિત્સા અનુભવ-સિદ્ધ બળથી કરે છે. મેકાલેની પ્રસિદ્ધ મિનિટ પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનમાં શરૂ થયેલ કક્ષાર્કી અંગેજી શિક્ષણે પ્રથમ પોતાની વિષેની ભ્રમણાઓ સમજવા ને દૂર કરવા માથું ઉઘાડ્યું અને સાથે સાથે એજ શિક્ષણે ધર્મ, ઇતિહાસ, સમાજ, રાજકારણ આદિ બીજા શિક્ષણના વિષયો ઉપર પણ નવી રીતે પ્રકાશ નાખવો શરૂ કર્યો જે વિષયનું શિક્ષણ અપાતું શરૂ થાય છે. તેજ વિષયની એના વિદ્યાર્થીને લીધે વિચારણા જાગૃત થતાં અનેક દૃષ્ટિએ પરીક્ષા પણ થવા લાગે છે.

જ્યાં ધર્મ ત્યાં વિચારપરીક્ષા હોયજ.

ધર્મનો પિતા, એનો મિત્ર અને એની પ્રજા એ બધું વિચાર જ છે. વિચાર ન હોય તોમાં ધર્મની ઉત્પત્તિ નજ સંભવે. ધર્મના જીવન અને પ્રસારણ માથે વિચાર હોયજ છે. જે ધર્મ વિચાર ન પ્રગટાવે, એને ન પોતે તે પોતાનો આત્મા જ યુમારે છે, તેથી ધર્મ વિશે વિચારણા કે પરીક્ષા કરવી એ તેને જીવન આપવા બરાબર છે. પરીક્ષાની પગ પરીક્ષાઓ ચાલે તો એ પરિણામે લાભકારક જ છે. પરીક્ષાને પણ

કાષ્ટ એમ નહિ કહે કે તે સમાજવાદીઓ પણ દુર્ગુણો પોષવા માગે છે અગર તે માટે બધી યાજના કરે છે. જો ધાર્મિક કહેવાતા કદરૂપથી અને ધર્મોચ્છેદક મનાતા મમાજવાદી એ બન્ને સદ્ગુણો પોષવા તેમજ દુર્ગુણો નિવારવાની બાબતમાં એકમત છે અને સામાન્ય રીતે સદ્ગુણમાં ગણાતા ગુણો અને દુર્ગુણમાં ગણાતા દોષો વિષે બન્નેનો મતભેદ નથી તો અર્થ સવાલ થાય છે કે ધરડપથી અને મુધારવાદી એ બન્ને વચ્ચે ધર્મત્રાણ અને ધર્મવિચ્છેદની બાબતમાં જે ભારે ખેંચનાણુ ભારે મારામારી ને ભારે વિવાદ દેખાય છે તેનું શું કારણ ? એ મતભેદ કે તકરાર ધર્મનામની કઈ વસ્તુ વિષે છે ?

છતાં શાને મારે તકરાર ?

સદ્વૃત્તિ કે સદ્વૃત્તિજન્ય ગુણો જે માનસિક હોઈ સદૃશ છે તેના ધર્મપણા વિષે તો મતભેદ છે જ નહિ. મતભેદ એ ધર્મ તરીકે લેખાતા ધર્મરૂપે મનાતા. અને ધર્મનામથી વ્યવહાર પામતા બાહ્ય રૂપો, બાહ્ય આચરણો કે બાહ્ય બાવદારો વિષે છે. આવો મતભેદ એક અગર બીજો રૂપે તીવ્ર કે તીવ્રતરરૂપે મનુષ્ય જાનિના ઇતિહાસ જેટલોજ જૂનો છે. સામાન્ય રીતે મતભેદના વિસ્પરૂપ બાહ્ય નિયમો વિધાનો કે ક્રિયાકલાપોને પ્રજા ભાગમાં વહેંચી રાખાય.

પ્રજા જાતના નિયમોમાં મતભેદ.

૧-વૈયક્તિક જે નિયમોનો મુખ્યમંલય વ્યક્તિની ઇચ્છા માથે છે તે: જેમકે-ખાનપાન, જ્ઞાન આદિના નિયમો. કોઈ કંઈમૂળને ધર્મની દૃષ્ટિએ નહન વળા મારી એ ખાવામાં અધર્મ માને, જ્યારે બીજો તેને જ ખાઈ ઉપવાસ ધર્મ માને. એક જાણુ ગત્રી પડવા પહેલાં જ ખાવામાં મમ માને, બીજો : રોજીજનમાં અધર્મ જ ન ગણે. એક વ્યક્તિ સ્નાનમાજ જાનું ધર્મ માદાન્વેય ગ્રીહારે, બીજો સ્નાન માત્રમાં અધર્મ લેખે એનાં એટલું જુધુ નહિ તો કાષ્ટ પોતાને માન્ય એવી રાતુંજ જેવી દામો સ્થાપના વગર:રૂપે:ધર્મમાદાન્વેય ગ્રીહારવાની ના પાડે.

૨-સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓ-સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓ, જે પદ્ય
 લેખનમાં, એક સમાજ પરિષદ પદ્યમાં, પદ્યમાં, તે પદ્ય પદ્ય
 ખર્ચે, ખીલે મમાજ પદ્ય પદ્ય નેના વિશેષ કાર્યમાં, પદ્ય માટે, પ્રતિ
 માનનાર મમાજ પદ્ય જુદી વિશેષી માન્યતાઓ છે. એક વિશેષ
 રામ મિત્રા પદ્ય મનિના નમન-પદ્યમાં અપદ્ય મને, જ્યારે
 મમાજ એક વિશેષ આરિની મનિઓના અપદ્યમાં અપદ્ય માટે એક
 જ નદિ પદ્ય એકજ દેવી મનિઓના નમન કે વસ્તુમાં જ
 સ્વરૂપમાં પદ્ય જારે મામાજિક મનને છે. એકજ પ્રકારના સાર્વ
 એકજ દેવી નમનનિ માનનાર વસ્તુ પદ્ય પદ્યના પ્રકારમાં છે
 એકજ મનને નથી. એક સમાજ પદ્યના એક સાર્વ કે એક સાર્વ
 વિવાદને અપદ્ય નથી લેખનો જ્યારે પદ્યમાં મુદ્દતી પદ્ય વિશેષ
 પુનર્લક્ષના નામમાત્રથી કહે છે. એક કામ જને તેટલા દુરનાં જોડે
 લક્ષ્યપદ્યને અપદ્ય મને છે, જ્યારે ખીલ કામ જને તેટલા નદ્ય
 ખાનદાનમાં લક્ષ્યનું અપદ્ય સ્વીકારે છે. એક સમાજ પદ્ય દષ્ટિએ
 વધનું મમાજિક કહે છે, જ્યારે ખીલે એક દષ્ટિએ એક વિશેષ કહે

૩-સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓ-કેટલીક પ્રયાસો એવી છે કે જેનો સંજો

સમય જનના સાથે હોવા જતા તેના અર્થપદ્ય વિશે ત્રીજ મના
 ઉભો થાય છે. અત્યારે કોઈ પ્રત્યક્ષ આક્રમણકારી દુરમનોની સવારીએ
 સફળાએ કે દુર્ભાએ થઈ નથી આવતી એટલે એવા દુરમનોને કાર
 મારવામાં પદ્ય છે કે અપદ્ય છે એ અર્થ કૃપાળુ સ્થિતિ અર્થને
 બધે કરી આપણો સમય બચાવી જ લીધો છે. હતાં પદ્ય પદ્યને
 રાગોની સવારીએ ઉભી છે. તે વખતે એવા રાગોના કાન ગણા
 ઉદારને મારવામાં કોઈ સર્વજનદિનની દષ્ટિએ પદ્ય જુએ છે તે
 ખીલજો એને તદ્દન અપદ્ય લેખે છે. જ્યાં વાધ, મિદ્ય વગેરે કાર
 એવી પ્રાણીઓ કે જંગુઓને ઉપદ્ય હોય છે ત્યાં પદ્ય સાર્વજનિક
 દિનની દષ્ટિએ એને સંદારવામાં પદ્યમાં પદ્યનો સવાલ ઉભો થાય છે એ
 વર્ગ સાર્વજનિક દિનની દષ્ટિએ કોઈપણ જગ્યાએ કે જગ્યાએ રસ

આદિને મંચમૂવતી જગાડવામાં અધર્મ લેખે છે, જ્યારે ખીન્ને વર્ગ એ વિશે તદ્દન તટસ્થ જ નહિ પણ વિરોધી વર્તન કરે છે જાણે કે એ એમાં ધર્મ માનના હોય. આ તે માત્ર થોડાક નમુનાઓ. યથા પણ અનેક જાતના ઝીણા ઝીણા અને મોટામોટા એવા ક્રિયાકાંડોના પ્રકારો છે કે જેને એક વર્ગ ખીલકુલ ધર્મમાની વળગી રહેતા આમદ કરે છે, જ્યારે ખીન્ને વર્ગ છેક તેવા ક્રિયાકાંડોને બંધન ગણી તેને ઉપાડી ફેંકવામાં જ ધર્મ લેખે છે આ રીતે દરેક દેરા દરેક જાતિ અને દરેક સમાજમાં બાહ્ય રૂપો, બાહ્ય વિધિવિધાનો અને બાહ્ય આચારો વિશે ધર્મ હોવા ન હોવાની દૃષ્ટિએ બેસુમાર મતભેદો છે. તેથી આપણી પ્રસ્તુત પરીક્ષા ઉપર્યુક્ત મતભેદના નિષ્પ પડત્વેની છે. આપણે એ તો જોયું કે એવી બાબતોમાં અનાદિ મતભેદો છે અને તે ધરે તેમજ વધે પણ છે. મોટા ભાગે લોકોમાં એ મતભેદો પૂરજોશમાં પ્રવર્તતા હોવા છતાં થોડાક પણ એવા માણસો હમેશા મળીજ આવે છે કે જેમને એ મતભેદો સ્પર્શી જ નથી શકતા. એટલે વિચારવાનું એ પ્રાપ્ત થાય છે કે એવું તે શું છે કે જેને લીધે આવા બહુઆપી મતભેદો એ થોડા મધ્યમાર્ગકા લોકોને નથી સ્પર્શતા ? વળી જો તત્વને લીધે એવા લોકોને મતભેદો નથી સ્પર્શતા તે તત્વ શું બીજાઓમાં શક્ય નથી ?

આપણે ઉપર જોયું કે ધર્મનાં બે સ્વરૂપો છે. પહેલું તાત્ત્વિક જેમાં સામાન્યતઃ કોઈનો મતભેદ નથી તે સદ્ગુણાત્મક, બીજું વ્યાવહારિક જેમાં જનજનના મતભેદ અનિવાર્ય છે તે બાહ્ય પ્રજ્ઞાતિરૂપ. જેઓ તાત્ત્વિક અને વ્યાવહારિક ધર્મ વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટપણે સમજે છે, જેઓ તાત્ત્વિક અને વ્યાવહારિક ધર્મના સંબંધ વિશે વિચારી જાણે છે, ટુંકમાં તાત્ત્વિક અને વ્યાવહારિક ધર્મના યોગ્ય પૃથક્કરણની તેમજ બજાબજની માની જેઓને લાખી છે તેમને વ્યાવહારિક ધર્મના મતભેદો કલેશવર્તક તરિક્કે સ્પર્શી નથી શકતા, એવા પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ દુનિદામાં યથા છે અને જ્યારે પણ સમય છે એનો સાર એ નીકળે છે કે જો ધર્મ

પુનર્જન્મનો વિરોધ કરે છે તો ખીન્ને વર્ગ એ બાળાનો અધિકાર જોઈ એનાજ અધિકાર-ધર્મની દૃષ્ટિએ શુભનિષ્ઠાથી એના પુનર્જન્મની દ્વિમા-
યતમાં ધર્મ લેખે છે. એક વર્ગ ઉદરો કે ખીજા જેરી જંતુઓના દ્વેષને
કારણે નહિ પણ બહુજનહિતની દૃષ્ટિએજ શુભ નિષ્ઠાથી તેની દ્વિમાની
દ્વિમાયત કરે તો ખીન્ને વર્ગ બહુ જનના જીવનહક્કની દૃષ્ટિએ શુભનિષ્ઠાથી
જ તેની દ્વિમાનો વિરોધ કરવામાં ધર્મ લેખે છે એટલે કે ઘણા મતભેદના
રીતરિવાજો કે પ્રથાઓના સમર્થન અગર વિરોધ પાછળ ઘણીવાર બંને
પક્ષકારોની શુભ નિષ્ઠા પણ સંભવે છે.

અશુદ્ધ નિષ્ઠાનાં દૃષ્ટાંત.

એ તો જાણીતીજ વાત છે કે હજારો સ્વાર્થીઓ માત્ર પોતાની
મત સ્વાર્થવૃત્તિ અને લોભપ અશુભ નિષ્ઠાને લીધેજ મંદિર કે તેવી
જ સંસ્થાઓનું સમર્થન કરે છે. તીર્થોના માહાત્મ્ય ગાંધ માત્ર આજ-
ના કરે છે. પોતાની ખીજા કાંઈ સ્વાર્થવૃત્તિથી કે પ્રતિષ્ઠાના ભૂતના
જ ભયથી પ્રેરાઈ પેલી વિધવાના ભક્ષાશુરાનો વિવેક ક્યાં સિવાય માત્ર
શુભ નિષ્ઠાથી એના પુનર્જન્મનું સમર્થન કરનાર પણ જડી આવે છે;
હારે એવીજ કે કદાચ એથીયે વધારે પણ અશુભ વૃત્તિથી પુનર્જન્મનું
મર્થન કરનાર પણ મળી આવે છે. મદમાંસ જેવા હેય પદાર્થોને પણ
ભનિષ્ઠાથી, પ્રસંગ વિશેષે ઉપયોગમા લેવાનો ધર્મ મનાયો છે જ્યારે
શુભ નિષ્ઠાથી એનો ત્યાગ કરવા કરાવવામાં ધર્મ સિંધ ન થવાના
ખસાઓ પણ આપી શકાય છે.

કોઈ નિયમ ત્રણે કાલમાં એકસરખો આવરણીય રહી શકે ?

આ રીતે કોઈપણ વ્યક્તિક, સામાજિક કે સાર્વજનિક નિયમ કે
બાચાર પ્રથા કે રીતરિવાજ એવો નથી કે જેને વિશે સમજદાર પ્રામા-
ણિક માણસ એમ કહી શકે કે અમુક વ્યવહાર તે ત્રણે કાળમાં સૌને
માટે માત્ર એકસરખી રીતે શુભ નિષ્ઠાપૂર્વકજ મંભવેજ છે અને અમુક
વ્યવહાર તે અશુભ નિષ્ઠાપૂર્વકજ હોવાનો સંભવ છે. આટલા વિચારથી

નેહએ છીએ કે શુભ નિષ્ઠાથી સ્થપાએલી મંદિર-મસ્જીદની ધાર્મિક વહીવટી પેઢીઓ હેરો આપણુદી અને સત્તા પે.વવાનું સાધન બની જાય છે એટલું જ નહીં પણ એકવાર ધર્મબીર દષ્ટિએ પાર્શ્વ પાદનો ધાર્મિક હિસાબ રાખનાર પણ એજ નાણાના લોભમાં પ્રસંગ આવતાં હિસાબ ધાર્મિક કરજ ચુકવવું ભૂલી જાય છે. શુભ નિષ્ઠાથી સ્વીકારેલ તાગીના વેશની પ્રતિષ્ઠા જાંધાનાં અને ત્યાગીના બાહ્ય આચરણોનું ાકાર્કર્ષણ જામતાં તેજ વેશ અને બાહ્ય આચરણને આધારે અશુભ તિઓ પેાવવાના દાખલાઓ ડગલે અને પગલે મળે છે, કાંઈ બક્તિ તાલ નિયમથી લાલ નથી જ ઉડાવતી એમ ન કહી શકાય પણ બાહ્ય નેયમ લાભપ્રદ થાય જ છે એવો પણ એકાંત નથી. તેથી જોમ એકાંત- (એ) શુદ્ધ નિષ્ઠાને કાંઈપણ બાહ્ય વ્યવહારનું કારણ માની ન શકાય તેમ તેને એકાંતપણે બાહ્ય વ્યવહારનું કાર્ણ પણ માની ન શકાય. એટલે કારણની દષ્ટિએ કે ફળની દષ્ટિએ કાંઈપણ વ્યવહારને એકજ વ્યક્તિ વારતે અગર સમષ્ટિ વારતે ઐકાન્તિક ધર્મ હોવાનું વિધાન ન જ કરી શકાય. એજ સખ્ય છે કે જેન શાસ્ત્ર અને ઇતર શાસ્ત્રોમાં શુદ્ધ તાત્વિક ધર્મને સૌ અને સદાને માટે એકરૂપ માનેલ હોવા છતાં વ્યાવહારિક ધર્મને તેમ મનેલ નથી.

નવા નિયમથી લુનવાણી દુભાય તેનું કેમ ?

પણ વગી પ્રથમ થાય છે કે જો વ્યાવહારિક આચારો ઐકાન્તિક ધર્મ રૂપે સંભરવાજ નથી તો બ્યારે એવા આચારોનો કાર્ણ વિરોધ કરે છે તેને રદાને અન્ય નિયમો અને આચારો સ્થાપવા મળે છે ત્યારે પ્રથમના આચારોને અનુસન્નારોએની લાગણી કેમ દુભાય છે ? અને એ લાગણી દુભાવી કુધારવાદીઓ વાળે દષ્ટિ છે ? જવાબ સ્પષ્ટ છે. વ્યાવહારિક કિયાકરોને જમણાથી તાત્વિક ધર્મ માની દેનાર વર્ગ તમેશા મોટો તેજ છે. તેઓ એવા કિયાકરો ઉપર ઘના આધારોને તાત્વિક ધર્મને આપત મન્દરાની બૂલ કરે છે એ બૂલમણીજ એમનું દીવ દુભાય.

શરીરનો સ્વીકાર આત્મજીવનમાં અનિવાર્ય છે. કપડાં શરીરને રક્ષણ આપે. પણ તે રક્ષણ આપેજ એવો એકાંત નથી. ઘણીવાર કપડાં ઉઘડતાં શરીરની વિદ્યુતિના કારણે બનવાથી ત્યાજ્ય બને છે અને રક્ષણ આપે નાથેય શરીર ઉપર કપડાં કાંઈ એકને એક નથી રહેતાં શરીરના પ્રમાણે કપડાં નાનાં મોટાં કરાવવાં અને બદલવાં પડે છે, એ વાતનો જાણીતી છેજ પણ સરખા માપતું કપડું પણ મેક્રું જૂનું કે જંતુમય થતાં બદલવું પડે છે સાફ કરવું પડે છે. તદ્દન કપડા વિના પણ શરીર નિરોગ રહી શકે છે ઉલટું એ રિયતિમાં વધારે નિરોગપણું અને સ્વાભાવિકપણું શાસ્ત્રમાં મનાયેલું છે. તેથી ઉલટું કપડાનો સંભાર આરોગ્યનો નાશક અને બીજી અનેક રીતે નુકસાનકારક પણ સિદ્ધ થયો છે. ધરેણુંને તો શરીરની રક્ષા કે પુષ્ટિ સાથે કશો જ સંબંધ નથી, એ તો માત્ર તરંગી અને ફણે ફણે બદલાના શોખની ગણપાંગાડિયાં ભોકોની માનીતી વસ્તુ છે. કપડાં અને ધરેણું કરનાં જોનો આત્મા સાથે વધારે નિકટ સંબંધ છે અને જોનો સંબંધ અનિવાર્ય રીતે જીવનમાં આવશ્યક છે તે શરીરની બાબતમાં પણ ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે. શરીરનાં અનેક અંગોમાં હૃદય, મગજ, નાભિ જેવાં મુખ્ય અંગો છે કે જોના અસ્તિત્વ ઉપરજ શરીરના અસ્તિત્વનો આધાર છે. એમાંથી કોઈ અંગ ગયું કે જીવન સમાપ્ત. પણ હાથ, પગ, કાન, નાક આદિ અગત્યનાં અંગો છતાં તે મુખ્ય નથી. તેમાં બગાડ કે અનિવાર્ય દોષ ઉત્પન્ન થતાં તેના કોપમાં જ શરીરનું અસ્તિત્વ રમાયેલું છે. આત્મા, શરીર, તેનાં મુખ્ય અમુખ્ય અંગો, વસ્ત્રો, અર્થ-કારો એ બધાનો પારસ્પરિક શો શો સંબંધ છે, તેઓ એક બીજાથી કેટલે દુર અને કેટલે નજીક છે, કયું અનિવાર્ય રીતે જીવનમાં જરૂરી છે અને કયું નહિ, એ વિચાર જે કરી શકે તેને ધર્મતત્ત્વના આત્મા, તેના શરીર અને તેનાં વખાણકાર રૂપ બાહ્ય વ્યવહારો વચ્ચેનો પાર-સ્પરિક સંબંધ, નેમનું જગાજગ અને નેમની ક્રોધન ભાગ્યેજ સમજાવરી પડે.

ધર્મનાશની ખોટી જીમ.

અત્યારે જ્યારે કોઈ ધર્મનો કપડો અને ધરેભૂંડા પણ જવડારે બદલતા, તેમાં કમી કરવા, મુધાગે કરવા અને નાશમાં દોષ તેનો ઉઘાડવાની વાન કરે છે ત્યારે એક વર્ગ જીમ પાડી ઉઠે છે કે આ તો દેવ. આ ધર્મ તત્ત્વનો ઉચ્છેદ કરવાની વાન છે. આ વર્ગનું જીમગણ એક જીમ અને યુવની જેવું છે બાગકના સગીર ઉપરનાં મેઝાં અને નુકમાનાં કપડાં ઉતારતાં તે 'મને મારી નાખ્યો' એવી જીમ પાડી કોડે છે, તે સૌદર્ય પોષવાની કે વારસાગત ચાલી આવતી ભાવનાથી સાચવી, વધા અને સમાદી રાખેલા વાગ, જ્યારે તેના મુગમાં કોઈ ભારે સ્થાવર કે ચર્તા કાપવામાં આવે અને તે વખતે પેઠી યુવની "મને મારી નાખ્યો" કે "કામી નાખ્યો" એવી વાગ-મોડ-વસ જીમ પાડે, તેના જેવી જ પેલા ધર્મગણકોની નથી લાગતી શું? પ્રશ્ન થશે કે શું તાત્ત્વિક અને વ્યાવહારિક ધર્મનો સંબંધ તેમજ તેનું બળાબળ, ધરડપથી રિકા મણાતા આચાર્યશાસ્ત્રે નથી જાણતા?

જો તેમનું જીમરાણ સાચુ હોય તો જ્યાં જ એ છે કે કનિા તેના જાણતા, જાણે છે તો એવા અસહિષ્ણુ છે કે તેના આવેશમાં મમતો પાણુ ગુમાવી બાહ્ય વ્યવહારના પરિવર્તનને તાત્ત્વિક ધર્મનો નાશ કહેવાનું જીમ કરી બેસે છે અને પોતાને તે આવા જીમરાણનું કારણ એજ લાગે છે કે જ્યારે જીવનમાં તાત્ત્વિક ધર્મ રહેતોજ નથી અને વ્યાવહારિક ધર્મની બધામેલી લોકપ્રતિષ્ઠા તેમજ તે પ્રત્યેની લોકલક્ષિત ઉપર કશું પણ ત્યાગ કે અર્પણ સિવાય કોઈપણ જાતની કર્તવ્ય જવાબદારી સિવાય સુખી અને એકી જીવન ગાળવાની ટેવ પડી જાય છે ત્યારે જ જીવન અને એ ટેવ બચાવવા ખાતર જ રચૂલદર્શી લોકોને ઇંછે મજા દોઢા કંવાનું તેમને નસીબે જાણ્યે અજાણ્યે આવી પડે છે

બોદી જીમ્ મારનારને શિખામંડુ.

ધરેડખંથી ધર્માચાર્યો અને ધર્મપંડિતો એક બાળુ પોતાના ધર્મને ત્રિકાળાબાધિન, સાશ્વત ક્ષી સદાશુભ માને મનાવે છે અને બીજું બાળુ કોઈ પોતાની માન્યતા વિરૂધ્ધના વિચારો પ્રગટ કરે કે તરતજ ધર્મનો નાશ થયાની ખૂબ પાડી ઉઠે છે. આ કેવો વલ્લેખાધાત ? હું તેવા ત્રિકાળોને કહું છું કે જો તમારો ધર્મ ત્રિકાળાબાધિન છે તો સુખે સોડ તાણી સુધ રહો, કોઈના ગમે તેવા પ્રયત્ન છતાં એમાં રચ માત્ર પણ તમારે મને ફેર પડ્યાનો ઉજ નહિ; અને જો તમારો ધર્મ વિરોધીના વિચાર માત્રથી નાશ પામવા જેટલો આલો કે કામગી છે તો તમારા હજાર ચોટીપહેરા છતાં તે નાશ પામવાનોજ, કારણ વિરોધી વિચાર કોઈને કોઈ દિશામાંથી થવાના તો અરાજ, એટલે તમે ધર્મને ત્રિકાળાબાધિત માનો અગર વિનશ્વર માનો પણ તમારે વાસ્તે તો બધી સ્થિતિમાં હોદ્દા કરવાનો પ્રયત્ન માત્ર નકામો છે.

ધર્મના ધ્યેયની પરીક્ષા.

ધર્મના ધ્યેયની પરીક્ષા પણ ધર્મ પરીક્ષા સાથે અનિવાર્ય રીતે સંકળાયેલી છેજ. તેથી હવે એ ઉત્તરાર્ધ ઉપર આવીએ.

ફરક દેશમાં પોતાને અસ્તિત્વ માનનાર મનાવનાર વર્ગ, આવાંક જેવા કેવળ દલોડવાદી અગર માત્ર પ્રત્યક્ષસુખવાદી લોકોને કહેતા આવ્યો છે કે તમે નાસ્તિક છો, કારણ તમે વર્તમાન જન્મની પેલી પાર કોઈનું અસ્તિત્વ માનતા ન હોવાથી કર્મવાદ અને તેમાંથી ફલિત થતી બધી નૈનિષ્ઠ્યાર્મિક જવાબદારીઓનો હંકાર કરો છો. તમે માત્ર વર્તમાન જીવનની અને તે પણ પોતાના જ જીવનની સગરદીયા ટુંકી દ્રષ્ટિ પ્રચારનાર હેતુ સામાજિક અને આત્મિક દીર્ઘદર્શિતાવાળાં જવાબદારીના જ બનેલી ઉપેક્ષા કરો છો, તેનો હંકાર કરો છો અને તેમ કરી

આપણે હવે જોવાનું એ છે કે વ્યવહારમાં કર્મવાદીઓ આર્વાકપંથી કરતાં કેટલી ચઢીચાલી રીતે જીવી જતાવે છે, તેઓ આર્વાકપંથી કરતાં પોતાના સંસારને કેટલો વધારે સારો અને વધારે લગ્ય બનાવી કે રચી જાય છે ?

‘અર્થામાં એક પણ બીજાને ગમે તે કહે તો તેને કોઈ રોકાઈ શકતું નથી અને માત્ર કહે તેમ કહેવાથી પોતાનું ચઢીચાતાપણું સાબીત થઈ શકતું નથી. ઉતરતા અને ચઢીચાતાપણાની દોષોટી જીવનમાંથી જ મળી રહે છે. આર્વાકપંથી હુંકી દષ્ટિને લીધે પરલોક ન માને તેથી તેઓ પોતાની આર્થિક જવાબદારી અને સામાજિક જવાબદારીથી ભટ રહી માત્ર પોતાના ઔદિક સુખની હુંકી લાલસામાં એક બીજા પ્રત્યેની સામાજિક જવાબદારીઓ અદા ન કરે તેથી વ્યવહાર લંઘડો બને. એમ બને કે આર્વાકપંથી પોતાને કહે ત્યાં બીજા પાસેથી સગવડ લઈ લે. માખાપનેા વારસો પચાવી લે. સુધરાઈ ખાતાની સગવડો ભોગવવામાં જરાય પાછી પાતી ન કરે. સામાજિક કે રાજકીય લાભોને લેણપણું જતા ન કરે. પણ જ્યારે એજ માખાપને પાગવા પોષવાનો સ્વાસ્થ આવે ત્યારે આંખ આડા કાન કરે, સુધરાઈ ખાતાનો કોઈ નિયમ પાળવાનું પોતાને શિર આવે ત્યારે ગમે તે બદાને છટકી જાય, સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય આપત્તિ વખતે કોઈ કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં તે પેટમાં દુઃખવાના બદાનાથી નિરાશથી બચી જનાર બાગાની પેરે, કાલને કોઈ રીતે છટકી જાય અને એ રીતે પોતાની આર્થિક દષ્ટિથી કૌટુંબિક, સામાજિક અને રાજકીય બધા જીવને લંઘડું બનાવવાનું પાપ કરે. આ એની આર્વાકતાનું દુષ્પરિણામ. હવે આપણે પરલોકવાદી આસ્તિક કહેવડાવતા અને પોતાને વધારે શ્રેષ્ઠ માનના વર્ગ તરફ વળીએ. કર્મવાદી પણ પોતાનો કૌટુંબિક સામાજિક અને રાજકીય બધીજ જવાબદારીઓથી છટકો દેખાય તો એનામાં અને આર્વાકમાં ફેર શો રહ્યો ? વ્યવહાર બન્નેએ જમાડ્યો. આપણે જોઈએ છીએ કે કેટલાક સ્વસગવડવાદી પોતાને ખુદલામાં ખુદલા આર્વાક કહી

રણમાં કે ઐહિક જવાબદારીઓમાં માત્ર બદ્ધ થઈ જવું એ તો ધર્મ-
દ્રોહ છે. એમ કહી તે પ્રથમના દિસાએ પરલોક પશુ અત્યારના દિસાએ
વર્તમાન જન્મને ઉવેખશે અને વળી બીજાજ પરલોક અને બીજા જ
જન્મને સુધારવાની ધૂનમાં ગૂડા થઈ ધર્મ તરફ દગશે. એને પરિણામે
એ સંસ્કારને પરિણામે વળી પ્રથમ માનેલો પરલોક તેને વર્તમાન જન્મ
બનશે ત્યારે પાઠો તે તો ધર્મના પરલોક સુધારવાના ધ્યેયને વળગી એ
પ્રાપ્ત થયેલ પરલોકને ઉવેખશે અને બગાડશે. આમ ધર્મનું ભોગ
પરલોક છે એ માન્યતાની પણ ગેરસમજનું પરિણામ તો ચાર્વાકના
પરલોકવાદના અસ્વીકાર કરતાં બીજું આવવાનો સંભવજ નથી.

ફેટલાંક ઉદાહરણ.

આ અટકળ વધારે પડતી છે એમ કાંઈ રજૂ માને. આપણે ઉદાહરણ
વાસ્તે દૂર જવાની જરૂર નથી. જૈન સમાજ આસ્તિક ગણાય છે. તે
કર્મવાદી છે. પરલોક સુધારવાનો તેનો દાવો છે. ને પોતાના ધર્મનું ભોગ
પરલોક સુધારવામાં જ પૂરું થાય છે એમ ગર્વથી માને છે.

પણ આપણે જો જૈન સમાજની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિનો બારીકાઈથી અભ્યાસ
કરીશું તો આપણને દેખાશે કે તે પરલોક તો સાધી શકતો જ નથી
વધારામાં ચાર્વાક ફેટલો જીવલો પશુ સાધી શકતો નથી. એક ચાર્વાક
મુચ્છક ગાડીમાં બેઠો; તેણે પોતાની પૂરી સગવડ સાચવવા બીજાની
અગવડોના ભોગે બીજાઓ ઉપર વધારે અગવડો મૂકીને પોતાની સીટ પૂરે-
પૂરી ઉપડી કાંઈક વધર મેગલી થોડીવાર પછી ઉતરવાનું છે એ જાણ
જવાની છે એની એને કાંઈ પડી ન હતી. બીજા વાર બીજો પ્રસંગે પણ
એ માત્ર પોતાની સગવડની ધનસાં રહેતો અને બીજાના મુખને ભોગે
મુખેથી માર કરતો. બીજો પેસેજર પરલોકવાદી જૈન જેવો હતો તેને
જાણ તો મળી, કાંઈક જોઈએ નથી વધારે પણ જાણ હતી ને મંદી
મેંદી વિચારું-જાણ તો ઉતરવું છે. કે ? જાણ બીજો. કે મુચ્છક
વધારી ભોગ, આ - - - - - નહીં તે - - - - -

ખીલે યુવક સામાજિક જવાબદારીઓ તરફ દળેલો હોય તેવામાં પરલોકવાદી ગુરુ તેને કહે:—અરે, નાત જાતના ગોળ તોડી એને વિરાળ જનાવવાની વાતમાં પડ્યો છે પણ કાંઈ આત્માનું વિચારું? પરલોક લાણી નો નો. આવી આજપંપાજમાં રું ફર્યો છે? પેલો યુવક ગુરુને પગલે ન જાય તોય જમણામાં પડી હાથમાં લીધેલ કામ છોડી દેતો દેખાય છે. એક ખીલે યુવક વૈધવ્યની વારે ધાધ પોતાની બધી સંપત્તિ અને બધી લાગવગેલો ઉપયોગ પુનર્જન્ન વાસ્તે કરતો હોય અગર અરપૂર્યોને અપનાવવામાં, અરપૂર્યતા નિવારવામાં કરતો હોય ત્યારે આસ્તિકરત્ન ગુરુ કહે:—અરે, વિધવા કીડા, એવાં પાપકારી લગ્નોના પ્રપંચમાં પડી, પરલોક કાં બગાડે છે? ખીયારો તે ભરમાયો અને મૌન લઈ બેસી ગયો. ગરીબોની વારે ધાવા ને તેમને પૈસો નહિ તો પાછ મળે તેવા રાષ્ટ્રીય ખાદી જેવા કાર્યક્રમમાં કાઈને પડતો નોંધ ધર્મજાતા ગુરુએ કહ્યું:—અરે એ તો કર્મનું ફળ છે. સૌનું કયું સૌ ભોગવે તું તારું સંભાળને? આત્મા સાચવ્યો, એણે બધું સાચવ્યું પરલોક એજ ઉચ્ચ ધ્યેય હોયું નોંધ્યો. આવા ઉપદેશથી એ યુવક પણ કર્તવ્યથી સરક્યો. આપણે આવા બનાવો આ જાતના કર્તવ્યજોશ સમાજે સમાજમાં અને ઘરે ઘરમાં એકે કે વધતે અંશે જોઈ સકીશું. ગૃહસ્થોની જ વાત નથી ત્યાગી ગણના ધર્મગુરુઓમાં પણ કર્તવ્યપાલનને નામે મીઠું છે. ત્યારે ચાર્વાક ધર્મ કે તેના ધ્યેયને સ્વીકાર ન કરીને જે પરિણામ ઉપસ્થિત કર્યાનું કહેવાય છે તે પરિણામ પરલોકને ધર્મનું ધ્યેય માનનારે ઉપસ્થિત નથી કર્યું, એમ કોઈ કહી શકશે? નો એમ ન હોય તો આપણા આખા દીર્ઘદર્શી ગણના પરલોકવાદી સમાજમાં આત્મિક, કૌટુંબિક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય જવાબદારીઓની ખામી ન જ હોત.

ફરજ કરીને પણ ઘી પીતું એવી માનીનના ધરાવનાર માત્ર પ્રત્યક્ષ-વાદી અને તે પણ સ્વમુખવાદી ચાર્વાક હોય કે પરલોકવાદી આસ્તિક કે:૧, પણ નો તેઓ જન્મોમાં કર્તવ્યની યોગ્ય સમજ, તેની જવાબદારીનું

આનો જવાબ ઉપરના વિવેચનમાંથી જ ફક્ત થઈ શકે છે, તે એ કે નેરંદ્રને પોતાના વૈયક્તિક અને સામાજિક કર્તવ્યનું કીક લીક ભાગ; કર્તવ્ય પ્રત્યેની જવાબદારીમાં રસ અને એ રસનો; મૂર્ત કરી દેખાડવા જેટલા પુરુષાર્થની જાગૃતિ હોવી એજ ધર્મનું ધ્યેય મનાવું નેપ્રમ્ણે. જે ઉક્ત તત્ત્વોને ધર્મના ધ્યેય તરીકે સ્વીકારી તેના ઉપર ભાર આપવામાં આવે તો પ્રજા જીવન સમગ્રપણે પકડેા ખાય. ધર્મ તાર્ત્વિક હોય કે બાવકારિક પણ જે ઉક્ત તત્ત્વો જ એના ધ્યેય તરીકે સ્વીકારવામાં આવે અને પ્રત્યક્ સુખવાદ કે પરંપરા સુધારણાવાદનું સ્થાન ગૌણ કરી દેવામાં આવે તો પ્રજા મનુષ્ય ગમે તે પડતો હોય છતાં નવજીવન ધક્કરમાં ફાળપણ જનની વિશ્વગતિ વિનાજ એક સરખો પોતાનો ફાળો આપે. આનું ધ્યેય સ્વીકારવામાં આવે તો જૈન સમાજની ભાવી પેઢી બધી રીતે પોતાની વધારે યોગ્યતા દર્શાવી શકશે.

એ ધ્યેયવાળો ભાવી જૈન પ્રથમ પોતાના આત્મિક કર્તવ્યો સમજી તેમાં રસ લેશે. તેથી એ પોતાની જીવિની વિશુદ્ધિ અને વિકાસ માટે પોતાથી બનતું બધુંજ કરશે અને પોતાના પુરુષાર્થનું જરાય ગોપન નહિ કરે, કેમકે એ સમજશે કે જીવિ અને પુરુષાર્થના ક્રોડમાં જ આત્મક્રોડ અને આત્મ કર્તવ્યનો ક્રોડ છે. તે કુટુંબ પ્રત્યેના પોતાના નાના મોટા સમગ્ર કર્તવ્યો અને જવાબદારીઓ અદા કરવામાં પોતાનું જીવન સાદૃશ્ય લેખશે એટલે તેના જીવનથી તેનું કુટુંબરૂપ ધડિયાળ બસાનર અનિયમિતના વિનાજ આવડતું રહેશે. તે સમાજ અને રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની એક એક જવાબદારીના પાલનમાં જ પોતાનું મદદર માનશે એટલે સમાજ અને રાષ્ટ્રના અગ્રપુરુષના માર્ગમાં એનું જીવન ભારે મદદમાર થશે.

જૈન સમાજમાં એકાગ્રમ રહેતા એટલે કે ત્યાગાગ્રમ સંસ્થા ઉપર જ મુખ્ય ભાર અપાવાને લીધે અધિકારનો વિચાર બાજુએ રાંધી જવાથી જીવનમાં જે વિશ્વખલના ગ્રાપેલી દેખાય છે, તેના સ્થાનમાં અધિકારાનુ

દેવ દ્રવ્ય.

(ગુજરાતી અનુવાદ.)

વ્યાખ્યાતા:-શ્રી દરબારી લાલજી ન્યાયતિથિ.

મારી સમક્ષ આજ એક મુરફેલી છે. આ વ્યાખ્યાનમાળાના અગા-
ડના મધ્ય વ્યાખ્યાનોમાં મને એક મુગમતા એ હતી કે વ્યાખ્યાનના
તેપણોનો અર્થ તો હું જાણતોજ હતો, પણ આજના હિમ્મતના અર્થની
મને ગમ પડતી નથી. ક્યારેનો હું વિચારી રહ્યો છું કે દેવ અને દ્રવ્યનો
સંબંધ શો? અને એ સંબંધનો મર્મ શો હોય શકે? જોનાના દેવ તો
અતિમ ફકિરી ધારી રહ્યા છે ને કાઢી સરખીય રાખતા નથી એમની
પાસે ધન અને સંપત્તિ હોવાની કલ્પના કરીને એ દ્રવ્યને દેવદ્રવ્ય કેમ
કરી કહી શકાય? સખ્ત શાસ્ત્ર કે નિર્દાન શાસ્ત્ર અનુસાર ભક્ત દેવદ્રવ્ય
ન જનાવી શકાય. પણ મનુષ્ય નામના પ્રાણીઓ મને તે કરી શકે છે
એમ હું આ જગતમાં જોઈ રહ્યો છું. એ માનવો એક તરફ દેવને
'વીતરામ' કહી શકે છે અને બીજી તરફ એમના નામે દ્રવ્ય એકત્રિત
કરવાની ચિંતાય કરી શકે છે! એથી જ દેવદ્રવ્યને નામે મંદિરોમાં લાખ્યા
ને કરોડોનો ખાસ ભયો પડ્યો રહે છે. એના સચાલકો કલ્પ કરે છે કે
'જગવાનનું' એ દ્રવ્ય હોય સમાજ હિતાર્થે ન વાપરી શકાય.' આ રીતે
'વીતરામ' ને શીજી જનાવીને આવ્યા લોકો એના મુનિમ ખની બેસીને
મગ્ન કરવા લાગે છે.

આપણે એ જુલો બેઠા છીએ કે જે વીતરામદેવ પોતાને ખાતર
જનાવેનું જોજી પણ સ્પર્શતા નથી તે વીતરામ દેવ આવડી મોટી
સંપત્તિનું શું કરે? જે દ્રવ્ય જગતના લાભાર્થે અને ગરીબોના કલ્યાણાર્થે
વપરાય શકે તેજ દેવદ્રવ્ય કહી શકાય. જગતના જે ક્યારે હોય તો તે
મંદિરોમાં કે મહત્તે પાસે તો નથી જ, પણ એનું નિર સરથાન ગરીબોના

હે એના પર કાંઈ બદિનની માલિકી નથી, પ્હેલાં જે પરિભાષા મેં
જનાવી છે તે પ્રમાણે આને જ દેવદ્રવ્ય ગણી રાકાય.

આમ દરરોજ દેવદ્રવ્ય વાપરતા છતાં મને સમજાતું નથી કે કંઈ
દિશ્મન પર આ લોકો એમ કહી શકે છે કે 'દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ સામા-
ન્ય દિનોમાં નહિ થઈ શકે!' એક તરફ કેળવણી પ્રચારની સંસ્થાઓ
પાછ પાછ માટે નક્કી છે, અજ્ઞાનના અધિકારથી સમાજ ધેરાયેલો છે,
અનાથ બાળકો ને વિધવાઓ મુંઝાયેલ છે, ગરીબોને ખાંચ નથી મળતું
ત્યારે બીજી તરફ અમારાં મંદિરોમાં લક્ષ્મીનાં પૂર દમામથી નૃત્ય-ગાન
ચાલે છે. કેટલી વિચિત્રતા! વિશ્વેશ્વરી વીનરાગદેવની આ કેવી અવગણના
છે! હું એમ કહેવા માંડું છું કે વીનરાગ દેવની મૂર્તિ પર સોનાચાંદીના
મુઝો ધરાવવા કરતાં ગરીબના ઉપર રાટલાનો ટુકડો ધરવો તે લાખ
ગણ ઉત્તમ કાર્ય છે. આપણે વિવેકનું કેવું દેવાનું કાઢી રહ્યા છીએ-કે
જે દેવને કશી સ્તીજની અપ નથી, જે પરિમલને ત્યાજ્ય માને છે એના
મલકને સંપત્તિના બોળથી આપણે બચ્ત કરી રહ્યા છીએ અને ભુખથી
જેનું પેટ પીડ સાથે ચોંટી રહ્યું છે, જે પોટે પથ્થર ખાંધી રાત વિતાવે
છે, બેસનાં જેની કમ્બર જળી પડે છે, ને જેને સાફ વીનરાગ ભગવાને
મર્મ્ય ત્યાગ્યું, તે જૂથમાં ભાંડુઓને સાફ આપણે રાટલાનો ટુકડો પચ્યું
નથી આપના ને પૂજા દર્શાવી નિરસ્કારીએ છીએ! શું આવા પ્રકારના
આચરણથી આપણે આપણને વીનરાગના સુપુત્ર કહેવડાવવા માગીએ
છીએ! આમ વીનરાગદેવની જે અવગણના આપણે કરી રહ્યા છીએ
એટલી તો એમના ઉપદેશને નહિ માનનારા પણ નહિ કરના દોષ સાચી
પાન તો એ છે કે વીનરાગને ત્યાજ જનાવી આપણે હવેલા સ્વાર્થને
માખતા કરી રહ્યા છીએ અને વીનરાગના અનુયાયી કહેવાયવા છતાં
વીનરાગ દેવથી ઘેર દૂર છીએ.

એક વાન દું પણ સમક્ષી વિચારી રહ્યો છું કે જોતોએ મા-
ન્ય જ્ઞાતાનાં નિર્લેપે જનાવવા શકે કરીને એક બે નહિ પણ ચોવીસ

કોઈએ નિર્ધાર કરી પૂજી બન્યા વિના નથી રહ્યા. ફેર એટલેજ કે એ પોતાની નહિ પણ જગતની ચિંતાથી શોષાય છે. સંસાર માટે એ શૂંખ્યા રહે છે, દિવસ ને રાત વ્યાવર્તિ શિદ્ધિ સારું આપડે છે. અને લોકોના દૃષ્ટાણુ સારૂ માનવી સહી શકે તે તમામ દષ્ટ સહીને પણ પોતાની ભાવના પ્રસારે છે ને જગતને માર્ગદર્શન કરાવે છે. દુઃખીયાને માટે એકાદ આંસુ પણ આપણે સારી યત્નથી તો એ સાચી દેવપૂજ છે. સમાજમાંથી ધન એકત્ર કરી દેવોના નામે તિલ્લેરીઓમાં ભરી રાખવામાં કે દેવદ્રવ્ય એકત્રિત કરવા સારૂ પૂજારાદના પ્રકારો સર્જવામાં દેવપૂજ નેથી. જે દોષોને દૂર કરવાને ખાતર પ્રભુએ જીવન સમધ્યું એ અગુદ્ધિ-ઓથી એમને મદવામાં આપણે કંઈ ભક્તિ સિધ્ધ કરી રહ્યા છીએ ? 'દેવદ્રવ્ય' શબ્દનો અર્થ બ્રહ્મવેશ હોય તો આપણું કર્તવ્ય છે કે દેવના નામ પર સંચિત થએલી સંપત્તિ સમાજના ઉપયોગમાં લગાવીને સમાજને દેવ-પૂજ કરવા લાયક બનાવીએ.

હું તો જાણું છું કે આ લાપણુ કરીને રોગીને મેં દંડુ, ઔષધ આપું છે, આખરે કંઈને કંઈ ત્રાસ તો આપશે જ.

તે તક મળતી એટલે દરેક મનુષ્યને પૂરતો ખોરાક, પહેરવાના કપડાં, રહેવા ઘર, વિગેરે સારીરિક જરૂરીયાનો પ્રાથમિક હક્ક તરીકે મળવા જોઈએ. તેવીજ રીતે પોતાની માનસિક શક્તિઓ ખીંચવવા માટે દરેકને પોતાને યોગ્ય ટેળવણી અને તેના સાધનો મેળવવાનો સમાન હક્ક છે. શ્રમ કરવા તૈયાર હોય એવા કોઈ પણ મનુષ્યને પોતાની આજીવિકા માટે ચિન્તા રહેવી ન જોઈએ. દરેકને પોતાની લાયકાત મુજબ કામ કરવાની તક મળવી જોઈએ. કોઈ અપંગ હોય, વૃદ્ધ હોય તેને આજીવિકાની ચિન્તા રહેવી ન જોઈએ. આવી તક અત્યારે સમાજના મોટા ભાગને નથી મળતી તે દેખીતું છે. તેનું કારણ ગરીબાઈ છે; આર્થિક અસમાનતા છે. તે ગરીબાઈ અને આર્થિક અસમાનતા અત્યારની સામાજિક અને આર્થિક વ્યવસ્થા અને બુધ્ધારણનું પરિણામ છે. તે કોઈના કર્મ અથવા નસીબનું પરિણામ નથી. આ સામાજિક વ્યવસ્થા અને બુધ્ધારણ જેને પરિણામ આર્થિક અસમાનતા છે તે સનાતન નથી, કુદરતી નથી. મનુષ્યે ઉત્પન્ન કરેલી છે, મનુષ્ય તેને ફેરવી શકે છે. સમાજવાદી જે અસમાનતાઓ દૂર કરવા માંગે છે તે મનુષ્યે ઉત્પન્ન કરેલી અસમાનતાઓ છે. કેટલીક કુદરતી અસમાનતાઓ-સારીરિક અને માનસિક શક્તિની-મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે હોય છે, તે તો રહેવાની; પણ તે અસમાનતાઓ મનુષ્યના દુઃખનું કારણ નથી તેથી તેા વૈવિધ્ય આવે છે. મનુષ્યના દુઃખનું કારણ અસમાનતાઓ છે તે તો સામાજિક છે, મનુષ્યે ઉત્પન્ન કરેલી છે, અને મનુષ્ય તે દૂર કરી શકે છે.

સમાજવાદીને માટે આ બધી સામાજિક અસમાનતાઓ અનિચ્છનાઓનું મૂળ આર્થિક અસમાનતા છે. જ્યાંસુધી આર્થિક અસમાનતા દૂર ન થાય ત્યાંસુધી બીજી અસમાનતાઓ દૂર કરી શકાય નહિ.

આ આર્થિક અસમાનતાનું મૂળ ઉત્પાદનના સાધનોની ખામશોષ માણેલી છે. જમીન, કારખાનાઓ, મશીનો જરૂરિયાતના સાધનો, જેવા રેલ્વે, રીમશ વિગેરે બધા કેટલીક વ્યક્તિઓની માલિકીમાં છે. સમાજવાદ

માગ આ સાધન રહિત છે. પરિણામે જે વર્ગના દારૂ-
 નાં સાધનો છે તે વર્ગ ઉત્પાદનો માટે લાગ પોતે કંઈપણ જ
 નેના માત્ર આ સાધનોની માટેના કારણે લઈ જાય છે. દરેક
 વ્યાજ, મકાનનું લાફું, ગણેન વગેરે સધળી આવક દરમિયાન જે
 રીતે સધળું ઉત્પાદન જે મનુષ્યના ઉપયોગ માટેનું થયું હોય
 ન થતાં માત્ર એક વર્ગના ખાનગી નફા માટેનું થાય છે. ત્રિ-
 વેકસથી ઉત્પાદન અદ્યતન થયું હોવા છતાં સમાજનો માટે લા-
 મરે છે. તેનું દારૂ એ છે કે તે ઉત્પાદનના સાધનો જેના દારૂ
 નો સમાજના દૈન્યાય અર્થે તેનો ઉપયોગ કરતા નથી પણ તે
 સ્વાર્થ માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે. ઉત્પાદનનો અર્થજો બાજુ
 ની નફા મેળવવાના એક જ ધોરણે થાય છે. પરિણામે એક ન-
 જેના દાથમાં આ ઉત્પાદનનાં સાધનો હોય છે, તે સમાજનાં મા-
 રોશાયું કરે છે, અને તેના ઉપર શાસન ભોગવે છે. તેને પોતા-
 વનાવે છે. પોતાના ઉત્પાદનનું વેચાણ પોતાના દેશમાં ન થાય તે
 દેશના લાખો માથુસો ભૂખે મરતા હોય તે પછી પોતા-
 માટે બીજા દેશમાં પોતાનું ઉત્પાદન વેચે છે, અને તે વેચાણ
 માટે આ દેશો જીને છે અને વિચ્છેદ કરે છે. આમ મુડીવાદમાં
 નાદ જન્મે છે અને વિચ્છેદ થાય છે. ઉત્પાદનના સાધનો આ
 એક વર્ગના દાથમાં ભેગા થયા પછી આ વંત્ર મુગમાં અને ત્રિ-
 ગોધખોળોને પરિણામે તે વર્ગના દાથમાં સમાજનું ધન વિશેષ
 એકનું થયું જાય છે અને બીજી તરફ મરીનાઈ અને બૂખ
 જાય છે.

આ મુડીવાદ વર્ગ પોતાના આ દક્ષો કાવમ જાગવી રાખવા
 ની બીજી બંધી બંધારણ અને બંધારણ પોતાને અનુકૂળ જન-
 નાનના આ વર્ગના દાથમાં હોય છે કેમકારણના બધા સાધ-

આ વર્ગના કાણુમાં હોય છે. કળવાયેલાઓ નાણે અંગણે આ વર્ગના ગુલામ થઈ પોતાની બુદ્ધિના ઉપયોગ તેમના હકોનાં રક્ષણ માટે જ કરે છે. માણસને આજીવિકા આપવાના બધા સાધનો તેમની માત્રેકીનાજ હોવાથી દરેકના ઉપર તે વર્ગનો કાણુ રહે છે. ધર્મગ્રંથો તેમનાજ ગુણગાન કરે છે. અને કાયદાઓ કરવાની સત્તા તેમના હાથમાંજ હોવાથી તેમને અનુકુળજ કાયદાઓ ધરાય છે અને ન્યાયની અદાલતો એ કાયદાઓનાજ અમલ કરે છે. જેની પાસે પૈસો હોય તેજ પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે. અને મનુષ્ય જીવનના મૂલ્યાંકનનું એ એકજ ધોરણ બને છે. બધી સામાજિક નીતિના નિયમો તેને અનુસરીનેજ ધરાય છે.

આ બધી અસમાનતાઓ દૂર કરવાનો એકજ ઉપાય છે. તે અનિષ્ટાનું મૂળ-ઉત્પાદનના સાધનોની ખાનગી માલેકીનો નાશ કરી તેને સામાજિક માલેકીના બનાવવા અને ઉત્પાદનનું ધોરણ અને તેનો સંચારો વ્યવહાર અને વ્યાપાર કોઈ વ્યક્તિઓના ખાનગી નફા માટે નહિ પણ સમાજના હિત માટેજ બનાવવો. ઉત્પાદનના સાધનોની ખાનગી માલેકીનો નાશ થાય એટલે તેને અનુરૂપ આખી નવી સામાજિક રચના થાય, તે સામાજિક રચનામાં દરેક મનુષ્યને પોતાની સર્વ શક્તિઓ ખીસવવાની સમાન તક મળશે મનુષ્ય મનુષ્યનું, જાતિ જાતિનું, દેશ દેશનું શોષણ અને પરત્રતા દૂર થશે કોઈ મનુષ્યને વધારે પડતું ધનસંચય કરવાની જરૂરજ નહિ રહે. કારણકે સામાજિક વ્યવસ્થાજ એવી હશે કે જેમાં દરેક મનુષ્યની જરૂરીઆતો સમાજ પૂરી પાડશે અને પોતા માટે અથવા પોતાની સ્ત્રી અથવા સંતાનો માટે જીવિધનની ચિન્તા નહિ હોય. તેમજ આર્થિક બધારણ એવું હશે કે જેમાં કોઈ મનુષ્ય લોભને વશ થઈ ઈચ્છે તોપણ ધનસંચય કરવાની તેને તકજ નહિ મળે. દરેક મનુષ્ય પોતાની શક્તિ મુજબ સમાજને સેવા આપવાને બધાએ સેવા રહેશે. તેવા સમાજમાં મનુષ્યની કિંમત તેની પાસે જેટલો પૈસો છે, તે ઉપરથી અંકુરો નહિ પણ તે જેટલી અને કેવી સેવા સમાજને આપે છે, તે ઉપરજ અંકુરો. સમાજ-

“માત્ર દેહ તે સંબંધ હેતુ હોય ને”. દેહધ્યાસ ઝોછો કરવો એ મુખ્ય લક્ષ્ય છે. દેહની ક્રિયા માત્રમાં દિસા છે માટે નિવૃત્તિ એ ધર્મ છે. દેહનો મુલ્ય દિસા છે માટે આત્માનો મુલ્ય અદિસા અદિસા મનમાં. અપરિમલ, અમર્ય, અસ્તેય, અનાસ્વાદ, સર્વ મતોનો આપોઆપ સમાવેશ થાય છે. પરિમલમાં દિસા છે, દેહના ભોગ માત્રમાં દિસા છે. જગતના સર્વ સંબંધો જીવને બંધનું કારણ છે. એ “સર્વ સંબંધનું” બંધન તિલ્લુ છેડીને “સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી.” “કાના સંબંધે વળગણા આ કષ્ટ રીતે હું પરિહર” એ એકજ જીવનું લક્ષ્ય હોયું નોંધએ.

આવા ધર્મમાં જાતિ ભેદ નથી, વર્ણ ભેદ નથી, ઉચ્ચ નીચના ભેદ નથી, દયા છે, પરાપકાર છે, સમાનતા છે, પ્રેમ છે માણસો આ ધર્મને આચરે તો સમાજવાદની જરૂર નથી. કાષ્ટ વાદની જરૂર નથી. પણ આવો ધર્મ આચરણમાં વિરલ વ્યક્તિઓએજ ઉતાર્યો છે. ખીજ તરફ આ ધર્મનો અવલો અર્થ કરી તેને નામે દિસા અને ઝેરવેર વધ્યા છે.

નૈન ધર્મ નિવૃત્તિ પ્રધાન છે. સમાજ વ્યવસ્થા, સામાજિક સુધારણા તેનું પ્રયેય નથી. તે લોકોત્તર ધર્મ છે. તેમાં લૌકીક વ્યવહાર અને વ્યવસ્થાને સ્થાન નથી. પોતાનો ધર્મ વિચારી લઈ દરેક વ્યક્તિએ પોતાનો વ્યવહાર નક્કી કરવો રહ્યો.

આનું પરિણામ એ આણું છે કે સામાજિક ફરજો પ્રત્યે લયંકર બેરકારી ડગવાઈ છે. એકાદી જીવ સેવનાં સામાજિક કાણુ પ્રત્યે અવગણના થઈ છે. ધર્મ મુરુઓએ અનધિકાર નિવૃત્તિ ઉપદેશ આપ્યો છે. અને દરેક વ્યક્તિ પોતાની પરિસ્થિતિને પોતાના કર્મ અથવા નસીનનુંજ પરિણામ માની તેમાં સતોષ માનવાનો ધર્મ સ્વીકારે છે. ધનવાનોએ ધન સમૃદ્ધ અને ગરીબોનું શોભનું આણું રાખ્યું છે. અને આ પરિમલ પાપનો દંડ આવના ભવે ભોગવવાનો માનના દોરાથી ધર્મના ઉપદેશની અસર થઈ નથી. ધર્મમુરુઓ કહ્યો છે અને મનો ઉપદેશ-મુરુઓ રાખ્યો

જૈન ધર્મમાં પરિગ્રહ માત્ર પાપ છે; સમાજવાદીને પારકાને ભોગે મેળવેલ પરિગ્રહ પાપ છે. જૈન ધર્મમાં દેહના સુખોપભોગ માત્રમાં પાપ છે; સમાજવાદીને પારકાના શોષણથી ભોગવેલું સુખ પાપ છે. બન્ને સંયમ સ્વીકારે છે. પણ જૈન ધર્મ આત્માની મુક્તિ માટે દેહનું દમન (Mortification of flesh) ઉપદેશ છે. સમાજવાદી આરામ, રસિકતા (Aesthetic taste) અને સમાજ હીનની દ્રષ્ટિએ સંયમ સ્વીકારે છે. બન્ને નિસ્વાર્થતાને આવશ્યક માને છે. જૈન ધર્મ નિસ્વાર્થતા એટલે દેહની જરૂરીઆતો ઓછી કરી પરિગ્રહ છોડવાનું કહે છે; સમાજવાદ પોતાના સ્વાર્થને ખાતર મનુષ્યોનું શોષણ કરી પરિગ્રહ વધારવામાં પાપ માને છે. બન્ને સમાનતાને અંતિમ ધ્યેય તરીકે સ્વીકારે છે. જૈન ધર્મ પરિગ્રહ ઓછો કરી ગરીબાઈથી સમાન થવાનું ઉપદેશ છે; સમાજવાદ ઉત્પન્ન વધારી સર્વને સમાન અને ન્યાયી બંહેચણી કરી સમાનતા આપે છે અને દરેકને પોતાનું વ્યક્તિત્વ કેળવવાની સમાન તક આપે છે. જૈન ધર્મ વ્યક્તિના અધ્યાત્મિક વિકાસ ઉપરજ ભાર મૂકે છે, સમાજવાદ સામાજિક ક્રાન્તિ છે.

સમાજવાદી સંસ્કૃતિ જીવનને રસમય અને સમૃદ્ધ બનાવે છે, જૈન ધર્મ એકાંત વૈરાગ્યમય છે. બન્ને જીવનના મૂલ્ય પરિવર્તન કરે છે, અને બન્નેમાં સાચા ધર્મના લક્ષણો છે.

સમાજવાદ સર્વકાળને માટે સાચો ધર્મ છે કે નહિ તે કું નથી બાજુનો. પણ આ મુજબો તો તે મુગધર્મ છે, માનવ ધર્મ છે.

બૂધ્યા પેટને આત્મા ને પરમોક્ષની વાતો કરવી નિરર્થક છે, અને ધનવાનોમાં માત્ર ઉપદેશથી હૃદય પલટાની આશા રાખવી તે પણ નિરર્થક છે. મનુષ્યની શારીરિક અને માનસીક જરૂરીઆતો સમાન રીતે સતેષાપ તેવી સામાજિક વ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરવાનો એકજ માર્ગ તે ઉત્પાદનના સાધનોની ખાનગી માલિકીનો અંત આવવો તેજ છે. આ યંત્ર મુગધર્મ તે એકજ

શ્રી મહાવીર અને ઉપસર્ગો.

(વક્તા:—મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ.)

દ્રવ્યાનુયોગ અને ચરણકરણાનુયોગ.

પર્યુષણ પર્વને એક દષ્ટિએ શ્રી વીરજ્યંતિ કહી શકાય. પર્યુષણ
કે દિવસમાં એ આસનઉપકારી અદ્ભુતત્યાગી અને મહાન યોગીન
મનો વિચાર કરવામાં આવે તો એથી સ્વપરને સારો આત્મધાર
॥ સંભવ છે.

જૈન ધર્મશાસ્ત્રના બે મોટા વિભાગ પડે છે: એકમાં તત્ત્વચર્ચા
આવે છે (શ્રીભોક્ષોશી) અને બીજામાં નીનિવિભાગ આવે છે (એથિક્સ)
બે પરિભાષામાં બોલીએ તો એકને 'દ્રવ્યાનુયોગ' કહેવાય અને
બીજાને 'ચરણકરણાનુયોગ' કહેવાય. દ્રવ્યાનુયોગમાં આત્મા અને
જીવની તત્ત્વદષ્ટિએ ચર્ચા થાય છે અને આત્માનો અને કર્મનો સંબંધ
વે છે, જીવ અને જગતનો સંબંધ કેવા પ્રકારનો છે, આત્મા અને
કારની પરિસ્થિતિમાં વિકાસ કેવી રીતે પામે છે, તેના પાતના માર્ગ
અને કારણો કયાં કયાં છે, કર્મને અને જીવને સંબંધ કેવી રીતે થાય
તેની મુક્તિ કયે માર્ગે થાય છે વિગેરે વિચારો આવે છે, જ્યારે ચરણ
કરણાનુયોગમાં આત્મવિકાસના અનેક સાધનો જતાનેશ દોષ છે.

સંક્ષેપમાં ધર્મની વ્યાખ્યા.

આ ચરણકરણાનુયોગ અથવા નીનિ વિભાગમાં ધર્મની દલીલો આ
છે, પણ તે સર્વનો પામે 'અહિંસા, સચમ અને તપ' એ ત્રણ શબ્દો
પર નિર્ભર રહે છે. દિસાનું સ્વરૂપ સમજી એનો ત્યાગ કરવો, દેહ અને
ખાસ કરીને દ્રવિયો અને મન પર સંવચ રાખવો અને તપત્યાગ એ
જાત્ય અને અજન્મંતર આકારમાં આત્મતા-આ ત્રણ પાયા ઉપર જૈન
નીનિવિભાગ રચાયેલો છે. એની દુકો વ્યાખ્યા કરીએ તો: અહિંસા

લેણું એ પ્રત્યેક વ્યક્તિગત આત્માએ નીપાંનવવાનું હોય છે. તેને મને તેને આભુઆભુના સંયોગો પર આધાર રાખી, તેની અંદર રહી પોતાનું સાધ્ય સાધવાનું હોય છે.

શ્રી વીરનું સંકીર્ણ જીવન.

શ્રી વીર પરમાત્માના જીવના પૂર્વ ભવના અનેક પ્રસંગો વિચારતાં એક વાત જરૂર તરી આવે છે અને તે એ છે કે આત્માએ પોતાની આસપાસ ચિત્રવિચિત્ર વાતાવરણ ઉત્પન્ન કર્યું હતું અને તેને પરિણામે પોતાની આસપાસ જામેલો કચરો દૂર કરવાને તેમને બહુ સખ પ્રયાસ કરવો પડ્યો હતો. બીજા સર્વ તીર્થંકરોના પ્રમાણમાં તેમનો જીવનવિકાસ અતિસંકીર્ણ હોવાને કારણે તેમને એવા જન્મરા અને આકરા અનેક ઉપસર્ગો થયા છે કે ફટલીક વાર તો તેનું વર્ણન વાંચતાં આપણને પણ અંદર લાગણી થયા વગર ન જ રહે. અને આ કારણે જ એ સંકીર્ણ જીવનને નિવિધ દિશાએથી સમજવાની, ચર્ચવાની અને જીવનમાં ઉતારવાની જરૂર રહે છે.

આપણું ધણાખરાનું જીવન અતિ સંકીર્ણ જ હોય છે. આપણે દુનિયાના અનેક મનોવિકારોને તાણે થઈ દરરોજ બાજા અને આંતર માખતોમાં ખૂબ રમદોળાવણા હોઈએ છીએ આપણો વિકાસ સાધવા અથવા એ માર્ગે ચઢવા આપણને શ્રી વીર પ્રભુનું ચરિત્ર બહુ ઉપયોગી દર્શન પૂરું પાડે તેમ છે. પ્રત્યેક જૈન એ જીવનને પોતાના જીવનપ્રસંગો સાથે વણી દે અને તેમાંથી રહસ્ય નીપજાવે તેનું હોઈ આપણે એના બુદ્ધિ બુદ્ધિ મુદ્ધાઓ તારવીએ.

શ્રી વીરનો આત્મવિશ્વાસ.

રાત્રીસદિને ત્યાગ કરી, જ્ઞાનની અનેક લાલચોને લાલ મારી, રહિષ લાઇનો આમઠ્ઠ હોવા છતાં માત્ર આત્મવિકાસ સાધવાની સાપેક્ષ દિશિએ, ૩૦ વર્ષની યુવાન વયે, જ્યારે પરમાત્મા ધરજાર ઊડી જંગલમાં

ગોવાળીઆનો ઉપસર્ગ.

રાત એવી અતી કે નવીન ત્યાગી વર્ધમાન ઉપર્યુક્ત કુમાર ગામની
માં કાયેલગર્ગ કરના સ્થિત પગે ઉઠ્યા હતા ત્યાં એક ગોવાળીઓ પોતાના
ને આપો દિવસ હજમાં હાંકીને તે જ જગ્યા પર આવી પહોંચ્યો.
જા બગદ સીમમાં ચરશે અને પોતે ગામમાં જઈ પોતાની ગાયોને
પડી બગદોને ઘેર લઇ જતો એમ વિચારી, ત્યાં સીમમાં બગદોને
મૂકીને ગોવાળીઓ ગામમાં પોતાને ઘેર ગયો.

બગદોનો પત્તો ન લાગ્યો.

ગાયોને દોહવાનું કાર્ય પૂરું કરી ગોવાળીઓ બગદોને પાછો લેવા આવ્યો તે
મ્યાન બગદો તો ચરતાં ચરતાં જંગલમાં ચાસ્યા ગયા. ગોવાળીઓ ભુએ
બગદો દેખાય નહિ. એ તો ચાસ્યો બગદોની શોધમાં. પહેલાં તો પ્રભુને
મુનું-મારા બગદ ક્યાં ગયા ?' પણ પ્રભુ તો ખ્યાનમાં હતા. જવાબ
મળ્યો, એટલે ગોવાળીઓ જંગલ તરફ બગદોને શોધવા ચાસ્યો. આખી
રાત રખડ્યો, પણ એને પોતાના બગદોનો પત્તો ન મળ્યો.

દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ.

આખી રાત ગખડેલ ધાક્યો પાક્યો ગોવાળીઓ સવારે પાછો ફરે
ત્યાં નેનું ને જ બગદોને પ્રભુની નજીકમાં વાગેળતા એટલા લેયા. ગોવા-
ળીઓ મુસારી છવડો હતો. એને આખા જીવનમાં બગદ અને ગાયના
જ વિચાર અને સ્વપ્નાં આવતાં હતાં. એનું ધન માથોમાં અને બગદોમાં
જ સમાઈ જતું હતું. એને સ્વાભાવિક સંદેહ થઈ કે પોતાના બગદોને
કોણી જવાના ધંધાદમી પેલા ઉઠા રહેલા પુરે જ તેમને સંનાડી
ગમેલા હોવા લેઈએ. પોતે એક વાર લેઈ ગયો ત્યારે તો ત્યાં બગદો ન
હોતા અને અત્યારે દેખાય છે, એટલે પેલા પુરુષની દાન ખરાબ હોવી
લેઈએ. 'જેવી દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ'—એ સદજ નિયમ છે. ગોવાળીઓ પો-
તાની પુણ્યને અન્યને નોલે એ તદ્દન સ્વાભાવિક દોષ એને પ્રભુ ઉપર

શંકા ઉત્પન્ન થઈ અને માનવા પ્રમાણે કામ પણ કરવા એ તૈયાર કરી
ગામડાનો રહેવાથી જાડી જુદિવાલો અને જગદના ઉપર છુરનનિ
કરનારો ગોવાળીઓ મુસ્સામાં આવી ગયો અને જગદની રાજ ઉપ
પ્રભુને મારવા દોડ્યો. શારીરિક જળ ઉપર મુરતાક રહેનાર માણસે
આવેશ વધારે હોય છે અને એમને આધાપાછા લાંબા પહોળા વિ
દરવાની આવશ્યકતા ધારી ઓછી હોય છે, પણ આદરેકા અધવચ
છે અને માણસનું ધારું થતું નથી એ દરદોષના અનુભવનો વિષય
એ વખતે એક વિચિત્ર ઘટના જની તે આપણે જરા જોઈ લઈ, ૧
ગોવાળીઆને વિચારીએ.

ઇંદની વિશાપ્ત

મહ કાલે જ પ્રભુનું દીપ્ત કલ્યાણક ઉદ્દે ઉગરવ્યુ હતું એણે
વાનના મહાનભિનિષ્ક્રમણમા પોતાને ગોચર લાગ લાગ્યો હતો. ૨
ભગવાનનો મહાત્યાગ નજરે નીકળ્યો હતો. એણે રાજકુમારનો સર્વજ્ઞ
અવકાર અને વજનો ત્યાગ કરતા જોયા હતા એણે પંચમુદિથી વાન
લોચ ભગવાનના સ્વદસ્તે થયો જોયો હતો. તેને આજે પ્રભાતના પં
રમાં સદજ જિજ્ઞાસા થઈ કે 'પ્રભુ શું કરતા હશે?' ગુનાનુગમ
આવી ચિંતા તદ્દન આભાસિક છે. પોને જુએ છે તે ગોવાળીઓ
દની રાજને હાથમાં ઉગામી પ્રભુ નરક દોડ મૂકેનો દેખાપ હે ઉદ્દે
જગથી ગોવાળીઆને નિશ્ચય જનાવી દીધો એટલે ગોવાળીઆની ૩
એના હાથમાંજ રહી મર્યા અને એ થંભી ગયો. ઉદ્દે એને જ
નિરરશયથી ક્યું કે 'શું તું મિદાપ ગમના પુત્રને પણ ઓળખ
નથી?' એટલે ગોવાળીઆને જ્ઞાન આવી અને દરમાદને એ ત
ચાલ્યો ગયો.

૫૫૧ દિ પોને ભગવાનની નજર આગ્યા એ જ વખતે ભગવાન
હતું. ઉદ્દે ભગવાનને વંદન કર્યું અને પોને મામે એ!

તેઓ વચ્ચે જે વાતચીત થઈ તે લાક્ષણિક હોઈ ખાસ નોંધી રાખવા સાચક છે.

ઇંદ્ર-“સ્વામી ! આપને બાર વર્ષ સુધી લયંકર ઉપસર્ગો થવાના છે, તેનો નિષેધ કરવા માટે હું આપની તહેનાતમાં રહેવા ઇચ્છું છું. હું આપનો હજુરીઓ (પારિપાત્રિક) થવા ઇચ્છું છું. આપ મને તે મારે બાત્તા આપો.”

મી બીર-“અહીં તો કદિ પણ પરસદાયની અપેક્ષા રાખના નથી. અહીં તો પરસદાયથી કવળગાન ઉપાર્જન કરે એવું કદિ થયું નથી, થતું નથી અને થશે પણ નહિ. જિનેન્દ્રો પોતાના બળથી જ કવળગાન પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાના વીર્યથીજ મોક્ષે જાય છે.”

મર્દાનગી ભરેલા જવાબપર વિચારણા.

ઈંદ્રે જવાબ સાંભળ્યો. એને પ્રભુ તરફ વધારે રાગ અને ભક્તિ થઈ અને હિયન ગોઠવણ કરી અંતરમાં આનંદ પામનાં અને પ્રભુની માની પ્રથંસા કરનાં એ પોતાને સ્થાનકે મળ્યા મદ્દાપુરુષોના નિર્ણયોમાં રો વૈભવ હોય છે, એના આત્મનિર્ણયમાં એજ સ હોય છે એની શત્રુપ્રકારમાં અનુપમેયના હોય છે. આત્માના દદ નિર્ણય પાસે કોઈ કાંઈજ આડી આવતી નથી. એને મન સાધ્ય એજ પ્રાપ્ત થય વસ્તુ હોય અને એને પોતાના નિર્ણયો પર એટલા વિશ્વાસ હોય છે કે એ કોઈ જ પ્રકારની બદ્ધારની સહાયની અપેક્ષા રાખતા વચર પોતાના નિર્ણય પર જ પ્રભુ છે. નિર્ણય કરતી વખતે વસ્તુના લાભાલભની સર્વ ગુણના રસી થઈ છે, એ નિર્ણય કરવામાં ઉતાવળ કરતી થતી નથી એ નિર્ણય તાત્કાલિક લાભ કરનારો છે કે પરિણામે કે પર પરાએ લાભ કરનારો છે એ સર્વ વિચેત્થી વિચારવું થઈ છે; પણ એક વાર નિર્ણય ક્યો પડે એને ગમે તે બોલે વગળી રહેવાની દુકા દોવાની જાદુ જાદુર છે. નિરાના મમાન્ય લોકો: જરા પમારો આવ કે આમનો અ.વ ના બની

જન્ય છે, નિર્ણયને વિચારી મૂકે છે અને યોગ્ય વાગવા માટે છે. મન્ય પુરુષ અને સામાન્ય વ્યક્તિમાં આ જ ભેદો તફાવત છે. મહાત્મા પુરુષે ગમે તેટલી અમલ અને અડચણ પડે કે જીવસંતોષનો પ્રમંથ આવે છે પણ કરેલ નિર્ણયમાંથી પાછા હટતા નથી. શ્રી વીરપરમાત્માના જન્ય નો વિકાસમાર્ગ એવા જ પ્રકારનો હતો. એનો વિશ્વભૂતિ તરીકે જીવનકાળ વિચારીએ કે એનું ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવનું જીવન વિચારીએ કે એની સર્વ કામમાં દહતા અપૂર્વ હતી એમ જણાઈ આવશે. જેટલા માટે પ્રકાર કરી સર્વ કાંકાને જમીન પર પાડે, જે સિંહની સામે જ એને મુખથી પકડી એનાં જડબાને તોડી નાખે, એનો આત્મવિશ્વાસો પ્રખર હશે તે સમજવું મુશ્કેલ નથી. પ્રાણીના જીવનવિકાસની દિગ્ધ આ મુંઢર દેખાતા છે. હક નિર્ણય અને તેને વળગી રહેવાનો એ જ આત્મહુ જે પ્રાણીને હોય તે જ મનુષ્યજીવનમાં અનુકરણીય કાર્યો જ સુંદર પરિણામ નીપજતરી શકે છે અને એનું જીવન એ જ ખરું જાન છે. બાકી તો દુનિયામાં દરેકજા અનેક પ્રાણીઓ આવે છે, તપ છે ખાપ છે પીએ છે અને મોન આવે ત્યારે આડ્યા જન્ય છે.

વિશેષ વિચારણા

આશિરના ઘડતરમાં આત્મવિશ્વાસ એ અપૂર્વ વસ્તુ છે. જેને જે નાની જન ઉપર વિશ્વાસ દોનો નથી તે વારવાર પરાવર્તનન દોષ જે નાનપામુથી ધનુને પારકા ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ પડે છે. મુઝાજ છેકરાઓને નોકરે પર એટલો બધો આધાર રાખવાની ટેવ પડી જાય કે એક દિવસ નોકર ન દોય તો એની સર્વ જાગનમાં અન્યત્ર જ જન્ય છે પોતાની જન પર જેને વિશ્વાસ દોય તે જ સાદસ જ મરે છે અને આદરેલ કાર્યને પાર પડેઆટી શકે છે.

કે.ઈ. અર્ધનિર્ણય જન્ય જન્યની-પ.૨૬ની મન્યથી મોટા મ.ખે નોકરે જાનમાં માટે નોકરે જન્ય પેવું છે જન્ય. દરેક નીચો જન્ય દોષ દોષ. કેટલાક જન્ય અર્ધનિર્ણય જન્ય ૧૧ જન્યે ક્રમે નીચે મે. ૧૧

હોય છે ત્યારે તો એકલા જ. તે વખતે તેઓ નોકરોને હુકમ આપતા નથી કે હજુરીઆને હાજર રહેવા કહેતા નથી. કર્મનો સંબંધ આત્મા સાથે હોય, એની સામે મોદયા માંડવામાં રૂડોનોટો કામ આવતી નથી કે વિમાન-માંથી ગોળા નાખ્યે કામ સરળ નથી; તે વખતે તે એકલો એકાકી કર્મોની સામે યાય છે અને તે વખતે પોને સિદ્ધ છે, મહાશક્તિશાળી છે, અનંત વીરનો ધણી છે. એમ માનીને જ ચાલે છે. પછી તો કુંઝરા, ટેકરા, નદી, નાગાં કે સમુદ્રો એને નડતાં નથી અને આંતરના વિકારો એને અસર કરતા નથી. આત્માનું સ્વયં ઉત્થાન યાય ત્યારે એ ધણી મોટી મંજલ કાપી નાખે છે અને સડસડાટ પગથિયાં ચઢી જઈ સાધન દ્વારા સાધ્યની સન્મુખ આગળ ધપ્યે જાય છે.

આત્મવિકાસ અને આત્મનિર્ણય.

અતિ સંકીર્ણ જીવનને લઈને શ્રી વીર પરમાત્માના આત્માને બહુ સખ પ્રયાસો કરવા પડ્યા છે તે એમના ઉપસર્ગોના અનેક પ્રસંગોમાંથી જોવા લાયક છે. જે વખતે જેવી જેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી થઈ તે વખતે એને અનુરૂપ અસાધારણ આત્મશક્તિ અને સહુનરીક્ષતા એ મહાનુભાવ બતાવો શક્યા છે. પ્રત્યેક પ્રાણીના વિકાસમાર્ગો તો લગભગ મિશ્ર મિશ્ર જ હોય છે, પણ સાધ્ય એક હોય એને અનુસરીને એ પોતાની ઘટના કરી લે છે. જે સાધનદ્વારા પોતાની સાધ્યસન્મુખતા યાય તે સાધન તે આત્માને દિન કરનાર હોય છે તેને એણે બરાબર આદરણું અને તે દ્વારા પોતાની પ્રગતિ કરવી. એણે કદિ પણ અન્યનાં સાધનોની ટીકા કરવી નહિ કે નિંદા કરવી નહિ. કયા પ્રાણીને કયું સાધન શર્ણકર થઈ પડે તે તેણે પોતાની ચેત્વણા સમજી વિચારીને ગોઠવણું અને જરૂર લાગે ત્યાં ચોખ્ખ સલાહ આપનાર સુચિદિનની સલાહ લેવી. વાન એક જ છે કે દરેકનું અનિષ્ઠ સાધ્ય એક જ હોયું નેહએ અને તે પ્રાપ્ત કરવાયા આત્મનિર્ણય, આત્મવિકાસ અને દડ ભાવના દ્વારા નેહએ. શ્રી વીર પરમાત્માનું ચરિત્ર આપણને અનેક સાધનમાર્ગો બતાવે છે. આપણે એજ માર્ગો આજના એમ કહેવાનાં આદર નથી, પણ એક

સ્થીર મહાત્મા પગલે પ્રભુ આગળ વધ્યા. તદ્દન એકલા અને વસ્ત્ર ધરના એ નરપુંજવે યજ્ઞમંડળ પાસે આવી પોતાની નાસિકા પર નેત્રોને સ્થાપી કાયોત્સર્ગ આર્યુ, ધ્યાનમાં એકાગ્રતા કરી અને હિ આત્મતત્ત્વનું ચિંતન શરૂ કર્યું.

સર્પના કુદૃશા.

થોડી વારમાં ચંડકૌસિક સર્પ કુદૃશા મારતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બેન્દા જાતિસ્વભાવ પ્રમાણે પ્રભુને દ્વરથી જોનાંજ એ પરમાત્મા તરફ રહ્યો અને ધસતાં ધસતાં તદ્દન નજીક ગયો. પ્રથમ દ્વરથી દષ્ટિ ફેંકી, અસર ન થઈ. સર્પ જરા ઝંખવાણો તો પડ્યો, પણ એના ક્રોધાગ્નિને યેથી વધારે જોર મળ્યું. એ નજીક ગયો, પછે ડંખ માર્યા-એક, બે, ત્રણ, ચાર. દરેક સ્થાનકેથી સફેદ લોહી નીકળ્યું, પણ મનુષ્યના દેહ પર બીજી અસર ન થઈ. સર્પ ડંખતો જાય અને ખસતો જાય. મનુષ્યના પાયાથી પોતે દનાઈ જાય એવી સંકા કરીને દૂર જાય વળી પાછો આવે અને દંડકાવે. ચાર વાર ડંસવાના પ્રયોગ કર્યા, પણ નિષ્ફળતા સાંપડી.

એક વચન અને શાંતિ.

સર્પ ઝંખવાણો પડ્યો, એમ કેમ બન્યું હશે એના વિચારમાં પડી ગયો અને નિરમય પામી પ્રભુની સામે જોઈ રહ્યો. કીવીરે તે વખતે આંખો ઉઘાડી, તેના પર નજર કરી અને મુખેથી માત્ર એટલુંજ બોલ્યા, 'જુક! ચંડોશીઆ! જુક! નકામો મોદમાં મુકાઈ ન પડ.'

મહા પુરોના સંજોગમાં ચમત્કાર હોય છે. ગ્રેરણા હોય છે, પ્રાણ હોય છે. સર્પના તે વખતે ઉદય જાગ્યો, એણે રીસ કરવાને બદલે વિચાર કર્યો, એની અંતર એના જાગૃત થઈ અને પોતે અગાઉના ભવમાં કેમ હતો સાધુ તરીકે આલેખના ન કરવાને પરિણામે અને સિધ્ધ પર ક્રોધ કરવાથી પોતાની આ દસા થઈ હતી એ પેટ જોઈ રહ્યો અને ગુરુત્તર જાગૃત થઈ ગયો. એણે પ્રભુમા પોતાનું મન મેળવી દીધું. એણે દિશ્ત્રા જાગૃત હોય, એણે જનિત્વજનને વિશ્વાસી દીધો, એણે વિશ્વાસને!

અનેક દષ્ટિએ વિચારણા.

વિવેક વગરની અર્થા.

અરિત્ર વિચારણા.

આ આખા પ્રસ્તાવમાં ભગવાનનો આત્મવિશ્વાસ દેખાઈ આવે છે. એમને પોતાની તો ચિંતાજ ન હોતી. એ ઘણી ખુશીથી આડે રસ્તે જતા હતા. રસ્તે એનાંથી જઈ શકત. એમ કરવામાં કોઈ એમને માટે જોડું ધારત પણ નહિ. પણ ભગવાનને તો પારકા ઉપર ઉપકાર કરવો હતો, એને જનનાની અમરુદ દૂર કરવી હતી, એને આશ્રમનો વિભાગ નિઃસંચાર થઈ ગયો હતો એને વસતો કરવો હતો. એને પોતાને માટે વિચારજ નહોતો. એના એક વચનથી પડતો પ્રાણી રસ્તે આવી ગયો, એટલુંજ નહિ, પણ કલ્યાણને માર્ગે આવી સર્પ જેવા ભવમાં ભગભગ અસકલ સાધના સાધી પોતાનો આત્મવિકાસ એકદમ સુધારી શક્યો. મહાનુભાવ મહાપુરુષોનાં અરિત્રોમાં આવી અનુપમેયતા હોય છે. સામાન્ય મનુષ્યોના રાહ કરતાં એમના રસ્તા તદ્દન જુદા હોય છે અને જનના તો બેધારી હોય છે. જે જનનાએ ભગવાનને આશ્રમને માર્ગે જતાં જોઈ એમની મરકરી પણ કરી દશે, તેજ જનના એમની દ્વારા રસ્તો સાફ થતાં એમને નમવા લાગતી ગઈ દશે. અસાધારણ પુરુષોના જીવન પ્રવાહમાં આવા અસાધારણ પ્રસંગો જરૂર આવે છે. લોકોના ઉપરચોડીયા અભિપ્રાયમાં કહેવા સત્યજ હોય છે એમ માનવાનું કારણ નથી.

કોઈ પ્રાણીને કેવા વિચાર જાણી શકે છે, એ પણ આમાં જોવા મળે છે. જાણ પણ મનોવિદાર જાણે તો ઉજ, પણ કોઈ તો વિવેકને ખુશી દે છે અને માણસને જનાવરની કાઠિમાં મૂકી દે છે અને જનાવરને અધમાધમ જનાવી દે છે. જનિ એ રાખનાર સર્પ આ રીતે જનમની પ્રેરણા જુદી જાણ શાન જની જાણ, જંગલમાં મંગળ જની આવે અને એનાથી રનારા હશે, એ તો અનિ વિચિત્ર વાત, જનાં

સ્વામી શ્રી વિવેકાનંદના પ્રેરણાપ્રદ વિચારો

બ્યાખ્યાનકાર: શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ

B. A. LL. B., Advocate,

ચિત્રા તુ દેશનૈતેપાં સ્પાદ્ વિનેયાનુગુણ્યતઃ ।

યસ્માદેતે મદાત્માનો ભવવ્યાધિભિષ્ગ્વરાઃ ॥

—યોગદષ્ટિસમુચ્ચય : ૧૩૪ શ્લોક.

સ્વામી વિવેકાનંદ (ઇ. સ. ૧૮૬૨-૧૯૦૨) ઓગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં માત્ર ૪૦ વર્ષનું આયુષ્ય ગાળી ભારત વર્ષની સંતમાસિકામાં દેશપ્રેમી સંત તરીકેનું પ્રથમ પદ મોઢાવી ગયા છે. તેઓ એક પ્રતિભા-લાવી પીરવાનું મહાનુ વ્યક્તિ હતા. તેમનાં ઉપદેશ, કથન અને બ્યાખ્યાન ધુવાન પ્રભાવે સ્વર્ગત્ર વિચાર પ્રવાહ પૂરો પાડે છે.

તેઓ હિન્દુ ધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે અને આપણા સ્વ. વીરચંદ રાધવજી ગાંધી જૈન ધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે અમેરીકાના ચિકાગો શહે-રમાં સન ૧૮૯૩ માં ભરાયેલી વિશ્વધર્મપરિષદમાં ગયા હતા અને ત્યાં બન્નેએ અમેરિકાની પ્રભાવે આર્ષતત્ત્વજ્ઞાનથી મુગ્ધ કરી હતી. સ્વામી વિવેકાનંદે અમેરિકામાં પોતાના પૂજ્ય ગુરૂમી રામકૃષ્ણ પરમહંસના નામનાં અનેક 'મિશનો' (પ્રચાર-આગ્રહો) રચાવ્યાં. વીરચંદભાઈએ સ્વગુરૂ જ્ઞાતમારામજીની પ્રેરણાથી જૈન ધર્મનાં મુળભૂત સમજવવા ત્યાં બ્યાખ્યાન-માળા આપી-એક સંરચા રચાવી. સ્વામીજીએ અનેક 'આનંદ' ના ધ્વનવાગા નામના પ્રલયચારીઓ ઉપજાવ્યા, જેમણે સ્વામીનાં રચાયેલાં 'મિશનો'ને વિકસાવ્યા-પ્રસાર્યા અને પ્રચલિતા કર્યાં, જ્યારે શ્રીવીરચંદને રાઈસદકારી કે જનુવાથી આંખડો નહિ, તેથી તેમનો પ્રવાહ મુક્તિ મળો,

પ્રચારો-રીતરીવાજો અને ધર્મભક્તિનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ, હિન્દુ સમાજ-સાથનું અત્મ સાન; વાર્તાવાપ અને વાદ કરવામાં લગતાભરી ભક્તિ, ભક્તિમય પદોને મધુરતાથી ગાવાનો કંઠ-સૂર-એ સર્વથી તેઓ ખરા કર્મયોગી, જન્મસિધ્ધ નેતા અને વ્યવસ્થિત કાર્યકર્તા બન્યા હતા. જુવાનીમાં વ્યાપારની તાલીમ લઈ રનાયુ કેળવ્યા હતા, ઉપરાંત પદ્મ-ચર્ચ, પવિત્ર ચારિત્ર્ય-શીક્ષ, ભક્તિમય ઉત્સાહ અને હૃદયથી મૃદુતાનો વિરલ સુમેશ તેમનામાં હતો.

શ્રી રામકૃષ્ણનાં પ્રુનિત ચરણે ધાર્મિક ભાવના પ્રાપ્ત કરી, તે માટે તેમના પ્રત્યે ઉચ્ચતમ પૂજનભાવ પોતાને હતો. તે ભાવનામાંથી ત્યાગ-વૈરાગ્ય જન્મ્યાં તપોમય યૌગિક ક્રિયાથી, લાંબા ચિંતન-ધ્યાનથી ત્મિત્ર વિચારનિયંત્રણા અને યોગીનું આત્મદમન કેળવી પવિત્ર વિચારમાંથી એવી જળરી ઇચ્છાસક્તિ હસ્તગત કરી કે તેનાથી પોતાની આકર્ષણીય પ્રમા સર્વત્ર મદાપ્રભાવ વિસ્તારી શકી. તેના સંબંધોમાં જીવતી સક્રિય હતી. પશ્ચિમની એક શિષ્યાએ તેની સાથે ઘણો પરિચય મેળવ્યા પછી જણાવ્યું હતું કે 'તેના જેવો શુદ્ધ-નિર્મલ મનુષ્ય જગતમાં કોઈ પણ દોષાનું શક્ય હોય એ મારા વિચારમાં આતી શકતું નથી. તે ખીજા બધા મનુષ્યોથી અનોખો-અદ્વિતીય હતો.' ખીજાએ જણાવ્યું કે તેની સમીપે રહેવું એ શાશ્વત આશીર્વાદ હતું. આધ્યાત્મિકતાનાં કિરણો તેમાંથી નિકળતાં તેના આખા જીવનમાં એક આદર્શ સાધુનાં-સંન્યાસીનાં જે એ મહાન ઘટોત્તરીમાઈ (નિષ્પરિમલ) અને શુદ્ધ શાન્ત-અલ્પચર્ચ તેજે પયાર્થપત્રે પામ્યાં હતાં. સાક્ષર તરત્તાની હોય ઉપરાંત તેઓ રહસ્યમય ગુપ્ત દેશ-પર્યેષક (mystic) હતા.

આધુનિક હિન્દના પ્રથમ દેશપ્રેમી સંત (the patriot saint) તેઓ હતા. ભારત પ્રત્યે તેમનો પ્રેમ અપ્રતિમ હતો. તે કહેતા 'મારા જીવનનું અર્પણ મારી માનુષ્યમિતે છે. જે મારી એક હાતર જીંદગીએ હોય તે તે સર્વની દરેક દુઃખ મારી માનુષ્યમિતે, મારા દેશ જાગ્રે, ને,

અને માનવોને પણ બનાવે છે. માટે અધ્યાત્મવાદથી જન્મત ઉપર જ્યાં મેગરો જરૂરી છે.' આ અધ્યાત્મવાદમાં વિશ્વજયુક્ત, જાતી ખડખડી ચેષ્ટી નિષ્પ્રાણુ મિયાઓ અને પ્રયાઓમાં ચેતન ભરી નવું જીવન સ્વરૂપ આપવું, નવા સમય અને જલ્દેશ સંભોજોને અનુરૂપ નવું જીવન સર્જવું એ તેમનો આશય હતો.

વેદાન્ત અને ઉપનિષદમાં, હું આત્મા છું, પરમાત્મા છું, અને ધારું તે કરી શકું, મારામાં બધું જગ છે. એ હું સ્ફુરાવી શકું અને જ્યાં મેગરી શકું, એ જાનની ફિલસુફી છે.* અને તેવી ફિલસુફી ફેશનો ઉદ્ધાર કરી તેમ છે એમ તેમની માન્યતા હતી. બહુ પ્રાપ્ત કરે એમ તેઓ કહેતા. જુઓ તેમનું કથન :—

'એમ દીસે છે કે છેલ્લાં હજાર વર્ષોથી પ્રભાકીય જીવનનો માત્ર એક ઉદ્દેશ જે રહ્યો હતો તે એ હતો કે આપણને કેમ વધુ ને વધુ નિર્મળ બનાવવા કે છેવટે આપણે ખરેખરા પેટે ચાલતા કીડા જેવા ધર્મ જાહેર, કે જેને કોઈ પણ કચડી શકે. માટે મિત્રો ! તમારા એક લોહીવાળા તરીકે તમારી સાથે જીવનાર ને મરનાર તરીકે મને કહેવા યો કે આપણને બલ, બલ અને દરેક વખતે બલની જરૂર છે. સ્વતંત્રતા—સારીરિક સ્વાતંત્ર્ય, માનસિક સ્વાતંત્ર્ય અને આધ્યાત્મિક સ્વાતંત્ર્ય—એ ઉપનિષદના મુદ્રામેળો છે.'

શકિતપ્રધાન દૈતવાદી ધર્મો એ સામાન્યતઃ પ્રાકૃત લોકસમૂહના ધર્મો છે. તે આત્માની નિર્મળતા ઉત્પન્ન કરે છે, વહેમને પોષે છે તેથી તે ધર્મમાં પુષ્કળ ઉત્તમ તત્ત્વ હોવા છતાં આધુનિક ભારતના ધર્મ સ્વાને ગોચર નથી એમ પોતે માનતા :—'હું જાણું છું કે ફેરી જાનના,

* જૈન દર્શનમાં પણ આ પ્રકારની ફિલસુફી છે આત્મામાં અનંત તનુ અનંત દર્શન. અનંત પીર્વ રહેલ છે તે જીવ મરી-મર્યાદા કર્મની વળ-મળને દૂર દૂરો ધિવ મુક્તાત્મા-પરમાત્મા બની શકે છે.—લેખક

કેવા પ્રેમના સાગરો, કેવા અનંત આનંદમય આશીર્વાદ અને હર્ષ સ્તુતિ પ્રધાન દ્વૈતધર્મોના સિદ્ધિતામાં છે. આપણા દેશને શેની જરૂર છે! લેહ, રનાયુઓ અને પોલાદના શાનતંતુઓની, - જેની સામે કોઈપણ મનુષ્ય આવી ન શકે, જે વિશ્વનાં રહસ્યોમાં ઉડા પ્રવેશ કરી શકે, અને જે મનુષ્ય તળીએ અને મૃત્યુને બેટવા જવાનું હોય છતાં પણ પોતાનો હૃદય પાટે તેવી જામરદસ્ત ઇચ્છાશક્તિની.

ગીતાના શ્રીકૃષ્ણને બાદ કરીએ તો તેમણે શ્રીકૃષ્ણ માટે એક પદ્ય જણાવ્યું છે કે 'કૃષ્ણનું' વ્યક્તિત્વ એટલું બધું આધું-ધુમસથી અર્નિત તત્ત્વથી આગ્રહિત થયેલું છે કે તેના છવનમાંથી કોઈ છવનદાવક, છવન રસાપનરૂપ અંતર પ્રેરણા મેળવવી આજે અસંકલ્પ છે; વળી તે ઉપર દમણાંતો જમાનો નવીન વિચાર-રીતિઓ અને નવછવન માગે છે. (૪૧૧) એટલે ભક્તિ-ઉપાસના-રૂપ આદિ કરતાં અદ્વૈતવાદ-સર્વની એકના-નિષ્ઠા વધુભારનો આદર્શ દેશને ઉપયોગી છે, તેમાં કોઈને માનિ જાતિ વર્ણનો પોતાથી ઉતરતું કે ચડતું ગળતું હોય શકે નહિ. વળી આત્મમક્ષા તે ધર્મ શીખવે છે.

“તાગમાં તું અધ્યા રાખ, અને તેને અવલખી ઉતો દા અને ખસાવ બન તેની જ અમને જરૂર છે. આપણે ત્રીમ કો: ઉપર હેઠાં એક દબર વર્ણી મમે તે યોગ પરદેશીઓ આપણને ક્યારેની ક્ષ્ણ કદી આપ્યા, તેનાથી રામિન બન્યા છીએ તેનું મું કાળુ ? કારણકે નેઓમાં આત્મમક્ષા દત્તી, આપણમાં નદે દે મેં પશિમમાં શું દેવું ? ત્યાંના પાણીઓ ઉપરેય આપે છે મનુષ્ય એક પાણી દત્તે:એવો પાણી કે જે ઉંચો આવીજ ન દે ત્યાં ત્યાંનાયુગેય અને અમેરિકા બનેના-પ્રજાજાત હૃદયમાં મનુષ્ય જાગે આ-અવિષ્કાર થયેલો છે. એક અમેરિકા હાકરી તમને મે: હરી કે હે 'કૃષ્ણ' નું, 'કૃષ્ણ' ને 'કૃષ્ણ' અમેરિકા ને ને:ઓ પાણી પાણી ને:ઓ કદે: અદોના મ:પ:

હોકરાઓ એમ કહી શકે છે કે ? તે તો નહિ, પણ તેના બાપાઓ
પણ તેમ કહી શકના નથી. આપણે આપણા પોતામાં વિશ્વાસ
ખોઈ ખોઈ છોડ્યો.”

“ઉમો યા, જાગ્રત યા, નિર્જળતાનું દિપ્તોદિક્રમ’ ચાલુ છે
તેમાંથી જાગ્રત યા, ખરી રીતે કોઈપણ નિર્જળ નથી. આત્મા અનંત
છે, અનંત શક્તિમાન છે અને અનંતચાની છે. ઉમો યા, તારા વ્યક્તિત્વની
ખાત્રી કરાવ. તારામાં રહેલ પરમાત્માની આજ્ઞા ફેરવ, તેનો નિષેધ ન
કર. અનિશ્ચય નિષ્ક્રિયતા, અત્યંત નિર્જળતા, અતિવિશેષ ‘દિપ્તોદિક્રમ’
આપણી જાતિમાં રહેલ હતો અને રહેલ છે. અરે! આધુનિક હિન્દુઓ !
‘દિપ્તોદિક્રમ’ ખંખેરી નાંખો ! તેમ કરવાનો માર્ગ તમારાં શાસ્ત્રોમાં
છે. તું નારો શિક્ષક યા, દરેકને તેનો મૂળ સ્વભાવ સિખવ, સુખ આત્માને
તે કેવી રીતે જાગ્રત થઈ શકે તે જાણાવ. શક્તિ આવશે, યશઃકર્મ
આવશે, સાફ જની આવશે અને જે કંઈ એક છે તે સર્વ, સુખ
આત્મા સ્વયંનવાણી ક્રિયા કરનો જાગ્રત થતાં આવી લાગશે.”

જાગવાનું યા એટલે પહેલાં તો શરીરે જળીઓ યા: માનસિક નિર્જ-
ળતા દૂર કરી દિપ્તિમાન અને આત્મબ્રહ્મવાન યા; અને આત્મામાં રહેલી
અનંત શક્તિનો આવિર્ભાવ કરી પ્રકટાવ—આ સ્વામીશ્રીનું ભારપૂર્વક કથન
આપણા દેશજનપુઓ પ્રત્યે છે. પહેલાં મનુષ્ય-માનવ બન્યા પછી તે
માનવોમાંથી આખી પ્રજા ખરી સ્વતંત્ર પ્રજા થશે.

સ્વદેશ પ્રત્યે અધ્યાગ પ્રીતિ હતી: એટલે તેની સ્થિતિ નિરખી હૃદય
ખંડુ જગતું હતું. જાપાન જઈ ત્યાંથી પોતે પત્ર લખ્યો કે:—

“દિલી બંધો ! તમે જન્મભર મિથ્યા જાગ્રતારા, જાગ્રત હાંડતારા
છો અને મૃતિમાં જન્મ છો. અહીં આવો ને જાણનીને નિદાઓ, અને
પછી ખૂણમાં જઈ સરમોઢા થઈ મોં છુપાવો. નમે મુસ્લ લોકો છો
તેથી બદો આવોજ ક્યોથી ! આવોજ નમારી નાનને

કરનાં ચિત્તમાં દારણુ દુઃખ થાય છે. તે બિચારાઓને સંકટમાંથી બહાર નીકળવાની જારી, રસ્તો કે જગા સરખો અંગેગ નથી. તેમનો ધર્મ મિત્ર-સહાયક નથી. તેઓ ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તો પણ આગળ વધી શકે એવું રહ્યુંજ નથી. ઉત્તરોત્તર દરરોજ નીચી શ્રેણીમાં પડના જાય છે. આપણા દૂર લોકો તેઓના પર કારી ધા મારતા જાય છે ને તે એથી છપી રીતે કે કંઈ દિશાએથી ધા આવે છે તે સમજાતું નથી.** ધર્મચાર્યોની સત્તા અને વિદેશીઓની આપણા પર જીત એ એથી તે વર્ગો સૈકાઓ થયાં ચમદાઇ ગયા છે—એટલે મુખી કે પોતે મનુષ્ય છે એવું જાન પણ એમને રહેવા દીધું નથી. આના પરિણામે ત્યાં ત્યાં શુદ્ધામગીરીજ છે.

“આમાં ધર્મનો દોષ મુદ્દત નથી. આ અનર્થનાં કારણ હિન્દુ ધર્મનાં તત્ત્વના વ્યાવહારિક સ્વરૂપનો અનુપયોગ, સહાનુભૂતિ-અનુકંપાની ઉણપ અને હૃદયમન ગુણોનો અભાવ છે. પરમેશ્વરે એક વખત ધ્રુવ રૂપે આ ભૂમિમાં અવતાર લઇ પ્રેમનું સ્વરૂપ કેવું હોવું જોઇએ તે પોતાના આચારથી-ચરિત્રથી બતાવી આપ્યું. પરંતુ આ શિક્ષકના પાઠ આપણે એટલા બધા બહેરા હતા કે સાંભળ્યા નહિ.**”

“અરતુ ! નિરાશ ન થના. ધનવાન પર બિલકુલ વિશ્વાસ ન રાખના. તેઓ જીવ્યા કરતાં વધારે મરેલા છે. પ્રજામાં વિશ્વાસ રાખી ગરીબ પ્રત્યે હૃદયભાવથી ખુશી રીતે આપણાથી બને તે સર્વ કરી છોડો.** પશ્ચિમના ગરીબ લોકો જોતાન છે. જ્યારે આપણા દેવદૂત છે, તેથી તેમને ઉમન કરવાનું સહેલું છે. તેમની એ સેવા કરવાની છે કે તેમને કેળવણી આપવી અને તેમણે શુભાવેલું વ્યક્તિત્વ વિકસાવવું. આપણી પ્રજા અને રાજાઓ-જનેતુ આ મદદન કાર્ય છે તેમને વિચારો આપો, તેમની આસપાસ જગ્યામાં શું થાય છે ને પ્રત્યે તેમની જાણો જોસો અને પછી તેઓ પોતાની મુક્તિ પોતાની મેંને સાધી દારો.**”

એકને પોતે જાણ્યાં છે કે:—

“મારા વિચાર પ્રમાણે હિન્દની પદ્ધતી અને ઉત્તરોત્તર ગો-
ગતિનું પ્રમુખ કારણ પ્રજાની આસપાસ રૂપી રૂપી દીવાલ ઉની હી
છે તેજ છે. તે રૂઢીનો પાયો બીજા પ્રત્યે નિરસકાર છે અને તે
ખરો ઉદ્દેશ હિંદુઓને આસપાસની બૌદ્ધ પ્રજાઓના સંસ્પર્શમાં આવ-
ન દેવો એજ હતો** તિરસ્કાર તે મૃત્યુ છે, પ્રેમ તે જીવન છે, જો
એ જીવન છે, સંકાય તે મૃત્યુ છે. જેઓ બીજાને સ્વનંત્રતા આપ
તપર નથી, તે પૈકી કોઈ મું સ્વનંત્રતાને સાચક હોય? નહિ”
બાહ્યોએ વિષમતાઓ-અસમાનતાઓ ઉત્પન્ન કરી છે અને
જાહિનો નિષેધ કર્યો છે તે માટે તેઓ પ્રત્યે સ્વામીજી બહુ શીઠ હતો.”

૩.૬ વખતે વ્યાખ્યાનમાં જાણાવ્યું હતું કે:—

“યુગોયુગોની સચિત દરેલી સંસ્કૃતિ કે જેના દરેલી-રક્ષક બને
ગયા છે, તે હવે સમસ્ત ભોક્ષને આપતી ભોષણ અને તેમણે તે સમ-
તે એ આપણ સુધી નહોતી આપી, તેથી મુસલમાન આપણ મારી
અમ ન પોતાનો ખજાનો પ્રથમ લોકોની પાસે ખુશ્કો ન કર્યો એ
સમયે તેમાં સુધી આપણે જે કોઈએ હિંદમાં આવવાનું પડે
તેની એટલી નીચે કચરાયેલા રહ્યા હીએ.”

— મ ન બાહ્યો વિષે એક પત્રમાં જાણાવ્યું છે કે “મારો

અ ન બાહ્યો વર્ણના અધમ સ્થિતિમાં અચાપેલા હી

જે સજ્જો તેમના હોડ પર રહ્યા કરે છે

— “હિ” આપણે સનાતન ધર્મ તેમના હાથ

— સ્થિતો બ-યો છે! આપણો ધર્મ અને

— રામ અટીક્યાં-ગયાં જાણ-જાણ

— મ નહિ”

— ન હજી ને જીવ જીવ હી છે

— ૧ જીવ છે તે લે નંડે

સ્નાયુ અને પોશાક જેવા યાનગતુઓની છે, કે જેની અંદર જે વસ્તુનું વજન બનેલું છે તે વસ્તુનું બનેલું મન રહેલું હોય. બાળ-પ્રવૃત્તિ-દ્વારથીયે અને શ્રદ્ધાતેજ. ' (પૃ. ૧૪૨-૩)

સ્વામીજીએ અનેક અધ્યાત્મજોને ઉપનીત-જનોઈ આપેત, તે પૈકી એક કાયસ્થ શિષ્યા હતાં. તેણીએ એક પત્ર તેમના પર લખતાં નીચે નીચે એમ પોતાની મઠી કરી ત્યારે ઉત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું:-

‘સા માટે તમે તમારી મેળે દાસી તરીકે સહી કરી છે?... બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રીયે દેવ અને દેવી લખતું જોઈએ. જાતિના આ અને બાવા મેહો આપણા બાબુનિક અહંકારી બ્રાહ્મણોની શોષ છે. કોણ દાસ અને કોનો દાસ? દરેક પ્રભુનો દાસ છે. ’ ક્ષત્રીઓ ‘હિંદુ ધર્મમાં જે ઉચ્ચ શ્રેણીનું અને સુંદર છે તેના જન્મદાતા છે. ઉપનિષદો કોણે લખ્યાં? રામ કોણે હતા? કૃષ્ણ કોણે હતા? શુદ્ધ કોણે હતા? જૈનોના તીર્થંકરો કોણે હતા? જ્યારે જ્યારે ક્ષત્રિયોએ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે, ત્યારે ત્યારે તેઓએ દરેક બક્ષિતને તે આપેલ છે, અને જ્યારે જ્યારે બ્રાહ્મણોએ કંઈ પણ લખ્યું છે, ત્યારે ત્યારે તેઓએ બીજાના સર્વ હક્કો સ્વીકારવાની ના પાડી છે. ’ (વિ. પત્રો પૃ ૪૬)

ધર્મ—‘દરેક પ્રજાને જીવનનો એક મુખ્ય પ્રવાહ હોય છે જ. દિંદને તેવો મુખ્ય પ્રવાહ-ખાસ વિષય ધર્મ છે. (પૃ ૧૦૦) ‘બાકીની બધી ગીલો ગીલું છે. ’ ‘હિંદુ ધર્મે માનવતાની પ્રતિષ્ઠા જોટલી ઉદારતાથી ઉપદેશી છે તેટલી કોઈ ધર્મે ઉપદેશી નથી, જ્યાં તે ધર્મે ગરીબ અને કનિષ્ઠ વર્ગોને ક્યાર્યા છે તેટલા કોઈએ ક્યાર્યા નથી. ’ ‘હિંદુઓએ પોતાનો ધર્મ તજવાનો નથી, પરંતુ તે ધર્મને યોગ્ય મર્યાદામાં રાખી સમાજને વૃદ્ધિ પામવા સ્વાગત્ય આપતું થયે. જેઓ એમ કહે કે સંસાર સુધારાને ધર્મની સાથે સો સંજમ છે! જરાજર, પરંતુ તેમજે પણ સાથે એ સ્વીકારવું થયે કે ધર્મનું

જ્યાં સુધી તે પુરુષોમાંજ છે, મુખમાનથી અર્થના વિપત્તિ છે, -એલે કાર્પમાં ઉતરેલ નથી, ત્યાં સુધી હું તેને ધર્મ કહેતો નથી.” (૫. ૭૪) “હું ગરીબ છું અને ગરીબને ચાહું છું. આ લોકોજ તમારા હૃદય છે એમ માનો. જેનું હૃદય ગરીબોને માટે દ્રવે છે, તેનેજ હું મહાત્મન કહું છું, નહિ તો તે દુરાત્મન છે.” (૫. ૮૦) “જ્યાં સુધી કૌરોડો માણસો ભુખ અને અનાનમાં જીવન ગાળશે, ત્યાં સુધી જે માણસ તેઓના ખર્ચે ભણી કેળવાયેલો જન્યો હોવા છતાં, તેમના તરફ થોડામાં થોડું પણ લક્ષ આપતો નથી, તેવા દરેક માણસને હું દોષી (traitor) ગણું છું.” (૫. ૮૧)

સ્વામીજીને સામાન્ય લોકસમૂહમાં રહેલી મૂળગત શક્તિઓ માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય હતો. એક પત્રમાં લખે છે કે ‘હિંદની એકજ આશા સામાન્ય લોકસમૂહ નરૂદથી છે. ઉચ્ચ વર્ગના લોકો શારીરિક અને નૈનિક રીતે મૃત થયેલા છે.’

મધ્યમ વર્ગને ઉદ્દેશીને ‘પારિવાજક’માં પોતે લખેલ કે:-“નવભારત પ્રકટ થાય તે માટે દરેક સ્થળેથી હિંદના બાળકોએ-માનવીઓએ બહાર આવવું જોઈએ. તેમનામાં આશ્ચર્યમુગ્ધ કરે તેવી સચેતનતા છે-મૃત્યુ પણ તેમની સંખ્યા ઓછી કરી શકે તેમ નથી. ક્યાંય ન દેખાતા એવા અદ્ભુત સુમંરકારોનો વારસો તેમને મળ્યો છે તેઓ શાંત, પ્રેમાળ, સ્નેહાર્પિત મર્મ નક્કર ઉગ્રમ અને સિંદની શક્તિથી કાર્પ કરે તો બૂતકાળનાં હાર્ષિવંદોમાંથી ભવિષ્યનું ભારત ઉજું થાય.”

આથી ‘ગરીબ, અજ્ઞાન, અસિધિત એ તમારો પ્રમુખ જનો; આ જધાની સેવા જ તે હિંદમાં ઉચ્ચો ધર્મ છે’ એમ સ્વામીજીએ જણાવ્યું.

‘આપણા દેશમાં નીચ જનિમાં જન્મનારને કોઈ આમળ વધવાને કમ નથી અહીં (અમેરિકામાં) દરેકને આસાઓ, સંભળેલો છે કે જે તેને જીવન રાખે છે’ ‘અહીં દરેક ગરીબને મદદ કરવા આગુર છે.

તામી શ્રી વિવેકાનંદના પ્રેરણાપ્રદ વિચારો.

મરીદવા-દુકાન ચલાવવા, કમાવા, નિયાજોમાં અને કાલેજોમાં જવા સેવિકાનું કામ કરવા ભય છે, છતાં ફટલી પરિત્ર રહે છે! જેને સે દેકે સુખી છે. તેઓ મરીજોનું ભરું કરવામાં ગુંચાયેલી હોય ત્યારે આપણે શું કરીએ છીએ? કન્યાઓ રખેને જગડી જઈ અનીનિમ્બની ભય તે માટે તેને આપણે અગીયાર વર્ષની યાય તે પહેલાં જ દેવી જ લેઈએ! શું આપણે મનુષ્યો છીએ? બ્રહ્મા! (પૃ. ૩) આપણી કન્યાઓ તરફથી અને તે પહેલાં માતાઓ અને છે. આપણે પાપીઓ છીએ અને આપણું અધઃપતન ત્યાં સુધી થયું છે. શ્રીઓને તિરસ્કરણીય નર્કદાર વગેરે કહી વગોવીએ છીએ. x x આપણે દેશ બધા દેશોમાં સૌથી નિર્જળ અને પાછળ છે? - કારણ આપણે શક્તિને અવહેણનામાં રાખીએ છીએ."

સ્વામીજી અમેરિકાની સ્ત્રીને આટલા ઉંચા સ્થાન મૂકે છે, ત્યારે એક અમેરિકાની સ્ત્રીમિત્રે ખ્રીસ્તી પાદરીઓ સંબંધમાં સાવધાનતા સલાહ આપી ત્યારે તેમણે જુસ્સાદાર વાધો લીધો કે:— "તમારો દયાળુ હો. બહુએ ખરું, પણ તમે સન્યાસીઓ પાસે બાળકો છે."

વિવેકાનંદને પોતાના ગુરૂ પરમહંસ રામકૃષ્ણ પ્રત્યે અતિશય પૂજાવ દેનો, છતાં તે જાણતા હતા કે શ્રદ્ધા અથવા જનૂનમાં, જ્ઞાન શુભાર્થ અને ભક્તિ અર્થહીન આવેશમાં પરિણમે છે. "શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ભક્તિ એ સર્વેની એકતાનતા આવશ્યક છે. રામકૃષ્ણમાં એકતાનતા હતી. x x હિન્દના સર્વે પ્રાચીન ધાર્મિક વિચારની તે પ્રતિજ્ઞા" એ કે પોતાના ગુરૂ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ હતો, છતાં તેના ઉપર પોતાના ગુરૂજીવોને રામકૃષ્ણ પય સંબંધી સંપૂર્ણ રીતે સંમીન અને તે બતાવે છે કે જે ભક્તો રામકૃષ્ણને સાક્ષાત્ ધર્મર તરીકે પૂજા ને કરતાં વિવેકાનંદ ઉચ્ચ કક્ષામાં દેના ને જાણવા કે "રામકૃષ્ણ એવો આદેશ મને કદી આપ્યો નથી કે નેની પૂજા કે એવું કંઈક નહોતું. હું સ્વસ્થ મને કદી આપ્યો નથી કે નેની પૂજા કે એવું કંઈક નહોતું."

એક પંડિતજી તેની પાસે વેદાંત પર ચર્ચા કરવા આજ્યા, ત્યારે તેણે જાણ્યું “પંડિતજી! દેશ પર પડેલ હાથેલુ દુઃખને દૂર કરવા અનના કે દુઃખ માટે હૃદયભેદક ગ્રીસ પાડનાર જૂખ્યા દેશજનોને સહાય કરવા હેવાં પ્રયત્ન કરો અને પછી વેદાન્ત પર ચર્ચા કરવા આવો. જૂખમરાથી રતા હાથરોને બચાવવા પોતાની સમગ્ર જીંદગી-પ્રાણનું સમર્પણ કરું-એજ વેદાંત ધર્મનો અર્ક છે.”

બીજા એક ઉપદેશકે જાણ્યાં કે દુકાળથી પીડાતાને મદદ કરવી એ મં નથી. કારણકે તેઓ તેમનાં કર્મને લઇને પીડાય છે. આવી સાધુ ત્યાસીની હૃદયમન્ય ઉપેક્ષાથી સ્વામીજીએ આપણામાં અસ્તિત્વ ધરાવતી ધની હદપના સામે ખૂબ પ્રહાર કર્યો છે, અને ઉત્સાહ, સક્રિયતા અને માનવિક સેવાથી ભરેલું જીવન ગાળવાનો સતત ઉપદેશ આપ્યો છે:-

“મિથ્યાશ્રાપ કરવાનો સમય નથી. કાર્ય કરો, કાર્ય કરો, બસ કાર્ય કરો!” “જ્યાં જુઓ ત્યાં અતિસય વાતો વાતો ને વાતો જ રવામાં આવે છે કે આપણે મહાન છીએ, આપણે મહાન છીએ! તો સૌ મિથ્યાશ્રાપ જ છે. આપણે બાવજા છીએ. એજ ખરી વાત છે.” મારા બહાદુર પીરો! કાર્ય કરો, બસ કાર્યમાં જ પરિસ્થિતિ છે. મારામાં હજુ મારો જુસ્સો-કાર્યોત્સાહ પ્રવેશવા પામ્યો નથી-નમે હજુ ને યોગ્યતા નથી!” (પૃ. ૧૦૪, ૧૦૫)

“આમરજીવંત કાર્ય કરે. હું તમારી સાથે છું મારા મરણ પછી મારો આત્મા તમારી સાથે કાર્ય કરશે.” “હું પાછું વાગી જોઉં છું તો જાણાય છે કે ભાગ્યેજ મેં મારા પોતા માટે કંઈ કાર્ય કર્યું છે-મારું ખરાબ કામો જાણુ મારા માટે દનાં નથી એટલે મને સંતોષ છે.”

“ગામાનુજ, સંકર હૃદયની અતિ સંકુચિતતાવાળા માત્ર પંડિતના એમ લાગે છે. બીજાનાં દુઃખ જોઈ બારતો પ્રેમ રાખું હૃદય કઈ છે? પંડિતની મુખ્ય પંડિતિ—પોને પોતાના પૂજ્ય પ્રેમ કરે

એક પંડિતજી તેની પાસે વેદાંત પર ચર્ચા કરવા આવ્યા, ત્યારે તેને જણાવ્યું “પંડિતજી! દેશ પર પડેલ દારણ દુઃખને દૂર કરવા અમના એક દુકા માટે હૃદયભેદક ગ્રીસ પાડનાર જૂખ્યા દેશજનોને સ્ત્રાપ કરવા પડેલાં પ્રયત્ન કરો અને પછી વેદાન્ત પર ચર્ચા કરવા આવો. જૂખમરાથી મરના હમરોને બચાવવા પોતાની સમગ્ર જીંદગી-પ્રાણનું સમર્પણ કરવું-એજ વેદાંત ધર્મનો અર્ક છે.”

બીજા એક ઉપદેશકે જણાવ્યું કે દુકાળથી પીડાતાને મદદ કરવી એ કર્મ નથી. કારણકે તેઓ તેમનાં કર્મને લઇને પીડાય છે. આવી સાધુ મંન્યાસીની હૃદયગ્રન્થ ઉપેક્ષાથી સ્વામીજીએ આપણામાં અસ્તિત્વ ધરાવતી મોશની કંપના સામે જૂખ પ્રદાર કર્યા છે, અને ઉત્સાહ, સક્રિયતા અને સામાજિક સેવાથી ભરેલું જીવન ગાળવાનો સતત ઉપદેશ આપ્યો છે:-

“મિથ્યાસ્રાપ કરવાનો સમય નથી. કાર્ય કરો, કાર્ય કરો, બસ કાર્ય કરો!” “જ્યાં જુઓ ત્યાં અતિસય વાતો વાતો ને વાતો જ કરવામાં આવે છે કે આપણે મદાન છીએ, આપણે મદાન છીએ! આ સૌ મિથ્યાસ્રાપ જ છે. આપણે બાવલા છીએ. એજ ખરી વાત છે.” “મારા બહાદુર વીરો! કાર્ય કરો, બસ કાર્યમાં જ પરિસમાપ્તિ છે. તમારામાં હજુ મારો જીવસો-કાર્યોત્સાહ પ્રવેશવા પામ્યો નથી-તમે હજુ મને ઝાગખના નથી!” (પૃ. ૧૦૪, ૧૦૫)

“આમરણાંત કાર્ય કરો. હું તમારી સાથે છું મારા મરણ પછી મારો આત્મા તમારી સાથે કાર્ય કરશે.” “હું પાણું વાગી નેહું છું તો જળાય છે કે ભાગ્યેજ મેં મારા પોતા માટે કંઈ કાર્ય કર્યું છે-મારાં ખરાબ કામો પશુ મારા માટે દનાં નથી એટલે મને સતોષ છે.”

“રામાનુજ, ચંદ્ર હૃદયની અતિ સંકુચિતતાવાળા માત્ર પંડિતના એમ લાગે છે. બીજાનાં દુઃખ નેહ આપતો પ્રેમ કે રાગ હૃદય ક્યાં છે? પંડિતની શુષ્ક પંડિતી-પેને પોતાના મોઢા માટે જ પ્રયત્ન કરવો

દિન્દિમાં અમે ગરીબ છીએ એમ ભારે જૂઠા પડે છે પરંતુ સ્ત્રીના કંપાણુ અર્થે ત્યાં કેટલી ધર્માદા સંસ્થાઓ છે? કેટલા લોકો સ્ત્રીનું દુઃખો માટે ખર્ચ રૂઢ કરનારા છે? આપણે મનુષ્યો છીએ!

વર્તમાન ધર્મ માત્ર ક્રિયાકાંડમાં-અમુકને ઝડો નદિ તેમાં છે કે માધુ સંન્યાસીઓ કે જે હિન્દુધર્મના વંશપરંપરાથી રક્ષો છે તેના સામાન્ય લોકો પ્રત્યે બનાવેલી પૂરી ઉદાસીનતાથી સ્વામીનો પ્રભવસિત થયો હતો; તે કહે છે કે:-“આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ મે પુસ્તકોમાં ભગવેશ છે? જે જૂખ્યાને રાટલીનો કકડો ન આપી ઠો મોઝુ શું આપી શકે? જે બીજાના શાસથી અમગ્રાય તે રાટલી પાં શું દરી શકે? નદિ અડવાપણું એ એક પ્રકારનો માનસિક રોગ સાવધાન! સર્વ વૃદ્ધિ તે છવન છે, સર્વ સંક્રમ તે મૃત્યુ છે. સર્વ તે વૃદ્ધિ છે, સર્વ શ્વાર્મોપણું તે સંક્રમ છે. પ્રેમ તે છવનનો માત્ર નિયમ છે”

કેટલાક કહેતા પ્રકારના ધર્મના અનુયાયીઓમાં બ્રહ્મિયનના માધવામાં એક માત્ર સમુદાય છે. તે સ્ત્રીને સ્વામીશ્રીને નમોજવા બાળીકા પ્રવાસ કર્યો. પોતાના સિયોને જાણી લીધું કે જે મેળવવાનો એકજ માર્ગ છે તે તે મનુષ્યોના દ્વારા. ‘તમે તમારી પોતાની મુક્તિ મેળવો તો નર્કમાં જાઓ. ઉચ્ચતમ પદ પ્રાપ્ત કરવા તો અન્યાની મુક્તિ માધ્યમ બ્રહ્મિયન મુક્તિની મિલકતો માની નહીં તેન કરવું એજ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ માધના છે’

જ્યારે દેશમાં દુકાન આપેલા ત્યારે તેની પાસે ભારતિય દિવસના અન્યત્ર એક મુજબને જાણુ, “જ્યાંથી મારા દેશનો મોટો પત્ર જેમને જાણે છે તેના જાણુથી તેને જાણવાની તેની મગમગત કરતો મોટો પત્ર છે, અને તે જિલાલુ જાણુ મારે મન નયમં છે”

મરીલા-ફુકાન ચઢાવવા, કમાવા, નિશાળોમાં અને કોલેજોમાં જવા ને
 શિક્ષિમાનું કામ કરવા જાય છે, છતાં કેટલી પવિત્ર રહે છે! જોઓ
 એ દેકે સુખી છે. તેઓ મરીજોનું લઘુ કરવામાં યુગાયેલી હોય છે,
 તારે આપણે શું કરીએ છીએ? કન્યાઓ રજેને જગડી જઈ અનીનિમાન
 બની જાય તે માટે તેને આપણે અમીયાર વર્ષની ધાય તે પહેલાં
 જગ્યાથી દેવી જ લેઈએ! શું આપણે મનુષ્યો છીએ? બ્રહ્મા! (૫. ૩૬)
 આપણી કન્યાઓ તરફથી જને તે પહેલાં માતાઓ જને છે. આપણે
 અંકર પાપીઓ છીએ અને આપણું અધઃપતન ત્યાં સુધી થયું છે કે
 મીઓને તિરસ્કરણીય નર્કદાર વગેરે કહી વગોવીએ છીએ. x x શા
 માટે આપણો દેશ બધા દેશોમાં સૌથી નિર્બળ અને પાછળ છે?—કારણકે
 આપણે શક્તિને અવલેખનામાં રાખીએ છીએ.”

રામીજી અમેરિકાની સ્ત્રીને આટલા ઉંચા સ્થાન મૂકે છે, છતાં
 ત્યારે એક અમેરિકાની સ્ત્રીમિત્રે ખ્રીસ્તી પાદરીઓ સંજંવમાં સાવધાની
 રાખવા સલાહ આપી ત્યારે તેમણે જીરુસાદાર વધિ લીધો કે:—“તમે
 બધા દયાળુ છો. બધુંએ ખરું, પણ તમે સંન્યાસીઓ પાસે બાગદો છો.”

વિવેકાનંદને પોતાના ગુરૂ પરમહંસ રામકૃષ્ણ પ્રત્યે અતિશય પૂજ્ય-
 ભાવ હતો, છતાં તે જાણતા હતા કે શ્રદ્ધા અથવા ઝંડનમાં, જ્ઞાન શુદ્ધિ-
 વામાં અને ભક્તિ અર્થાહીન આવેશમાં પરિણમે છે. “શ્રદ્ધા, જ્ઞાન
 અને ભક્તિ એ સર્વેની એકતાનતા આવસ્થક છે. રામકૃષ્ણમાં એ
 એકતાનતા હતી. x x દિનંદના સર્વે પ્રાચીન ધાર્મિક વિચારની તે પ્રતિમા
 હતા.” એ કે પોતાના ગુરૂ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ હતો, છતાં તેનો ઉપદેશ
 પોતાના ગુરૂબાધઓને રામકૃષ્ણ પથ સંજંધી સંપૂર્ણ રીતે સંગીન હતો
 અને તે બતાવે છે કે જે ભક્તો રામકૃષ્ણને સાક્ષાત્ ધર્મિય તરીકે પૂજતા
 તે કરતાં વિવેકાનંદ ઉચ્ચ દર્જામાં હતા. તે જણાવતા કે “રામકૃષ્ણ
 એવો અદેવ અને કદી અ.પો નથી કે તેની પૂજા કે એવું કંઈ પણ
 કરવામાં આવે. જો અવજ્ય મનોથી શરદા આ જગતમાં એક નવો

એ શું સમ્યક છે? આપણામાં જ્યાં સુધી ‘હું’ હોય ત્યાં સુધી મેળવી શકાશે?”

“સંકરને સુદ્ધતા જેવા અદ્ભુત હૃદયનો એક નાનામાં નાનો કો નહોતો, ફક્ત શુદ્ધ સુદ્ધ હતી.”

“આપણે એવા સુદ્ધિયાળી અને બદાહુર વીરોની ભર છે. મનુષ્યના ડાયામાં પડવાની હિંમત કરે તે સમુદ્ર તરીકે જાણી શકાય. શિષ્ય પોતાના વ્યક્તિગત લાભ માટે કંઈપણ ન કરે. x x એ શું યાદ રાખો. (૧) આપણે એવા સંન્યાસીઓ છીએ કે જેણે સર્વ -ભક્તિ અને મુક્તિ અને ભોગવિવ્રાસ-તજેલ છે (૨) નીચાથી તે જ સુધી-સર્વનું-વિશ્વનું શ્રેષ્ઠ ભણું કરવું તે આપણી પ્રતિતા છે. x જગતમાં એક જ માર્ગ છે-‘પરોપકારાય સતાં હિ જીવિત’ ‘દયા પ્રાજ્ઞ હસૃજેત્’-પરોપકાર માટે જ સત્યજનો જીવન બનીને રહે છે, કાલ્યાણી બીજને માટે સમર્પણ કરે.” “માનવદ્વારા પરમાત્મા બચાવવા છે, કે જે વિશ્વમાં મર્ડ કાર્ય કરે છે, આવા પરમાત્માથી અન્ય કેટલાક હૃદયે ક્યાંઈ બોલે છે? માટે કાર્ય કરે.”

સ્વામીની કરેલી અમેરિકાવાસી અને દિન્દવાસી મહિલાઓની પ્રવચન બોધક છે:—

“અહીં (અમેરિકામાં) મેં એકી ઓછા દાનરો જોયા છે કે જેમનાં અંતઃકરણે બહુ જેવાં પરિવ્રજાં અને નિઃકરણ-રુદ્ધ છે. અને તેઓ જેટલી જાણી ગયાં છે! તેઓ જ મહાશક્તિ સદેવી કાર્યો નિવરણમાં ગાળે છે. નિઃકરણ, વિવ્રાજ, અને હૃદયને સ્વોચ્છ થી કાઢી દેવ, બાકી આપણે કુખની દેશમાં જીવે. તેમની આત્મા મર્યાદા ની રીતે રહેલા. અહીં સારી નથી જાય અને અહીં તેઓ જેટલી જાણી પરિવ્રજા અને રુદ્ધ છે. પરમાત્મા કે જેને જાણે. જય પદ્મજી કે જે પદ્મજી નથી. હા જીવે. પદ્મજી, જેને તે જાણે છે. તેઓ, બાકી.

ખરીદવા-દુકાન ચલાવવા, કમાવા, નિશાળોમાં અને કોલેજોમાં જવા ને
 વિધિઓનું કામ કરવા જાય છે, છતાં કેટલી પવિત્ર રહે છે! તેઓ
 જે રોકે મુખી છે. તેઓ ગરીબોનું ભયું કરવામાં મુંઘાપેલી હોય છે,
 ત્યારે આપણે શું કરીએ છીએ? કન્યાઓ રહેને જમડી જઈ અનીનિમાન
 બની જાય તે માટે તેને આપણે અગીયાર વર્ષની યાવ તે પહેલાં
 પરભારી દેવી જ જોઈએ! શું આપણે મનુષ્યો છીએ? બ્રહ્મા! (પૃ. ૩૬)
 આપણી કન્યાઓ તરફથી અને તે પહેલાં માતાઓ અને છે. આપણે
 ભગંદર પાપીઓ છીએ અને આપણું અધઃપતન ત્યાં મુખી થયું છે કે
 શ્રીઓને તિરસ્કારણીય નર્કદાર વગેરે કહી વગોનીએ છીએ. x x શા
 માટે આપણો દેશ બધા દેશોમાં સૌથી નિર્બળ અને પાછળ છે?—કારણકે
 આપણે શક્તિને અવદેશનામાં રાખીએ છીએ.”

સ્વામીજી અમેરિકાની સીને આટલા હંચા સ્થાને મૂકે છે, છતાં
 ત્યારે એક અમેરિકાની સીમિતે ખ્રીસ્તી પાદરીઓ સંજવમાં સાવધાની
 રાખવા સલાહ આપી ત્યારે તેમણે જુસ્સાદાર વાંધા લીધો કે:—“તમે
 સલાહ આપો છો. બધુંએ ખરું, પણ તમે સંન્યાસીઓ પાસે બાળકો છો.”

વિવેકાનંદને પોતાના ગુરૂ પરમહંસ રામકૃષ્ણ પ્રત્યે અતિશય પૂજ્ય-
 ભાવ હતો, છતાં તે જાણતા હતા કે શ્રદ્ધા અંધ ઝનૂનમાં, જ્ઞાન શુષ્ક-
 વાદમાં અને ભક્તિ અર્થહીન આવેશમાં પરિણમે છે. “શ્રદ્ધા, જ્ઞાન
 અને ભક્તિ એ સર્વેની એકતાનતા આવશ્યક છે. રામકૃષ્ણમાં એ
 એકતાનતા હતી. x x હિન્દના સર્વે પ્રાચીન ધાર્મિક વિચારની તે પ્રતિમા
 હતા.” જો કે પોતાના ગુરૂ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ હતો, છતાં તેનો ઉપદેશ
 પોતાના ગુરૂલાઈઓને રામકૃષ્ણ પથે સંજોઈ સંપૂર્ણ રીતે સંગીન હતો
 અને તે બતાવે છે કે જે ભક્તો રામકૃષ્ણને સાક્ષાત્ ઈશ્વર તરીકે પૂજતા
 ને કરતાં વિવેકાનંદ હચ્ચ દશામાં હતા. ને જણાવતા કે “રામકૃષ્ણ
 જેવા આદેશ મને હતો અ.પ્પો નથી કે નેની પૂજા કે એવું કંઈ પણ
 કરવામાં આવે. હું વ્યસન મનોરી શરેશા આ વ્યસનમાં એક નવો

પ્રતિના પશુવૃક્ષ દાવભાવ અને 'કદાપિ ન' એ શબ્દો દહી પાન
 ૧ સ્વીકૃત નહિ. તેઓને જ્ઞાન નથી કે દિન્દિ એ જગતનો ધણો નાનો
 ૧ છે, અને સર્વ જગત દિન્દિની સુંદર ભૂમિ પર પડે ચાલના એવા
 ૧ કરોડ કીડાઓ ઉપર તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જુએ છે, અને તેના પર
 ૧ ખેરે છે. (પૃ. ૨૨-૨૩) x x હું' ઓજામાં ઓણું એટલું તો
 ૧ હું હું કે ઓજામાં ઓજા દશ લાખ દિન્દિઓએ આખી દુનિયાની
 ૧ ફરી કરી હોય તો કેટલું સાફ ! ”

કમકમના શહેરીઓએ આપેલ માનપત્ર-કરેલ ઠરાવોની નકલ મળતાં
 ૧ હાથી પોતે જણાવું હતું કે (પૃ. ૮૨) “ અને સંપૂર્ણ પ્રતીતિ
 ૧ છે કે:—કોઈ પણ વ્યક્તિ કે પ્રજા, ખીજી વ્યક્તિ કે પ્રજાનો સમા-
 ૧ રાખ્યા વગર, પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવી શકે નહિ, અને જ્યારે
 ૧ થરે તેવો પ્રયત્ન મદત, રાજ્યનીતિ કે પરિવ્રત એવા અસત્ય ભાવોના
 ૧ મધી કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે ત્યારે તેનું પરિણામ એકલા પડી
 ૧ વામાં સર્વથા ભપંકર નીવડ્યું છે. મારા વિચાર પ્રમાણે દિન્દિની પડતી,
 ૧ ને ઉત્તરોત્તર અધિગતિનું પ્રજાના કારણ પ્રજાની આસપાસ ફીટપા
 ૧ રાજ ઉભી કરી છે તેજ માત્ર છે. તે ફીટનો પાયો ખીજા પ્રત્યેનો
 ૧ રસ્કાર છે, અને પ્રાચીન સમયમાં આ ફીટનો ખરો ઉદ્દેશ દિન્દિઓને
 ૧ આસપાસની બૌદ્ધ પ્રજાઓના સંસર્ગમાં આવવા ન દેવા એજ હતો. આ
 ૧ વપર હાલનું તેમજ પ્રાચીન શબ્દપાંડિત્ય ગમે તે પડે નાંખવા
 ૧ રત્ન કરે, પણ તેનું ખરું પરિણામ, કોઈ પણ માણસ પોતાની જગતને
 ૧ કડી પાડવા વગર ખીજાને ધિક્કારી શકે નહીં-એ નૈતિક કાયદાના
 ૧ અનુસાર, એજ આવનાર છે કે, પ્રાચીન જાનિઓમાં જે સૌથી
 ૧ અપદ ધરાવતી તે દમજાં કહેણીરે ચલે છે—અન્ય પ્રજાઓમાં
 ૧ તિરસ્કરણીય થઈ પડી છે. જે કાયદાને સૌથી કાઢવામાં, અને ઉંડી
 ૧ ને તપાસી જોવામાં આવણા પૂર્વજો પ્રથમ હતા, તે કાયદાનું
 ૧ અપદન કરનાર તરીકે આપણે પોતેજ ખીજાના પદાર્થપાડ જન્યા છીએ

આપો અને લ્યો-આપ લે કરવી-એ કાલો છે, અને તે દિવસે રહે
ફરીવાર ઉત્તર કરવા આહુતું હોય તો તેણે પોતાના ખમતોને
લાવી પૃથ્વીની અન્ય પ્રાણીઓમાં વિચારતાથી ફેલાવવાની વ્યવસ્થા કરવી
અને તેના બદલામાં બીજાઓ ને કાંઈ તેને આપે તે પ્રદાન કરવું
તત્પર રહેવાની જરૂર છે. વૃષ્ટિ એ જીવન છે, સૂર્ય એ જીવન છે,
તે જીવન છે, તિરસ્કાર તે મૃત્યુ છે. જે દિવસો આપણે બીજા
ધિકારવા લાગ્યા, તે દિવસો આપણે આપણું મેન ઉતું છીએ,
જ્યાં સુધી વૃષ્ટિ કે જીવન છે, તે પ્રત્યે આપણે ફરીવાર ન જાએ,
સુધી આપણું મૃત્યુ કાંઈપણ અટકાવી શકે તેમ નથી. તેથી કુતિયાની
જાતો સાથે આપણે અવસ્ય બેઠાવું જોઈએ, અને જે જોઈ શકે
શમાં મુસાફરી કરે છે તે, જે સેંકડો મનુષ્યો વહેમ અને સ્વાર્થનાં
ચક્ર “બીજાના કુતરા”ની ચોંટ ન ખાય, ન ખાવા દે-એવી પદ્ધતિ
પોતાના જીવનનું નિશાન રાખે છે, તેના કરતાં ઘણું વધારે દિન
દેસ પ્રત્યે બાળવે છે.” (પૃ. ૮૨-૩)

આપણા અત્યાપણાનું પરિણામ દૂષમંડની રિમ્નિ છે, જે જે કંઈ
સ્વામીજી કહે છે કે “આપણે જેવા દૂષમંડા છીએ તેવા જગતમાં
ક્યાંય મને સાંપડવા નથી. કોઈ પરદેશમાંથી મને તે નવું આવે તે પ્રદાન
કરવાને અમેરિકા પહેલું આવશે. પણ આપણે? અરે, અમેરિકાની
માનવીઓ તે આપણે-એવા જેવા જગતમાં ક્યાંય નથી.”

અમેરિકાવાસીની આત્માત્મિક જાગૃતિ પરની વસણ મંજૂરી રહે
જ્યાં કશું લગ્નમાં લેવા જેવું છે.-“આ મદાન પ્રાણ જે આત્માત્મિક
દિગ્દુષ્ટિની એક સ્થાપિત જાણ છે તે પ્રત્યે કશુંપણ મનનિ હી રહી છે
“જપ: ઉન્ના વિચારોનો પ્રચાર કરવા માટે આખા જગતમાં જઈ
કરતાં જુદાં માર્ગ છે. જ્યાં છે. જ્યાં છે. જ્યાં મનુષ્ય મનુષ્ય માટે જ
જાગે છે અને અભિન્ન રહેતો છે.” “મારા વિચારો દિવસો

કરવા પ્રત્યે વધુ ધ્યાન છે." (પૃ. ૧૨૪) "અહીં દબરો લોકો
ચિત્ત દબને સાંભળે છે અને સમજે છે અને આ દબરો લાભ
હિંદ માટે તમે તેમ કહી શકશો ?" "અહીં વિદ્વાનોના સમા-
પૂર્ણ છે અને ત્યાં મૂખ્યાઓની સોજતમાં રહેવું પડે-આમ
અંતર દક્ષિણ ધ્રુવ નેટલું અંતર છે. આ દેશના લોક વ્યવસ્થા-
કરે છે, જ્યારે આપણાં હાથ ધરેલાં કાર્યો આજસુધી જેને
સામયિકાનુ નામ અપાયું છે તેની અને અદેખાઈની સામે
માં મળે છે."

લાક્ષણિક શુદ્ધિમાં રહેલ આમીઓનો સ્વામીને સ્પષ્ટ ખ્યાલ
સૌથી અમર્યાદિત તેમજ અદેખાઈને આપ્યું છે:-"અદેખાઈ-
પણ પ્રભાકીય વર્તનમાં શ્રાપ સમાન છે, અને તે શુદ્ધિ-
વિક રીતે દૃષ્ટિગત થાય છે. (પૃ. ૫૦) " પશ્ચિમવાસીઓના
મ્ય કુમ્મી એકત્ર થવાની શક્તિ છે." (પૃ. ૮૮)

માટે છે કે તેઓ એક બીજા પ્રત્યે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી
તા સેવે છે. જે નેતા થવા માટે તેણે આશંકિત થવાનું
નેહ્યું. તેઓ જણાવે છે કે:-"આપણી પ્રજાનું સમસ્ત
રક્ષાદી પરાધીનતા છે...તમે તમારી જાનને સદાય ન કરી
મે જીવવાને માટે લાયક નથી." " આ મૃત કક્ષવરમાં-કે
મર્વ નૈતિક મદત્વાકાંક્ષા પ્રત્યે જડ-બધી બાધિધ્વીની શક્યતા
એવનન -મૃત પિંડમાં તમે પ્રાણ મૂકી શકશો ?" (પૃ. ૮૮)
કું છું, મારા પુત્ર! કે મારે આવીને તમારા ટોળામાંથી ખરા
ઉપજીવવા પડશે. હું જાણું છું કે હિંદમાં દુષ્ટ સ્ત્રીઓ અને
વસે છે. વાદ રાખો કે મદાન પરિણામે મદાન પૈર્ષ, મદાન
ના અને મદાન પ્રવર્તેથીજ પ્ર.ત થાય છે. " મદાન કાર્યો
વીરા જ કરી જો છે, નહિ કે બાવણાએ. " (પૃ. ૧૨૧-૧૨૨)

તેમમાં એવી કામપણ શક્તિ-સત્તા નથી કે જે કામપણ મનુષ્ય જે કંઈ જેમના સાલક હોય તેને તેનાથી દૂર રાખી શકે' (૫-૮૪)

"જે સ્વતંત્રતા આપવા તત્પર નથી તે સ્વતંત્રતા મેળવવાને પાત્ર નથી. કોઈ કે અંગ્રેજોને તમને બધી સત્તા આપી દે. અરે! તે સત્તાઓ તો પીળા કોથળાને નીચા રાખવામાટે-દાખવામાટે વપરાશે માટે તે સત્તા તમને તમારી ન જોઈએ. શુદ્ધાઓ પીળાને શુદ્ધાઓ તરીકે રાખવામાટે સત્તા રહે છે." (૫-૭૬)

જોકે આ બધું અરે સત્ય છે, છતાં આપણે એ ભૂમણું ન જોઈએ કે 'જે આપણીપાસે છે' અને 'જે આપણેપાસે નથી' એ બે વચ્ચે ક્યાંતું સુદ્ધ દિલમાં ચાલુ છે એમજ નથી અને જેના અભાવે વિવેકાનંદ કમથી જણાવે છે કે વિજય નથી મળતો તે વિજયની આવશ્યક સ્થિતિઓ કેવળ દરવામાં સ્વતંત્રતા તે ખાસ જરૂરી છે.

ભૌતિક સંસ્કૃતિની જરૂર છે. સ્વામીજી જણાવે છે કે "ભૌતિક સંસ્કૃતિ નથી વિરૂદ્ધ આપણે મૂર્ખ બની બોલીએ છીએ, કારણ કે દ્રાક્ષ ખાટી કે-મઘી શકે તેમ નથી માટે. એક વખત આ બધી મૂર્ખ વાતને પણ ખૂબ રાખીએ, તો આખા દિલમાં ધારોકે એક લાખ ખરા ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક સ્ત્રીપુરુષો છે. હવે તેટલાની આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાટે શું ત્રીસ રોડ માણસોની પ્રજાએ જંગલી દસામાં અને જૂએ મરતા પડી રહેવું? આમાટે કોઈએ જૂએ મરવું? હિંદુઓ મુસલમાનોથી જીનાયા તેવું શું કારણ? તેવું કારણ હિંદુઓનું લૌનિક-જટવાદી સંસ્કૃતિનું અજ્ઞાન છે. તેઓને દરજીએ બનાવેલા કપડા પહેરવાનું પણ મુસલમાનોએ શીખવ્યું. ફરીની ધૂન જોરાકમા બેગમ્મા વગર-ગુદ્ડ સ્વચ્છરીતે ખાવાનું હિંદુઓ મુસલમાન પાસેથી શીખ્યા. ભૌતિક સંસ્કૃતિ, બધું મોજશોખપણ ગતી-બેલી રોજ દાન તે માટે જરૂરનાં છે. રોજ! રોજ! જે પ્રભુ અહીં મને રોજ-રોજના ન આપે. પણ સ્વર્ગમાં સાપત મુખ આપે તે પ્રભુને હું માનતો નથી. (૫-૭૮)

આવશ્યક છે. જેવી રીતે મનુષ્યને વિચારવાની અને બોલવાની છૂટ જરૂર છે જ, તેવી રીતે તેને જ્યાં સુધી તે બીજાને નુકસાન કરતો ન હોય ત્યાં સુધી ખોરાક, પોશાક અને લગ્ન, તેમજ બીજી બધી બાબત સ્વતંત્રતાની જરૂર છે.” (પૃ. ૭૮)

સ્વતંત્રતા એ એમનો પરમઉદ્દેશ હતો. “વહેમો બળાવી સદૃશ કામો લોકો પાસે કરાવવામાં શું સર્થ? હું કહું છું તે એ છે કે જે તમારાથી બની શકે તેટલું લોકોને સ્વાતંત્ર્ય આપવા અર્થે તથા તે બેઠીઓ તોડી પાડવા માટે કરો. શું કાલ્પ કાલ્પથી ઘોષ શકાશે? બેઠીઓ બેઠીથી તોડી શકાશે?” (પૃ. ૧૮૩)

હિન્દુ માત્રાપો પોતાનાં બાળકો માટે જે વસ્થુ રાખે છે તે સાત્ત્વિક કાયરપણું છે. તે બાબતમાં સ્વામીજીએ એક શિષ્યાને લખેલ પત્રમાં કહેલ ઉદ્દાહરણ બહુવા જેવા છે:—“અરે! આપણી વિધવાઓ આ લાગનાં કેવાં ઉદાહરણો છે!, અરે! બાલકોને કેટલું મધુર છે! આવા લગ્નમાં પતિ અને પત્નિ વચ્ચે પ્રેમ સિવાય બીજું શું શો?—આવો મિથ્યા પ્રતાપ હમણાં ચારે બાજુએ જોવામાં આવે પરંતુ પુરોષ કે જે સ્થિતિ સુધારવા માટે અમણી છે તેના સંખ્યા જુલાનું કે તેમને માટે આત્મત્યાગની જરૂર નથી? બીજાની સેવા કરવામાં બીજો કાંઈ ચડીઆનો મુદ્દગુણ છે? પણ બ્રાહ્મણોને આ નથી પણ, તેથી બીજાઓ આ કરે તેને માટે છે! સત્ય વાત તો એ છે આ દેશમાં માત્રાપો અને સગાંઓ દૂર થઈ પોતાનાં બાળકો બીજાના લાભોનું બલિદાન—બોગ આપે છે, અને તે પોતાના સ્વદેશ માટે—અને સમાજ સાથે કાઈપણ રીતે વાંધો પડતી પોતાને બંધે છે. આ બધું પેઢીઓની પેઢીઓ થયાં મનને નિર્જીવ બનાવી દે છે. મરેણ દિયજીને લઈ સંપૂર્ણ રીતે સદેહું થઈ ગયું છે.” (પૃ. ૧૮૪)

“આ વર્ષની કન્યા ત્રીસ વર્ષના પુરુષની સાથે પરણાવાય છે અને તે વર્ષની કન્યા તેની માટે નિર્ધારિત છે.”

તો એમ દલીલ કરાય છે કે અમારો ધર્મ ઉધો વળે છે. " કેવો
રતો ધર્મ તેમનો છે કે જેઓ પોતાની પુત્રીઓ તારણ આપે તે
માતાઓ યાવ તેમ જોવા છુટે છે અને તે માટે વૈજ્ઞાનિક પુત્રાર
આપે છે? ધણી વગી મુસલમાનો પર દોષારોપણ કરે છે તેઓ ખ
દોષિન છે! પણ શૂલ સૂત્રો પૂરાં વાંચી જાઓ અને તેમાં કન્યાને
છુવાની વધ જે કહી છે તે જુઓ...આનો નિષેધ કેવી રીતે કરી શકો

સ્વામીશ્રીએ દિંદુ જાનિની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને મદાન સિદ્ધિ
જેટલું પૂરું જ્ઞાન અને તે પ્રત્યે ઉડા આદર દતો તેટલો દાસના
નાના કોષ્ઠપણ દિંદુને નહિ દોષ અને છતાં સ્વામી એવા મ
મનના દત્તા કે ભવિષ્યનું દિંદુ પ્રાચીન કરનાં વધુ મદાન થશે "તિ
જૂનકાગ નિર્વિવાદપત્રે મદાન દતો, પરંતુ હું અંતઃકરણપૂર્વક મ
કે ભવિષ્યકાગ તેના કરનાં પત્ર વધારે વિશ્વવતી થશે! (૪)

પ્રાચીનકાગમા ધણી સારી વસ્તુઓ દતી, પણ સાથે અરાગ વ
ત્વ દતી મતી વસ્તુઓ રાખવાની છે, પણ દતે પછીનું ભવિ
દે પ્રાચીન દિન્દ કરનાં વધારે મદાન જનનું જોઈએજ. "

નવજાતના અર્ધદીન પ્રીતિજ્ઞાન અને પમિમની સંસ્કૃતિ મને
... નવજાત જીવનની આકરી ફરજોથી ભાગી જુદા માટે સં
... નવજાત હાલનું આજની વર્તમાન મામલિ
... નવજાત માટે વિચારનું પોતાનો મનન પ્રદાર કરી નિ

... નવજાત માટે વિચારનું પ્રદેન નથી એમ કહે
... નવજાત એમ કહે છે કે અમે નવજાત
... નવજાત છે. "દરે અને દરેને
... નવજાત અવસ્થા જરૂરિયાતેને અવસ્થા

નેહએ. વળી આપણે ખીલું, બહું શીખવું જ નેહએ... આ રીતે જે કંઈ વિદેશી પ્રાજ્ઞઓએ આપણને શીખવવાનું છે તે સર્વ આપણે શીખવું જ નેહએ. પણ તે આપણું પ્રાજ્ઞનીય ચારિત્ર કાયમ રાખીને અને તે જે શીખવે તેને આપણી જરૂરીઆતો સાથે અનુકૂળ કરીને. "

"આપણો પ્રાજ્ઞનીય વારસો સૌથી અમર્યાદિત દૃષ્ટિસમીપ રાખવો નેહએ; અને આપણે આ ખજાનાઓ સામાન્ય જનતાથી લઈને બધાની ભણુ માટે બધા પાસે લાવી મૂકવા નેહએ. તેજ સંગથે આપણાં સર્વ કારો નિર્ભયતાથી ઉઘાડાં રાખવાં નેહએ. બધી દિશાઓથી પ્રકાશ ભરે આવે. પશ્ચિમ ભરે પોતાનાં આંજ નાખે તેવાં કિરણોથી આપણને પૂરતી માફક ભરી દે. જે નિર્જલ અને દુષિત છે તે મૃત્યુને આધીન થાય છે—તો તેને વળગી રહીને શો લાભ છે? જે ઉત્સાહપ્રેરક અને બલદાયક છે તે અમર છે, તેનો કોણ નાશ કરી શકે તેમ છે? "

'તમારી ફરજ બજાવો, 'ખોડું' કરો મા, ખીજ પર જૂલમ કરો નદિ, તમારી જેટલી શક્તિ દોષ તેટલા પ્રમાણમાં ખીજનું ભણું કરો. પરંતુ મુદરથને માટે તો અન્યાય સહન કરવો એ પાપ છે. તેનો પ્રતિકાર તુરંત જ કરો. વિરોધ ઉત્સાહથી ધન કમાઓ, તમારા કુડુંબ અને આશ્રિ-તોને નિભાવો, પદોપકારી કાર્યોમાં મંડવા રહે. જ્યાંસુધી તમે આ નદિ કરો ત્યાંસુધી તમે માણસની ગળુગ્રીમાં પળ નથી—તો પછી મોક્ષ કેવી રીતે મેળવી શકશો? '

અતે, વિવેકાનંદે જે ચેતવણી અને ઉપદેશ સદિન ઉત્તમ વાનો ખજાની છે અને દિલને તેમજ જે સદેશ આપે છે તેની કૃત્તી છે તે બહુરીમું.

"દૃષ્ટકાગાદારા કાંઈપણ મદાન મેળવી શકસો નદિ. પ્રેમ, સન્યા-સદ અને અનંત બલથી દરેક જણ મેળવી લેવા માટે તમારો પ્રયત્નોમાં મદ બને."

“તું વીર ! દિમન ધર, તું એક હિન્દી છો તેનું અભિમાન ગણ
અભિમાનમાં કહે કે ‘હું એક હિન્દી છું. દરેક હિન્દી મારો ભાઈ છે.’.....
‘ભાઈ ! એમ કહે કે ‘હિન્દની જમિ માફ ઉમામાં ઉચું સ્વર્ગ છે
હિન્દનું કલ્યાણ તે માફ કલ્યાણ છે. અને ગનદિન એવી પ્રાર્થના કર
કર કે ‘ઓ પ્રભુ ! ઓ વિશ્વમાતા ! મને મદનગી મારે પાત્ર બનાવ
ઓ જલજનની ! મારી નામદાંત્રી સર્મ હે અને મને મદદ બનાવ.”

[આ વ્યાખ્યાન મારે માધનો — મેં અનુવાદ કરેલાં ‘રા.મ.
વિવેકાનન્દના પત્રો (પ્રમ અનુ) માલિત્ય વર્ધક કાપાંસપ) કે જે
પ્રથમ આટલિના પૃષ્ઠો આમા દાકલ છે, અને મોહન રીચ્ચનાં મેં
જુન ૧૯૧૬ નાં બે કોનો ‘વ્યાખ્યા વિવેકાનન્દ’ એ લેખ છે વિ
પરિચય કરવા દેખ્યા છે તેમના સદુપદેશો, પત્રો અને જીવનકાં
(Life of Swami Vivekananda by his Disciples
and Western disciples) કે જે માર ‘વિદ્યુત’માં ૧૯૧૩ પૃષ્ઠ
છે તે વગેરે જાંમી જ્યાં.]

—મોહનલાલ દલ્લીમ ૧૯૧૦

જૈન ધર્મ અને નિવૃત્તિમાર્ગ.

[વ્યાખ્યાતા:-પંડિત શ્રી. દરબારીલાલજી.]

એકદા એક માતાએ એના આજ્ઞાપુત્રને કહ્યું:—'બેટા! આમ આજ્ઞાસર્મા છુંદગી કેમ જશે? આમ આપણો ગુજરો શી થશે? પૈસા પેના કરવા બજારમાં જતો જા. દુકાને દુકાને ફર, ખૂબ મહેનત કર.'

પુત્ર માતૃબક્ત ને આજ્ઞાકારી હતો. આજ્ઞાનુસાર બજારમાં જવા માંડ્યો. દુકાને દુકાને ફરી છુટનાં તળીયાં ઘસી નાખ્યાં છતાં એને કંઈ મળ્યું નહિ એટલે પરિશ્રમ અધુરો માનીને એક જગ્યાએ ઢંઢ પીસવા માંડ્યો અને ખેડકા પશુ લગાવી દીધી. આ રીતે માતાની આજ્ઞાઓનું એણે અસરશઃ પાલન કર્યું, પણ આજ્ઞાકિત છતાં જીવિ હોત પુત્રને જોઈ માતાએ આંસુ સાંપ્યાં.

મદારીર પ્રભુ પુરુષ હોવાને કારણે પિતા મનાય છે, પણ એમનો જન પ્રેમ એટલો હતો કે સેંકડો માતાઓથી પણ વિશેષ એમને માનવા જોઈએ. એમણે એકવાર પોતાના આજ્ઞાકિત અને ભક્ત અનુયાયીઓને કહ્યું 'પુત્રો! સંસારની સ્વાર્થ જગમાં કસાઈને નથી તમે પોતાનું કંઈ દિન ફરી સહના અને એથી જગતનું દિન કરવામાં અવરોધ રહે છે તો તમે કંઈક ત્યાગ કરો અને નિવૃત્ત બનો.'

આજ્ઞાકારી કહેવડાવના લગવાનના અનુયાયીઓએ પ્રતુની આજ્ઞા માથે યાત્રી અને ખૂબ ત્યાગ કરી નાખ્યો-એટલો બધો કે પ્રેમ, સેવા, કર્મ-બંધન તથા પશુ છોડી દીધાં. ત્યાગ શા અર્થ છે એ એમણે વિચાર્યું નહિ. નિરતિ કંઈ ધર્મ નથી, પરંતુ એ કેાઈ પ્રવૃત્તિની પૂરાતમી છે. નિરતિ નો માત્ર સ્વાર્થની કરવાની અને એટલા માટે કે જગત દિવાલ પ્રયંશ્રુતિ આદરી સમગ્ર પ્રવૃત્તિદિન નિરતિ માનવાને પથર ગો' ન

૧ છે. હરિદત્ત એ છે કે એ બારે વર્ષ એમના
 વચ્ચાં દતાં, સમાજનાં દર્દ જોવામાં એમની આંખો
 ઓપાય જાય છે એના પ્રયોગ માટે દિવસ રાત
 એ એમ મથ્યા. આજે નો આપ સૌ એમની
 પૂજે છે, સિંદાસને બેસાડો છે પણ એમના
 ને એક એક રાટલી પણ મુરદેલીથી મળી છે.
 ભીન પણ મુક્ત નહોતી. એક જોડી ચઢીયાવા
 કોનો એમને સામનો કરવાનો હતો. અનુયાયીઓ
 ભાવતા નહોતા. પણ સર્વ ચંદેટા પર એમણે
 ફેલાવ્યો, શું આ નિવૃત્તિ છે ? ધન વૈભવ
 એ એમની એ નિવૃત્તિ મહાન પ્રવૃત્તિ માટે હતી.
 નહોતી.

ચરિત્ર પરથી ધર્મ સમજી શકો છો હોય તો
 રેવ પરથી આપ સમજી શકશો કે જૈન ધર્મની
 !

૧ નામે કર્તવ્યહીનતા, જડતા આજસ અને પ્રસોભા
 કર મહાવીરના બાલતપો અને એ વેળાની સાધુ
 ! અને પિકૃત અનુકરણ મધ્ય રહ્યું છે એ વેળાની
 નેવમે શા ને શામાટે હતા, તેનો કે આજની સાધુ
 એ તેનો આપણે વિચાર જ નથી કરના.

નિર્ધારક કષ્ટ સ્વેચ્છા માટે કે માત્ર ધર્મજ છે માટે
 ફરી એ તપસ્યાઓ ધર્મની સાધક હતી. આથીજ
 પ્રકાર હતા છે—આંતરંગ તપ અને બહિરંગ તપ.
 તપ મહાન છે. એ સત્ય કોષ જૈનને સમજવ-
 ની સાધન છે, આંતરતપ સાધ્ય છે, બાહ્ય તપ

મન સંતોષાનું ધર હોય છે. દરિદ્રતા એ છે કે એ બારે વર્ષ એમના
મનમાં વિચારનાં યુદ્ધ જાગ્યાં હતાં, સમાજનાં દર્દ જોવામાં એમની આંખો
મગ્ન રહેતી, અને દર્દનું ઔષધ જરૂર કે એના પ્રયોગ માટે દિવસ રાત
થી રહ્યા. ત્રીસ વર્ષ એ એમ મથ્યા. આજે તો આપ સૌ એમની
તિને સોના ચાંદીથી પૂજે છે, સિદ્ધાસને બેસાડે છે પણ એમના
જન દરમ્યાન તો એમને એક એક રોટલી પણ મુશ્કેલીથી મળી છે.
વાને સાકાતશ્ય હાથ જમીન પણ મુક્ત નહોતી. એક એટલી ચઢીપાવા
રોધીઓનો અને નિન્દકોનો એમને સામનો કરવાનો હતો. અનુયાયીઓ
નનારા પણ એછા સ્ત્રાવતા નહોતા. પણ મર્વ રાંકડો પર એમણે
જાળ મેળવ્યો અને ધર્મ ફેલાવ્યો, શું આ નિવૃત્તિ છે? ધન વૈભવ
માટે હોડ્યો ખરો, પણ એમની એ નિવૃત્તિ મહાન પ્રવૃત્તિ માટે હતી.
એમની નિવૃત્તિ જરૂર નહોતી.

ધર્મના તિર્થંકરોના ચરિત્ર પરથી ધર્મ સમજી શકાનો હોય તો
તિર્થંકર મહાવીરના ચરિત્ર પરથી આપ સમજી શકશો કે જૈન ધર્મની
વૃત્તિનો શો અર્થ છે!

આજે તો નિવૃત્તિના નામે કર્તવ્યહીનતા, જરૂરતા અજાણ અને પ્રમોખા
ત જોવાય છે. તિર્થંકર મહાવીરના બાતાતપો અને એ વેળાની સાધુ
યાના નિયમોનું અધ અને ચિત્ર અનુકરણ થઈ રહ્યું છે એ વેળાની
સંસ્થાના ખરા નિયમો શા ને જામાટે હતા, તેનો કે આજની સાધુ
યા કેવી હોવી જોઈએ તેનો આપણે વિચાર જ નથી કરતા.

તિર્થંકર મહાવીર નિર્ધરક કદ રહેવા માટે કે માત્ર ધર્મજ છે માટે
તપસ્યાઓ અને તપસ્યાઓ ધર્મની સાધક હતી. આથી જ
ધર્મમાં તપસ્યા એ અંતરંગ છે અને બહિર્ગત તપ
રિતના કરતાં ધર્મને મહત્ત્વ

એ એમની દૃષ્ટિએ એટલો મોટો સાધુ મનાય ! ઉપવાસ આદરીને
બાળમુ પડ્યો રહેનાર મોટો સાધુ ! દુનિવાથી જે દૂર નાસે તે પરમ
સાધુ ! એ પ્રકારના આ સાધુઓનાં કાર્યથી જગતને શો લાભ થાય છે
કે કેનું કેટલું મુખ વધે છે એ કાંઈ વિચારતા નથી. જૈનોની તો નહિજ
પણ કાંઈપણ ધર્મની સાધુતાની આ બ્યાખ્યા નથી. સીધી, સરળ ને
નિર્દોષ બ્યાખ્યા સાધુતાની એ છે કે જે ઓછામાં ઓછું લઘને વધારેમાં
વધારે આપે તેજ સાધુ છે. પછી તે રાજા શેઠ કે શિખારી, પુરુષ કે
સ્ત્રી, મદરથ કે ત્યાગી, આચારનો એકસ નિયમપાલક કે નહિ પાળનાર,
નાગો હો કે ઓધો રાખતો હો. મુઠપત્તી રાખતો હો કે ખમીસ ઢાઢ
પહેરતો હો-ગમે તે હો પણ જે દુનિયાને વધારેમાં વધારે આપીને દુનિયા
પસેથી ઓછામાં ઓછું લેતો હોય તે સાધુ છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં મહારાજ ભરત, કૂર્માપુત્ર વિગેરના જે દ્રષ્ટાંતો છે તે
ક્રિપ્ત ભંને હોય, પણ એને અપવાદ માનીને એની ઉપેક્ષા કરવા માટે
તો નથી જ. ઠપ્પાસની સોય પર પ્રભાવ પાડીને માર્ગ નિર્દેષક કાવ તારા
જેવા એ આપણને માટે છે. આપણી સસારી સમુદ્વચાત્રાના મોર્ગે એ
નિરાધારી જેવા છે. એની ઉપેક્ષા કરીશું તો આપણે પોતાને કૂખારીશું.

જૈન ધર્મની નિવૃત્તિ ને સાધુતા એ આપણને સમજાવે છે. જ્યારે
પરમાં રહીને, શુદ્ધ વંશમાં પણ કાંઈ કેવળી જતી શકે અને કેવળી-
શક્તિ-જનનીને પણ પોતાનાં માતાપત્ની સેવા કરી શકે તો સાધુઓએ
સરીઓની-શુદ્ધોની સેવા ન કરવી જોઈએ ? જે કાંઈથી કૂર્માપુત્રનું
કેવળ કથકિન નહોતું થયું તે કાંઈ કરવામાં બાળકાવના સાધુઓનું
મદાવન શી રીતે ખંડિત થઈ જતું હતું ? અને દુનિયાની કંઈયે સેવા
કર્તા વિના દુનિયા પર પોતાનો અસર ભાર નાખીને મદાવન જગરાતું હતું ?

નિવૃત્ત-માર્ગના નામે બાળની માધુ સરથા સમાજના ઉપર ભાર
પડે જતી છે. દરકરના જારથી બાળો ભાર વધારે છે. સેવાના નામે આ
કોઈ એવી વાતો પ્રચરી છે કે જે નકામી છે અને એમના પોતાના જ

1. The first part of the document is a list of names, each followed by a number in parentheses. The names are: "John (1)", "Mary (2)", "James (3)", "Elizabeth (4)", "Thomas (5)", "Sarah (6)", "Michael (7)", "David (8)", "William (9)", "Richard (10)", "Robert (11)", "Henry (12)", "George (13)", "Edward (14)", "Charles (15)", "Christopher (16)", "Daniel (17)", "Matthew (18)", "Mark (19)", "Luke (20)", "John (21)", "James (22)", "Joseph (23)", "Thomas (24)", "Richard (25)", "Robert (26)", "Henry (27)", "George (28)", "Edward (29)", "Charles (30)", "Christopher (31)", "Daniel (32)", "Matthew (33)", "Mark (34)", "Luke (35)", "John (36)", "James (37)", "Joseph (38)", "Thomas (39)", "Richard (40)", "Robert (41)", "Henry (42)", "George (43)", "Edward (44)", "Charles (45)", "Christopher (46)", "Daniel (47)", "Matthew (48)", "Mark (49)", "Luke (50)".

મન શૈતાનનું ધર હોય છે. દક્ષિત એ છે કે એ બારે વર્ષ એમના મનમાં વિચારનાં યુદ્ધ જ્યાં સ્થાં, સમાજનાં દર્દ જોવામાં એમની આંખો ખૂલ રહેલી, અને દર્દનું ઔષધ જડ્યું કે એના પ્રયોગ માટે દિવસ રાત મથી રહ્યા. ત્રીસ વર્ષ એ એમ મર્યા. આજે તો આપ સૌ એમની મુનિને સોના ચાંદીથી પૂજો છો, સિંદાસને જેસાડો છો પણ એમના જીવન દરમ્યાન તો એમને એક એક રોટલી પણ મુશ્કેલીથી મળી છે. મુલાને સાકાત્રણ હાથ જમીન પણ મુલ્ય નહોતી. એક એટલી ચઢીવાવા વિરોધીઓનો અને નિન્દકોનો એમને સામનો કરવાનો હતો. અનુયાયીઓ મનનારા પણ ઓછા સતાવતા નહોતા. પણ સર્વ સંકટો પર એમણે વિજય મેળવ્યો અને ધર્મ ફેલાવ્યો, શું આ નિવૃત્તિ છે ? ધન વૈભવ એમણે છોડ્યો ખરો, પણ એમની એ નિવૃત્તિ મહાન પ્રવૃત્તિ માટે હતી. એમની નિવૃત્તિ જડતા નહોતી.

ધર્મના તિર્થંકરોના ચરિત્ર પરથી ધર્મ સમજી શકાતો હોય તો તિર્થંકર મહાવીરના ચરિત્ર પરથી આપ સમજી શકો છો કે જૈન ધર્મની નિવૃત્તિનો શો અર્થ છે !

આજે તો નિવૃત્તિના નામે કર્તવ્યહીનતા, જડતા આળસ અને પ્રત્યક્ષ મૌન જોવાય છે. તિર્થંકર મહાવીરના બાલ્યપો અને એ વેળાની સાધુ સંસ્થાના નિયમોનું અધ અને વિકૃત અનુકરણ થઈ રહ્યું છે એ વેળાની સાધુ સંસ્થાના ખરા નિયમો શા ને શામાટે હતા, તેનો કે આજની સાધુ સંસ્થા કેવી દોષી જોઈએ તેનો આપણે વિચાર જ નથી કરતા.

તિર્થંકર મહાવીરે નિર્ઘરક હજી રહેવા માટે કે માત્ર ધર્મજ છે માટે બાલ તપસ્યાઓ નહોતી કરી એ તપસ્યાઓ ધર્મની સાધક હતી. આથી જ જૈન ધર્મમાં તપના બે પ્રકાર હતા છે—અંતરંગ તપ અને બહિરંગ તપ. બહારના કરતાં અંતરંગ તપ મહાન છે. એ સત્ય કોણ જૈનને મમજવવાનું રહેતું નથી. બાલ્ય તપ સાધન છે, આરત્ય સાધન છે, બાલ્ય તપ

મન સંતાનનું ઘર હોય છે. દરિકત એ છે કે એ બારે વર્ષ એમના મનમાં વિચારનાં પુદ્ગલોનાં સ્તાં, સમાજનાં દર્દ જોવામાં એમની આંખો અંધ રહેતી, અને દર્દનું ઔષધ જડયું કે એના પ્રયોગ માટે દિવસ રાત મરી રહ્યા. ત્રીસ વર્ષ એ એમ મર્યાદા આપે તો આપ સૌ એમની મુનિને સોના આંદીથી પૂતે છે, સિંદાસને બેસાડે છે પણ એમના જીવન દરમ્યાન તો એમને એક એક રાટલી પણ મુશ્કેલીથી મળી છે. મુરારે સામાન્ય હાથ જમીન પણ મુલ્યમ નહોતી. એક એટલી ચઢીવાવા વિરોધીઓનો અને નિન્દકોનો એમને સામનો કરવાનો હતો. અનુપાધીઓ બનનારા પણ બોલા સતાવતા નહોતા. પણ સર્વ સંકટો પર એમણે વિજય મેળવ્યો અને ધર્મ ફેલાવ્યો, શું આ નિવૃત્તિ છે ? ધન વૈભવ એમણે હોડયો ખરો, પણ એમની એ નિવૃત્તિ મહાન પ્રવૃત્તિ માટે હતી. એમની નિવૃત્તિ જડતા નહોતી.

ધર્મના તિર્થંકરોના ચરિત્ર પરથી ધર્મ સમજી શકાતો હોય તો તિર્થંકર મહાવીરના ચરિત્ર પરથી આપ સમજી શકશો કે જૈન ધર્મની નિવૃત્તિનો શો અર્થ છે !

આજે તો નિવૃત્તિના નામે કર્તવ્યહીનતા, જડતા અજાણ અને પ્રશ્નોમાં પોત જોવાય છે. તિર્થંકર મહાવીરના બાલ્યપણે અને એ વેળાની સાધુ સંસ્થાના નિયમોનું અધ અને ચિત્રન અનુકરણ થઈ રહ્યું છે એ વેળાની સાધુ સંસ્થાના ખરા નિયમો શા ને ગામાટે હતા, તેનો કે આજની સાધુ સંસ્થા કેવી હોવી જોઈએ તેનો આપણે વિચાર જ નથી કરતા.

તિર્થંકર મહાવીરે નિર્ધારક કદ રહેવા માટે કે માત્ર ધર્મજ છે માત્ર જાત તપસ્યાઓ નહોતી કરી એ તપસ્યાઓ ધર્મની સાધક હતી. આથી જ જૈન ધર્મમાં તપના એ પ્રકાર રહ્યા છે—અંતરંગ તપ અને બહિરંગ તપ બંધારના કરનાં અંતરનું તપ મહાન છે. એ સત્ય કોઈ જૈનને મમનદાયક થઈ રહેતું નથી. બાલ્યપણ સાધન છે, આદ્યતપ માધ્ય છે, બાલ્ય તપ

નિયમો નિવૃત્તિરૂપ જણાય છે, પણ એ બરાબર નથી. સાધુ સંરચના સંરક્ષણ માટે એ નિયમો ઘડાયા હતા. જોછામાં જોછું લઈને વધારેમાં વધારે આપે એ સાધુ. એ અનુમારણ સાધુનાં કર્તવ્ય નિયમગદ્ થયા છે. એ ત્યાગી બને છે, કોઈનું નિમંત્રણ સ્વીકારે નહિ, ઘર ઘર દુકા બાળીને પેટ ભરી લે, જેથી એના બોજનનો બોજને સમાજ પર ન પડે ને સમાજને એનો ભાર ન લાગે; એ નાગો રહે છે કે કાદલ તુટલ કપડાંથી ઘસાવી લે છે જેથી કોઈની સામગ્રી છુટવાની એને રહે નહિ- અને સમાજને એને સારૂ કશી તકલીફ ઉઠાવવી ના રહે. એ પોતાની ચીજ પોતે જ ધુએ છે ને કોઈને કષ્ટ દેવાની એની મરજી નથી. આ નિયમનનો અર્થ એ છે કે એ સમાજ પાસેથી જોછામાં જોછું લેવાનો પ્રયાસ કરે.

આને આ નિયમનની કેવળ નકલ થઈ રહી છે. ત્યાગ એ ઢોંગનો વિષય બન્યો છે. લીસોતરીનો ત્યાગ કરનાર હાપન ભોગ ભોગવશે નિમંત્રણ સ્વિકારીને જે તકલીફ અપાય તેથી દેટલીય વધારે તકલીફ, આર્થિક તુકડાની, અને હાડમારી આજના ત્યાગીઓને ખાતર સમાજને મોઝવણી પડે છે. જોછામાં જોછું લેવાનું પણ જાણે વધારેમાં વધારે મેરાના નિયમનમાં પડદાઈ ગયું છે.

આમજ આપવાની વાતમાં બધું ફેરવાઈ ગયું છે. એ જમાનામાં સાધુઓ જે આપના તે સમયને અનુકૂળ હતું. એ વખતે સમાજ પાસે મૂખમરાનો પ્રશ્ન ન હતો. અને કેવળ જ્ઞાનદાનની આવશ્યકતા હતી. એ વેળા આજના જેવાં જ્ઞાન પ્રચારનાં સાધન નહોતાં. આજ તો એક જમાએ બોલાય તે પવનવગે જ્ઞાન આપુંય સાંભળી-વાંચી રહે છે. છાપા ને પુસ્તકો જ્ઞાનને ઘેર ઘેર ફેલાવે છે. ખેડમાં આવા માધન ન હતા એટલે સાધુ સયે જેની સજિ જ્ઞાન પ્રચારમાં ખરચવાની યોગ્ય પારી હતી. એટલે સમાજની પગમ સેવાનું આ દાર્દ માધુઓએ ક્યું. આને સમાજની જરૂરીયાત જણાય છે તો સાધુ સંરચાએ સેવાકાર્ય કેમ ન બદલુ એટલે તરફાને ધણી ધાતું એ સેવા છે તો બુખ્યાને

દાની થની નથી. ઉચ્છ્રં સાધુતા ને મદાવત એનાથી જોપણે માત્ર એનો ખ્યાલ જોઈતામાં જોઈતું લેવાનો અને શક્ય તેટલું વધારે આપવાનો હોવો જોઈએ. બહુજ આશાનીથી પોતાનો જોજો જીજ્ઞાસે માથે નાખનાર કરતાં પછી પર ઉજા રહેનાર ઉત્તમ છે, એથી એક પ્રકારે જીજ્ઞાસું બહુ છે અને પરમાર્થી પ્રવૃત્તિ હોવાના કારણે, એ ધર્મનું જ એક અંગ છે.

હરીવાર હું એ વાતનું સમર્થન કરું છું કે સાધુતાની કસોટી નિવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ નથી, પણ નિસ્વાર્થ જનદિત છે. આ કસોટી મુજબ આપ સાધુની-એમની સાધુતાની પૂજા કરો એમ હું ઇચ્છું છું. આ કસોટી આપ ઉપયોગમાં લેશો પછી આપને સાધુતાને હુંદવા જોયા, મુદપત્તિ કરાડવો કે નમનવેપનો આશ્રય નહિ લેવો પડે. પછી આપને નિષ્ક્રિય નહિ પણ પરમ કર્મયોગી ગુરૂ સાંપડશે. એ વેળા આપને સાચા જૈન સાધુની પ્રાપ્તિ થશે અને 'નમો લોએ સજ્વસાદુજન'નો અર્થ પણ આપને સમજશે. એ વેળા 'સજ્વસાદુ'માં આપ દેશોધ્ધારને માટે કષ્ટ રહેતા ને ફાંસીએ ચડતાં દેશ ભક્તોનો પણ સમાવેશ થએલો જોઈ શકશે. આપ જોઈ શકશો કે સાધુતા પ્રત્યેક દેશ, જાતિ અને ધર્મમાં છે. વસ્ત્રધારી પણ સાધુ હોઈ શકે છે ને નાગા રહેનાર પણ સાધુ હોઈ શકે છે. બ્યાખ્યાન દેનારામાં અને જેની કરનારામાં પણ સાધુના મળી શકશે. ન્યાય માટે ઝગડનારાઓમાં અને પીડીતોની પગથપી કરનારાઓમાં પણ સાધુત્વ મળશે. ઉપાશ્રયોમાં, બ્યાખ્યાન દેનારામાં માત્ર માધુ નથી. સાધુત્વ અતિ બ્યાપક છે. 'નમો લોએ સજ્વ સાદુજન' કહેતી વખતે આવી બ્યાપક સાધુતાનો આપણે ખ્યાલ કરવો જોઈએ.

નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિદિન નિવૃત્તિએ માધુતાની નિસાની ન જનવી જોઈએ. પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ સમજવામાં સ્વાદાદ બહુ મદદ કરે છે. એક બાજુએ મ્હેને પુણ્ય દત્ત કે પ્રવૃત્તિ સત્ત છે કે નિવૃત્તિ? મ્હેં તો એનેજ પુણ્ય કે રોષી સત્ત છે કે ગુટ? એ તો સુપ રદા. પછી મ્હેં સમજાવું

સુધારક ધર્મમાં સુધારા.

આપનું આમંત્રણ સ્વીકારી અહિં આવ્યો એમાં એક ઉદ્દેશ એ હતો કે એ બહાને એકાદ દિવસ પરમાનંદભાષા જોડે રહેવાનો આનંદ મળશે. દમણી દમણી એમના અમદાવાદના ભાણુ સામે ભારે તકરાર થઈ છે. મને રહી રહીને આશ્ચર્ય થાય છે કે પરમાનંદભાષા જેવા સૌમ્ય અને સમધારણ વ્યક્તિઓના ભાણુમાં લોકોને એવું તે શું જાણું હશે કે તેઓ એમને માર્ટિન લ્યુથર બનાવવા તૈયાર થઈ ગયા છે! આકરા વિચાર ધરાવનાર દરેક મિત્રને સામી બાણુ બનાવી એને સૌમ્ય અને જવાબદાર બનાવવો એ અત્યાર સુધીનો પરમાનંદભાષાનો પ્રિય વ્યવસાય. એમનું ભાણુ આખું વાંચ્યા વગર જ હું કહી શકું છું કે એમાં ઉત્પાત દરનાર કે વિનાશક એવું કશું તત્ત્વ નથી, પણ જમાનો પરમાનંદભાષા જેવી સૌમ્ય મૂર્તિ મારફતે પણ પોતાનો અવાજ પ્રગટાવી શકે છે.

સાંમળું છું કે અમુક સમાજ એમનો બહિષ્કાર કર્યો છે. એટલે આ બહિષ્કાર વિશેષ પ્રથમ બે શબ્દ કહું.

બહિષ્કાર એ દરેક સુસંસ્કૃત અને સંઘટિત સમાજનો સ્વાભાવિક હક છે. સુધારક સમાજના હાથમાં એ એક અસરકારક અને સાત્ત્વિક શસ્ત્ર છે, પણ એ શસ્ત્ર બેધારી તસવાર છે. જેમની સામે એ વપરાય છે નેમને એ હજુશે ત્યારે હજુશે, પણ જો એ શસ્ત્રને વાપરે તે જો યોગ્ય પ્રશ્ન, યોગ્ય પદ્ધતિ અને મર્યાદા ન બાળે તો એ શસ્ત્ર એનેજ પ્રથમ હજે છે. અમારી ન્યાયમાં એક સમજી શકે પુરૂષે એક વખતે આ બહિષ્કારની ધોમાંસા કરી હતી તે અત્યારે મારી બાજામાં અહીં કહી દઉં. મત્તાગદાઅમમા જાત મેં દરિજાના હાથની રસોઈ ખાધી, એટલે અમારા શામ જતાં મેં ન્યાયવાળાઓને કહ્યું કે હું આ રીતે વળું છું. મુન્દરાતમાં છે એવું ન્યાયેશ્વર જમાણુ અને જાનિની પજવણી અમારે ત્યાં ન-

સામાજિક સુધારા વિના ધાર્મિક જીવન ટકાવી જ ન શકાય, એટલે જ સામાજિક સુધારાના-સામાજિક પ્રગતિના સાર્વભૌમ નિયમોની સેવા જોઈએ. હમરો વર્ષોનો અનુભવ અને ઇતિહાસ જોઈએ છે તેઓ જો ધર્મવિકાસનું અને જીવન પરિવર્તનનું શાસ્ત્ર ન રજૂ કરે તેઓ ઋષિમુનિઓની પરંપરાને લગવશે. આપણા સ્મૃતિકારો વખતે ધર્મ વ્યવસ્થામાં ફેરફારો કરતા જ આવ્યા છે. હવે આપણે આ ફેરફારોનું આખું શાસ્ત્ર તૈયાર કરવું જોઈએ. તોજ આપણે આપણા સમાજનું જહાજ જીવન સાગરમાં સહીસલામત હંકારી શકીશું. આવડી જીવન જવસ્થા ફરી ફરી તપાસીને જીવનનું તત્ત્વજ્ઞાન નવેસર ગોઠવવાનાઓમાં ભગવાન મહાત્માને એક અગ્રેસર હતા. એમનો જમાનો ગેરો હતો એ તપાસીએ.

x .

x

x

ભારતીય યુદ્ધની ઘટના આર્યોના જીવનમાં ભારેમાં ભારે કાન્તિકારી તરીકે અગ્રેજ અને જર્મન વચ્ચેના ભાષવેરનો વિશ્વવ્યાપી વિમલ જોઈએ. આજની દુનિયાને ૮૭ નડે છે, તેમજ કૌરવ પાંડવ વચ્ચેનું એ સર્વનાશક મહાયુદ્ધ ભારતીય પ્રાચીન સંસ્કૃતિને જીવસેજ નીવડ્યું. ભારતીય યુદ્ધ પહેલાં, જેમાં રાજ રાજ પત્નીસ પત્નીસ હમર ગાયોનું આસંજન થતું એવા મહાયુદ્ધો કરવામાં રન્તિદેવ જેવા સમ્રાટો ભારતીય યુદ્ધ પહેલાં આજેના માનતા. રાજાઓ, સમ્રાટો ધવા માટે દુસાત્રસી ચલાવી એક બીજાનો નિઃપાત કરતા અને એક દિગ્વિજય કરવા માટે કરેલા રાજ-કંદારનું પાપ ધોષ કાઢવા એટલોજ દિસક બીજે ચડ કરતા. જેથી સ્ત્રીમાયાર્થ અને ધર્મરાજ જેવા પુરુષ પુરુષોને ક્ષાત્રધર્મ પાપી છે એવો એકાર કરી એનો ધિક્કાર કરવાનું મન થયું. સેવાથી પોતાના કુટુંબી અને સંસાર કરી એનો ધિક્કાર કરવાનું મન થયું. સેવાથી પોતાના કુટુંબી અને સંસાર કરવા સચવનાર પેટોથી તાસી જઈ એક ઋષિ જગવાનું વચન પોલી રો, પિંગ મેદાસા પૈંદિ મંદનિની ભડોજીદીમાં આવું વચન મળ્યું.

એ તો વરુનની લલાઇ લાતાં દિગ્દેશુર્મ આગળ યુદ્ધનો નિર્દેશ કરતાં
 દિશત ભરું દનુઃ. વૈદિક ધર્મના અભિમાની આપણા પૂર્વિજે
 વચન પણ નોંધી રાખ્યું છે. એ તેમની ઐતિહાસિક પ્રામાણિકતા ને
 સૂચવે છે, તેમ એ જમાનાની અકળાયેલી ધર્મબુધ્ધિનું પણ તોરણ.

ભારતીય યુદ્ધ, વાસ્તોની કાઠીવાવાડી વાસ્તવારથાથી અને અતિ
 કષ્ટિએ બધે પાડેલા જન્મેશ્વરનો સર્પમંત્ર એ જાણ વાનાવરણનું એ
 અમરભૂદનું એવા સોહોએ આખી જીવનદૃષ્ટિમાં પરિવર્તન કરવાનું નહીં.

એ નિચાટ શીમે શીમે પાકનો રસોઃ હતો વગ્ન સૂપી પાકનો જ
 રેતમાથી આર્થપરપગાના બે પથો ભરેલા. આપણે એમને ત્રીદેશ
 માને રીત મર્મ તરીકે ઓળખીએ છીએ. મહિ લેરેણ લેરાણિ લા
 નીપ કુદાચન । અવેરેણ જ્ઞ ભમ્મગ્નિ વસ ધમ્મો જ્ઞમ્મગ્નો

ન ૩૬ યુદ્ધ ભગવાને અંગનો મરેસો આપ્યો. કુર્મ મેલે વર્ગાગ્નિ

અનન્ત દોષ થી પ્રાપ્તએ એ મરેસો શ્રીએ. યુદ્ધ ભગવાને મર્મ

ન ૩૭ ન હોય પણ એમને અટક કાઢે આવી પ્રજા

ન ૩૮ ન હોય ન હોય, ત્યારે મર્મમોહી મરેસો

ન ૩૯ પશિનુએ જ જો મેલો મર્મ મર્મને વગ્ન

ન ૪૦ મર્મને તો અદિમાને જ વગ્નપર મર્મ

ન ૪૧ નાખ્યો. અદિ અદિમા અને ને

ન ૪૨ ને જુ અનુભવે જ મર્મને

ન ૪૩ વગ્નવગ્ન અદિદ અદિમા

ન ૪૪ અગ્નિને મર્મને વગ્ન

ન ૪૫ એ અગ્નિને મર્મને

ન ૪૬ વગ્નને મર્મને

અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ વસના ખેડૂત વીરો વચ્ચે વચલી નદીના પાણી માટે જ્યારે યુદ્ધ થવાનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યારે યુદ્ધ બગવાને બંનેના આગેવાનોને જોતાવીને પૂછ્યું કે પાણી કિંમતી છે કે બાદનું લોહી કિંમતી છે? પાણી માટે લોહી રેડવું એ ઝડાપણ ક્યાંનું?

યથાનિ રાત્રએ પોતાનું અને પોતાના દીકરાનું યૌવન અનુભવી સમાટ-સુલભ બધા ભોગો ભોગવ્યા પછી અનુભવવાણી ઉચ્ચારી કે દુનિયામાં જેટલા ચોખા અને તલ છે, જેટલાં એશઆરામનાં સાધનો છે તે બધાં એક માણસ પોતાનાં કરે તોયે એનાં સુખોપસોગને માટે તે પૂરતાં નથી, એને તૃપ્તિ ન ઉપજતી શકે. માટે વામનાનો જ ત્યાગ કરી મંત્રોષ કેળવવો એમાં જીવનની ચરજતાની કુચ્છી છે. બગવાન મહાવીરે પણ લોકોને એજ કહ્યું દ્વિસાદ્વારા ખીજને દગ્ધાવવા કરનાં તપદ્વારા પોતાની વાસનાઓ દગ્ધાવવી એજ વિશ્વજિત થત છે, એમાંજ જીવન-માર્ગ છે. માણસનું જીવન એની આસપાસનાને શાપ અને ત્રાસરૂપ થવાને બદલે આશીર્વાદરૂપ થાય એમાંજ ધર્મ રહેલો છે. તપના મૂળમાં આજ વરણ છે. તપ વિના જીવન નિષ્પાપ થાય નહિ.

જેમ વસનો અસલી ભગ્ય જીવન-સિદ્ધાન્ત તે વખતના લોકોએ પશુદત્ત કરીને બગાડ્યો, તેમ ત્યાર પછીના લોકોએ તપનું સર્વ મંગલત્વ ધીમરી જઈ એને અર્થ વગરનું દેહદહન કરી મૂક્યું. આપણા દેશમાં મદાનમાં મદાન ધર્મસિદ્ધાન્તોને અર્થવગરની યાંત્રિક ક્રિયાનું રૂપ આપવામાં લોકોએ ભુખ્ધિદ્રોહ અને સમાજદ્રોહ ઓછો નથી કર્યો.

આદાર શાસ્ત્ર, જીવન શાસ્ત્ર, પ્રાણી શાસ્ત્ર, સમાજ શાસ્ત્ર, અર્થ શાસ્ત્ર માનસ શાસ્ત્ર, તર્ક શાસ્ત્ર, વગેરે મનુષ્યોપયોગી શાસ્ત્રોનો જેમણે ઉત્તમ અને અધાર્મિક (un-ethical) અભ્યાસ કર્યો છે તેવા સમાજ દિનૈવી લોકોએ ધર્મશાસ્ત્રનો ફરી ફરી વિચાર કરવો જોઈએ, અને પોતાના જમાનાના સ્વજીવોને ઢોરવણનું કામ કરવું જોઈએ.

એવી સનાતન આવશ્યકતા ન હોત તો ભગવાન જુદા અને મદાચીઃ જેવાને પુરુષાર્થ પૂર્વક લોકોને સનાતન ધર્મની નરંગ દીશા આપવાનું અ.

પ્રગતિ એટલે શું? એ સવાલ હમેશા ઉડે છે. જ્યાં જીવનના આદર્શો વારંવાર બદલાય છે ત્યાં પ્રગતિની દિશા નક્કી કરવી સહેલી નથી. તે તે વખતના લોકોને તાત્કાલિક જે છટ લાગે તે તરફ જવા માટે જોઈતી રૂંદગાર કરવા એનું નામ પ્રગતિ, એમ સામાન્યપણે કહી શકાય. લોકોને જે એ દિશામાં જ લોકો જાય. એક વખતે સંગીત અને નૃત્યને આપણા લોકોએ વખોડી કાઢ્યું અને એને સામાજિક સડાફેણ સમજી ગયા જમાનાના અમુક લોકોએ એમની સામે ખુબેશ ચલાવી આજે એજ સંગીત અને નૃત્ય આપણી સંસ્કૃતિની ખાસિયત તરીકે આપણે ઠેગવીએ છીએ અને દુનિયાને સ્વીકારવા નોતરીએ છીએ રમતો પાછળ વખત બગાડવા માટે આપણે આપણા હોકગએને સજ્જ કરના હતા. આજે રમતોમાં જે વિદ્યાર્થી ભાગ ન લે તેને વડીએ છીએ. આપણા પોપાકનું પણ એમજ છે માંસ મદિરાના સેવનમાં જ પ્રગતિ રહેલી છે એમ માનનારાય એક જમાનો આપણે ત્યાં ચાલ્યો. આદર્શો હીંચકાની પેઠે એક હોયો બીજે હોડે પહોંચેજ છે જ્યાં પ્રગતિ જોવી કાર્ષક રથાયી વસુ છે અને બધા જમાનાને ઈષ્ટ જણાય એવા કેટલાક તરવે ઠેગવા જેવા છેજ. એનો વિચાર આગળ જતાં કરીશું. સામાન્યપણે એમ જોરાયું છે કે સમાજને સ્થિર અને પ્રગતિ જન્મે તરવે માથવાવા પડે છે. જો સ્થિરતા ન હોય તો સામાજિક સદ્ગુણોની મુડી બધાયજ નહિ. આગિય ઠેગવાયજ નહિ અને માણુમને સામાજિક જીવનનો વિશ્વાસ પણ ન બેસે. ઉદ્દુઃ, જો આપણે અપરિવર્તનવાદી બન્યા તો જીવન કટાઈ જશે, કાઢવાઈ જશે, અને તમામ જીવનરસો સુકાઈ જશે. સ્થિર અને પ્રગતિ આ જોડિયા તત્વો અમ અને વિરામની પેઠે કાક કાક વાર એક પછી એક આવે છે. એ પણ પ્રગતિનો મોટો સિદ્ધાન્ત છે એ જન્મેની અપરિ-વર્તના ખાનમાં લાખનેજ સામાજિક જીવનના નિયમો પડી કાઢવા જોઈએ. મર્મદાસોએ સામાજિક નિયમો વખતો વખત ઘડ્યા છે. આ નિયમો ધરે આપણે છે અથવા સામાન્ય જુદિયી પર એવા અર્થેકિક દિવાળા

લોકોજ આપી શકે છે, એવી માન્યતા આજના સમાજની કરી રાખા છે. આવી છે. પ્રત્યક્ષ અવલોકનમાં તો જમાજ ફેરફારો કરે છે પણ મનનામાં જમા ઉપરના વિચારનેજ ઉત્તેજન આપે છે કે મર્મ આપેલી મત્રાજ અવસ્થામાં ફેરફાર કરવાનો સમાજનો દરજ નથી. પ્રત્યક્ષ અનુભવ એ અનઅવ ઉપરથી થતો વિચાર, સમાજની સામર્થ્યો અને સમાજનાં વિશ્વમની અનાનન શ્રદ્ધા એના પરજ સમાજ અવસ્થા આપર રહેને વ્યાખ્યાની શ્રદ્ધા એ ન ને સમાજનું મુખ મન છે. એ મનનું જાન રીજ ન સમાજિક મરિતોનું મુખ મન છે.

૧.૧. હવે ફેરફાર કર્યા કરીશું તો સમાજ પેલીના કાળ જેવો નેત્ર મુનિ (કોઈનાજ) આપરજ નરિ, અને જે ફેરફારો નજ ન નરિ. ગીમ ના મરિતની પેરે સમાજ મરિત મારીલ.

૧.૨. જાણકાર કે જાણે કર્યા કર્યા ફેરફારો કર્યા નથી એવ

૧.૩. સમાજ જે જેવ જેવું છે. આજનીજ રીજ રીજ

૧.૪. સમાજ જે જેવ જેવું છે, પણ નથી કર્યા એવ

૧.૫. સમાજ જે જેવ જેવું છે, અને જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૬. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૭. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૮. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૯. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૧૦. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૧૧. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૧૨. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૧૩. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૧૪. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

૧.૧૫. સમાજ જે જેવ જેવું છે, જેવ જેવું છે. જેવ જેવું છે.

હે આમ અંદરનો મસાલો પૂરેપૂરો બદલાયા પછી નવા લોકો દલીલ કરે છે કે મસાલો એ મુખ્ય વસ્તુ છે, આકાર એ ગૌણ વસ્તુ છે, માટે અંદરની વસ્તુ સાચીને એને ગમે તે આકાર આપીએ એમાં ધર્મદ્રોહ થતો નથી, તરવ મુચરાય એજ મહત્ત્વનું છે. આમ આકાર બદલાયા પછી એ આકારનેજ ફરી મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે અને ફરી એમાં નવો મસાલો સીકારવાની તૈયારી થઈ જાય છે. જુનું એક વચન છે ચલચર્યેવેન પાદેન, તિલ્લચેકેન પવિત્રતઃ એક પગ ઉપાડીને આગળ મૂકવા માટે ખીનો પગ અડમ સ્થિર રાખવો પડે છે. ઉપાડેલો પગ આગળ સ્થિર થયા પછી પાછળના અડમ પગનો ડગવાનો વારો આવે છે, આમજ સામાજિક પ્રગતિ થી આવી છે આ સિધ્ધાન્ત જેમણે લખ્યો તેમની સમાજ સેવા કરવાની શક્તિ ઘણી વધે છે.

આગતો જમાનો ચર્ચાનો છે. જે વસ્તુ વિશે મનમાં પરમ આદર દોષ એની ચર્ચા કરાય નહિ એવો જુનો નિયમ હતો. માતા પિતા કે શ્રેણી આગતો વિચાર કરાવજ નહિ, આજ્ઞા ગુરુનાં હાથિચારણીયા । પુરુષશ્રીઓના વર્તનના કાજ આપણે ન થઈએ, તેઓ જે કરે છે તે ઉપમાજ છે પુદાસ્તે ન વિચારણીય ચરિતાઃ । પણ એ વૃત્તિ ખુબ કેળવર્ધ દળી આજે જેની ચર્ચાજ ન થઈ શકે એટલી પરિત વસ્તુ એકે રહી નથી, બધાજ બધીજ વસ્તુઓ ચર્ચે એમા અમુક કેળવણી છે અને અનાધિકાર એવડા પણ છે. આ વારે સમાજની આગેવાની લોકોની મુદ્દ ધાગણીએ ઉશકેરનાર એજવાગનાર લોકોના દાઢમાં મેદેજે જાય છે, પણ આ દોષ ટાળવા માટે જો નિયમ કર્યો દોષ કે 'અધિકારી પુરોજા ચર્ચા કરવાને લાયક અનુાય' તો એના પણ જુદા ચુખદોષો છેજ. તેમ કરતાં સમાજદિનનો વિચાર પીઠવજે થાય છે, પ્રજાનો હુખિ બેદ મનો નથી, સિરજના સુચવાય છે, અને મમાજ જગરજન સામર્થ કેળવી શકે છે. જુવાની સ્થિતિમાં ઘણી વારે દોષકેળવણી અટકે છે જ્ઞાન પ્રાપ્તિવાનેલી નાન જોડાય છે. સમાજની દુર્લભિતિ રે । જ્ઞાન જ્ઞાન રહિત દોષો જાય

આવા માણસમાં એક વિશેષ શક્તિની આવશ્યકતા હોય છે, અને તે છે ભરિયના આદર્શની ઝાંટી. જેમ જહાજનો તાંડિલ પોતા પાસેના નકશા પ્રમાણે જહાજ ચલાવે છે, જેમ મકાનો બાંધનારા પોતાના નકશા પ્રમાણે બધું ચણતર કરે છે, જેમ કોઈ મદાકાવ્યના લેખક ધારેલા ઉદ્દેશ પ્રમાણે કાવ્યનો વિસ્તાર કરે છે. તેમ સમાજનો પુરીથી સમજનો સંધરી પોતાના મનમાં જે આદર્શ બંધાયો હોય તે તરફ નિઃશંકપણે સમાજને દોરે છે. એની આગળ એના આદર્શનું ચિત્ર જોટલે દરજ્જે સ્પષ્ટ અને જીવંત હશે તેટલે દરજ્જે એ વિશ્વાસપૂર્વક સમાજને રસ્તો બતાવશે. બુદ્ધ અને મહાવીર આવા સમાજ સુધારકો હતા, તેથી જ પોતાની પાછળ આવી સમર્થ સંસ્કૃતિ તેઓ મૂકના ગયા.

પણ પાછળના લોકો ધર્મરહસ્ય બૂલી જઈ કેવળ રૂઢીને અને પોતાની પ્રતિષ્ઠાને વળગી રહે છે. અદિત્યા ધર્મનો સર્વત્ર વિજય થયેલો છે. ત્યાર બાદ જોનામાં બ્યારે સામસામે મારામારી થાય છે અને તે પણ ધર્મના નામે સારે ધર્મ લજવાય છે. યમદમનો ઉપદેશ કરનારા આચાર્યો બ્યારે રીસે ભરાય છે અને કોઈનો સત્યાનાથ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે ત્યારે જે ધર્મને નામે તેમ પ્રતિષ્ઠા મળી છે તે ધર્મ વિમાસ-બૂમાં પડે છે કે હવે કું ક્યાં જાઉં? જેમનો આમાર મુખ્ય ગળ્યો નેઓ મારા રક્ષક હોવાનો દાવો તો કરે છે, પણ એમના જીવનથી જ મને શુંગળાતી મારે છે. મધ્યપ્રાંતમાં નાગપુર પાસે ગામરોક કરીને એક સ્થાન છે. ત્યાંનું એક જૈન મંદિર જોવા ગયેલો. એને બાગે બંદુક, ગરુડા આદિ શસ્ત્રો રાખ્યા હતા અને સ્ત્રિપાત્રો મંદિરનું રક્ષણ કરતા હતા. મંદિરમાં સંધરેલી ધનગૌણનું રક્ષણ આમ કરે. થયું રશે પણ અદિત્યા ધર્મનું તો અખડ ખૂન જગ્યાત્યું હતું.

ધનદોષન નાદગલા અને અદિમાનો મેળ થાય તદિ. પુરપમાં અદિત્ય-ગાદી કબેર લોકોને અને હિંદુસ્તાનમાં અદિત્યાવાદી જૈન લોકો નીક નીક કાપાર વિગતિમાં જોઈ મનમાં કંઈ નહ. આ છે

જૈન ધર્મમાં વિશ્વધર્મ અને એવાં તરતો છે ખરા ?

(વક્તા:—દસમુખસાધ્વ ડાહ્યાલાલ માલવણિયા.)

જ્યારે વિજ્ઞાન એની પ્રાથમિક સ્થામાં હતું ત્યારે ધર્મના કહેવાતા ઠેકાણેએ તેને ધર્મ વિરોધી માની વિજ્ઞાન અને વૈજ્ઞાનિકોને આ પૂર્ણમાયી જગમુખથી ઉમેદી નાખવા માટે જે અત્યાચાર કર્યા છે તે વંચી-સાંભળી એ ઠેકાણેની તે વખતની 'સર્વ' ક્ષેત્રમાં પહોંચ અને સક્ષિનો ખ્યાલ આવે છે અને તેમની ધાર્મિક કૂરતા પ્રત્યે તિરસ્કાર થયે છે. પરંતુ બીજી જ ક્ષણે એ ઠેકાણેને આજે અને કે કમને જ્યારે વિજ્ઞાનના આરણ્યે બીજા માગના જોઈએ છીએ ત્યારે આ પીસમી સદીમાં વિજ્ઞાનનો વિશ્વ રપટ આંખ સામે તરી આવે છે અને એ રંગે પર દયા આવે છે.

એ જમાનામાં—એ જમાનો કાંઈ બહુ જૂનો નથી થઈ ગયો, પૂરી ને સદી જૂનો. પણ નહિ—જીવનનું એક પક્ષ એવું ન હતું કે જ્યાં ધર્મ દબાવ કરતો ન હોય, બાજે પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. જીવનનું એવું એક પક્ષ એવો નથી જ્યાં વિજ્ઞાનની પહોંચ ન હોય. એ જમાનામાં શાસ્ત્ર અને બાજા વાક્યના બંને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ વસ્તુને પાનું ઉઘાટી દેવા, પોતાની આંખને આંધળી માનવા મો કાર્મ નિઃસંકોચ તૈયાર થઈ જતા. બંને એજ શાસ્ત્રો અને બાજાવાક્યને, વધી કાંઈ વૈજ્ઞાનિક આધાર ન હોય તો માનવા સૌ કાંઈ સંકોચ ગ્રાનુભવે છે. અને માત્ર વિજ્ઞાન-સિદ્ધ વસ્તુની ચર્ચા રહી ગઈ છે. આમાં અપરાધ છે પણ તે ન ગંભીર.

ધર્મનું મૂળ વિવેક છે એમ તો બધા ધર્મ શાસ્ત્રો કહે છે. પણ ધર્મે જ્યારે સામ્રાજ્યિક, કદર સામ્રાજ્યિક રૂપ ધારણ કર્યું ત્યારે એ વિવેક વિમારે પડ્યો, અને તેનું રથ ન અવિવેકે લાંબું. અને જ્યાં

કેળે, પછી તે સ્વાર્થ અને ધર્મનું એવું મિશ્રણ થયું કે કહેવાતા ધર્મને સ્પર્શ ન કરવો એ પણ એક ધર્મકૃત્ય મનાયું. સ્પર્શવાસ્પર્શ અને ધર્માધર્મનો શો સંબંધ છે એ કાંઈ વિચારવાની જરૂર રહી જ નહિ. માનવ માનવ વચ્ચેનો સંબંધ કેવો મીઠો, દોષો નોંધ્યે એ શીખવવાનું કામ જાણે ધર્મનું હોય જ નહિ, ઉત્તરું માનવ માનવમાં પણ જોડણા બને તેટલા ભેદ લાવવું પોષણ કરવું, પરસ્પરના કલહનું અત્યંત પોષણ કરવું, એવા માનવ જાતિના નાશક ભાવોનો પ્રચાર કરવો એ એક જ ધર્મનો મુખ્ય ઉદ્દેશ થઈ પડ્યો.

નૈન ધર્મે શીખણું કે આંતરિક અને બાહ્ય ત્યાગ અને તપસ્યા દ્વારા જીવન વિતાવવું એ ધર્મ છે. પરિણામે સાધુ જીવનની તેરા ત્યાગ અને તપસ્યા દ્વારા પ્રતિષ્ઠા જામી. એક વખત એ વસ્તુની પ્રતિષ્ઠા જામી પછી તો એ ત્યાગ અને તપસ્યાને નામે એ ત્યાગી અને તપસ્વીઓમાં પ્રતિષ્ઠિત એવો માત્ર વેશ પડેયો એટલે ત્યાગી અને તપસ્વી ગણાઈ ગયા. એ વેશધારી ત્યાગી અને તપસ્વી આજે નૈન સમાજમાં જે અનર્થો ફરી કરાવી રહ્યા છે. એને નથી ચાલતો આધાર કે નથી ધર્મનો આધાર છતાં એ બધું ધાર્મિક કૃત્યોમાં ગણાયું અને એની સામે કોઈને કાંઈ બોલવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત થઈ પણ અધિકાર માનવામાં આવ્યો જ નથી. ઉત્તરું એ નામધારી ત્યાગીઓ વિરૂદ્ધ માથો એક પણ ચઢા કહેવો એ ધર્મ ક્રોધ મનાવા લાગ્યો અને એ રીતે નૈન સમાજમાં ધર્મને નામે અધર્મનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું.

જનવાન ભુદે તો સંમારને દુઃખ મુક્ત કહેલ મુક્ત કરવા તૃણા ઉડાવતો ઉપદેશ આપ્યો અને આદેશ કર્યો કે પર દુઃખ ભંજનમાં જીવને ખપારી નાખો. ક્યાં આ પોતાનું જીવન આપીને પણ બીજાના દુઃખને દૂર કરવાનો અનુભવ આપ્યો અને ક્યાં એ પર દુઃખ ભંજનને નામે સ્વાર્થ તિલિ માટે પ્રવ્રજ્યા જૂગ પિસામના વહેંચે અને મત્ર નંતની એ પર દુઃખ ભંજક જિંદગીએ વિઝાંતી રાગ!

અમારે જોઈતી નથી એમ કહેનાર એક મોટો વર્ગ એ ધાર્મિકાની ઊની ઉપર ચડી બેસે છે એને જ પરિણામે આજે ધર્મશોધના વિવિધ અદ્યક્ષનો અસ્તિત્વમાં આગ્યા છે.

એક વર્ગ કહે છે કે ધર્મમાં સંપ્રદાયો બને રહ્યા પણ સંપ્રદાયનું એર દર કરવું જોઈએ, એટલે કે જે વિધિ વિધાનો અમુક કાળે ચોખ્ખા હતા, અમુક કાળે ધર્મ બનાયા હતા તે આજે સમવાયુકલ ન હોવાથી ખાલી નાખવા જોઈએ અને જે નિયમોના આચરણથી ખીજાને હાનિ ન પહોંચે તેવા સંપ્રદાયિક નિયમોના આચરણની સૌ કાંઈને છૂટ દોવી જોઈએ. અર્થાત્ સંપ્રદાયો બન્યા રહે જતાં ધર્મને નામે સાંપ્રદાયિક અત્યાચારને અવકાશ ન રહે.

બીજો વર્ગ કહે છે કે એ ધાર્મિક સંપ્રદાયોનો તો સદંતર નાશ જ થવો જોઈએ. જૂનકાળનો અનુભવ જતાવે છે કે સંપ્રદાયના અસ્તિત્વેજ ધર્મને જોખમમાં નાખ્યો છે. ગમે તેટલી સાવધાની રાખવામાં આવે પરંતુ વાઙ્મામાં રહેનાર માનસ સંકુચિત જ રહેવાનું એ વધારે સંભવિત છે અને ત્યાં સંકુચિતતા છે ત્યાં ધર્મ કેવી રીતે સંભવે? માટે ધર્મ શુદ્ધિ કરવી હોય તો સંપ્રદાયોનો તો સદંતર નાશ જ કરવો જોઈએ અને સર્વ ધર્મ સમજાવ દેશાવવો જોઈએ.

ત્રીજો વર્ગ કહે છે કે જે સંપ્રદાયો ન જોઈએ તો પછી જુગ જુગ ધર્મો પણ શા માટે જોઈએ? એક પછી એક ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ એમ વિશ્વમાં એ વિવિધ ધાર્મિક લોકોએ શાંતિના પ્રચારને બદલે ધર્મિક કુલ્લો જ વધારી દીધા છે. અને માનવ જાતને એ પતથિયે ભરી મૂકી છે કે એ ધર્મનોજ મદનર નાશ માગે, માટે સર્વ ધર્મ સમજાવ એ અસંકલ્પનુષ્ઠાન છે. એટલે બધાજ ધર્મોના નાશ કરી એક વિશ્વ ધર્મ ચોળ્યા દાખ થયેલી એ જ ધર્મોદારનો ઉન્નત માર્ગ છે.

આ રીતે ધર્મ શોધન ધર્મોદારના અદ્યક્ષનોના ત્રણ વહેણે મંદ ચેનિએ પણ વહી રહ્યા છે એ વહેણેને અધિકાર પ્રાપ્ત ધર્મિક મુ,

રાત દિવસના સામાજિક કે વ્યક્તિગત સંબંધો વ્યાપારિક લેવડ-દેવડમાં એવા હોય છે કે તેમાં વિરોધી ધર્મવાળાને પણ બાધ નથી આવતો. પરંતુ જ્યાં ધર્મનું નામ આવ્યું ત્યાં બળેના મંદિર-મસજિદ્ હોય છે, ધર્મની પાત આવી ત્યાં એક મુસ્લમાનનો મંદિર તરફ પણ નહિ હોય અને એક હિન્દુનો મસીદ તરફ, એક હિન્દુનો જૈન મંદિર તરફ એટલો બધો તિરસ્કાર પોષવામાં આવે કે હસ્તિના સાઘ્યમાં નોંડવિ ન ગઢેજેજૈનમંદિરમ્-તે મરવાનું કબુલ કરે પણ દર્શન માટે તો શું પણ એ મંદિરને સાધારણ મકાન માની પોતાનું રક્ષણ કરવાનું પણ એ પસંદ ન કરે. જ્યારે બીજી તરફ જૈનને કહેવામાં આવે છે કે હિન્દુઓના મંદિરોમાં તો દેવ પોતાની પત્નીના ગળામાં હાથ નાખી બેસે છે, ફૂરતા સૂચક હથિયારો હાથમાં રાખી બેસે છે, ત્યાં વીતરાગતા કે મૈત્રી જાવની જાગૃતિ કેવી રીતે થઈ શકે ? પરંતુ એ ઉપદેશક બૂલી જાય છે કે પોતાના જ મંદિરમાં દેવો પર ઉપડી પણ ન શકે એટલો શયુગાર સાદવામાં આવે છે, એથી વીતરાગતાનું પોષણ કેવી રીતે થવાનું હતું ?

એક સ્થાનકવાસીને ધર્મ ગુરૂ શીખવશે કે જિન મંદિરમાં પ્રવેશથી વિખ્યાત સાગી જશે, પરંતુ એ ઉપદેશકનું જ્ઞાન, એ સ્થાનકવાસીઓ પુત્રાદિ માટે બેઠે જવાનીની સદા માટે પૂજા કરતા કરતા હોય છે તે તરફ તો જતું જ નથી અને જાય છે તો ઉપેક્ષાસીત રહે છે. વળી જિન મંદિરમાં પ્રવેશ કે દર્શનનો નિષેધ કરનાર એ જ ઉપદેશકો જ્યારે પોતાના દોષ પડાવી શ્રાવકોના ઘરમાં રાખવાનો તુકમ હોડે છે ત્યારે તે તેમની સ્વાર્થહીના પ્રગટ રૂપ ધારણ કરે છે.

મુગડમાનો મૂર્તિનો વિરોધ કરે છે એટલે તેમને મન મૂર્તિ કે મંદિર જેવી દુનિયા પર બીજી કોઈ અપવિત્ર વસ્તુ છે જ નહિ. પરંતુ એ બૂલી જાય છે કે જગપે જગપે આખી મસજિદને જ સાક્ષાત્ મૂર્તિ કે મંદિરનું રૂપ આપી બેઠો દોષ છે. મન મમીરનો એક એક પથરો દૂરો પથિર અને પૂજનીય જ-
૧૫ છે.

ખાલુએ રાખી માત્ર જૈન ધર્મના અનુયાયીઓના એ દાવાની યોગ્ય-યોગ્યતા વિષે થોડો ધણો યથામતિ વિચાર કરવો અર્થિ પ્રસ્તુત છે.

જૈનોના એ દાવાની પરીક્ષા કરતાં પહેલાં આપણે વિશ્વધર્મના સ્વરૂપ અને તેના આવશ્યક તત્ત્વો પર થોડો વિચાર કરી લઈશું તો અપ્રસ્તુત નહિ થાય, પ્રત્યુત એ પરીક્ષાનો માર્ગ સીધો થઈ જશે.

જે ધર્મને વિશ્વમાં સૌ કોઈ સ્વીકારવા તૈયાર થાય, પોતાના આદર્શ તરીકે જોને સૌ કોઈ નજર મામે રાખી શકે, બધે સંપૂર્ણ રીતે એ ધર્મને આચરણમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ ન લાવી શકતી હોય, પણ આદર્શ ધર્મ તો એ જ હોઈ શકે એમ દૃઢપણે માની જોને આચરણમાં લાવવા પ્રત્યેક વ્યક્તિ પ્રયત્નશીલ થઈ શકે, એ ધર્મ તે વિશ્વધર્મ અને તેના સ્વરૂપને એક શબ્દમાં “વિશ્વ બહુત્વની લાવના” એમ કહી શકાય. એ વિશ્વબહુત્વથી જન્મતની અસાંતિનો, મુદ્દનો નાશ થઈ માન-સિક પામિક અને કાપિક શાંતિ-વિશ્વશાંતિ જન્મભરમાં સ્થાપિત થાય એ વિશ્વધર્મનો ઉદ્દેશ છે. આવા ધર્મને ધર્મ તરીકે, દરજ તરીકે સ્વીકારવામાં જે ધર્મવિરોધી વર્ગ ઉભો થયો છે એને પણ વાંધા નથી જ એ ભાગ્યે જ કહેવાની જરૂર રહે છે.

વિશ્વ ધર્મના આવશ્યક તત્ત્વોમાં અર્દિસા, સત્ય, અસ્તેય, અપરિગ્રહ, સંયમ ઇત્યાદિ સદ્ગુણોનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ તેમની જૂની બાબ્યાઓને બદલને બાપક રીતે બાબ્યાઓ કરવામાં આવી છે, એ બૃહવું નોંધએ નહિ.

“આખો માનવ સમુદાય એક છે તેમાં નથી કોઈ ઉચ કે નથી કોઈ નીચ. બધાને સુખ પૂરક જીવવાનો સરખો અધિકાર છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને વિચાર અને વાણીનું સ્વાતંત્ર્ય છે. તેમાં કોઈ આડે આવી શકે જ નહિ. સૌ પોતાની રીતે સત્યની શોધ કરી શકે છે, પોતાના વિચાર દર્શાવી શકે છે, તેને દબાવવાનો અધિકાર કોઈને છે જ નહિ. જુદા અને તર્કનો ધર્મ સાથે વિરોધ નથી જ. ઉચ્છૃં ધર્મની મુદિ તર્ક અને જુદિયી થાય છે. વિજ્ઞાન અને ધર્મ પરસ્પર વિરુદ્ધ નથી. પણ

ધર્મને દુનિયાના ધર્મોમાં સંખ્યાની દૃષ્ટિએ પ્રથમ સ્થાન અપાવ્યું છે. સેવા અને બ્રમણ એ બન્નેને નામે જૈનોમાં મોટું મીઠું છે. જૈનોની સેવા સેવા હજી સમસ્ત માનવ જાત સુધી પહોંચી જ નથી. જૈનોની સેવા સેવા પાંજરાપોજ સુધી છે. અને પાંજરાપોજમાં પણ થતી સેવા સેવા હંમેશાં કે કુસેવા એ પણ ચર્ચાનો વિષય છે. જૈનોની દૃષ્ટિ માનવ જાત સુધી પહોંચ્યાગતા હજી કેટલી સદીઓ ભોંયરી એ કહેવું મુશ્કેલ છે. જૈન ધર્મનો ફેલાવો વિશ્વમાં કરવો હોય તો માનવ સેવાના પ્રબળ સાધન દ્વારા જ થઈ શકે અને એ તત્ત્વની જ ખુદમાં ખામી ત્યાં જૈન ધર્મને વિશ્વ ધર્મ બનાવવાની આજ્ઞા સેવવી એ અસ્થાને નથી શું ? પણ દીન દુઃખીની સેવા કરવી એ જૈન સાધુઓ પોતાનો ધર્મ માનતા જ નથી. અવતારીની સેવામાં તો તેમને ન જાણે કેટકેટલી કિંમત સામી જાય છે ! એક સાધુ દરિજનોમાં બહુ બહુ તો ઉપદેશ દેવા સિવાયનું કંઈ શારીરિક કાર્ય કરવા માગે તો તે સર્વથા નિષિદ્ધ મનાયું છે અને જો કોઈ ભક્ષા સાધુને દરિજન કે ઈતર જનની શારીરિક સેવા કરવાનું મન થાય તો તેને સાધુ સંસ્થામાંથી રાજીનામું આપવા સિવાય બીજો માર્ગ જ નથી. જ્યાં સાધુઓની આ રિયતિ છે, ત્યાં ગૃહસ્થોમાં સેવાની ભાવના કેવી રીતે આવી શકે ? અને સેવા વિના જગતને જીતવાની આજ્ઞા રાખવી એ હવાઈ કિશ્કા નહિ તો બીજું શું છે ? સાધુઓ પોતા પાંદડાં ફરી શકે, તેમ કરવામાં તેમને કંઈ પાપ લાગતું હોય એમ જણાતું નથી. પરંતુ જો કોઈ સાધુ બૂલે ચૂકે પણ એ મંદણી દૂર કરે તો તેને એ સાધુ સંસ્થામાં રહેવું બારે થઈ પડે એ મંદણી સાફ કરી એ એનો મોઢામાં મોટો મુઠ્ઠો મળાવે અને તેને જો ફરી એનું કામ કરવું હોય તો સાધુવેશ ઉધારીને જ કરવાની સ્વચ્છ અપાવે. જો ધર્મના અર્થ નેતાઓમાં આવી બ્રમણ્યો દે ન એઓ પોતાનો ધર્મ જગતને જીતવો જગતને ખાડામાં નાખવાનો વિચાર કરે છે કે જગતનો ઉદાર પુરુષને જીતવો હાજી છે.

જેન ધર્મમાં વિશ્વધર્મ અને એવાં તરવો છે ખરાં ?

૧૩૯

મેં જુરે છે ત્યાં તેને મિથ્યા માનતો થઈ જાય છે; આતું પરિણામ ધાર્મિક અસદ્વિધ્યતા અને પરસ્પરના ધાર્મિક કલહોમાં આવે છે. એટલે આ ઘણાં અદંતાની છે, મારાપણાની છે. એમાં ધર્મનું તો નામ જ માત્ર છે.

આ ઉપરથી આપણે એટલું તો કહી શકીએ કે આ ધાર્મિક લડાઈઓ જે વિશ્વધર્મમાં ન જોઈતી હોય તો એ ધર્મમાં પ્રચલિત કોઈ પણ એક ધર્મને જ માન્ય એવું વિશેષણ-જેના પર તે તે ધાર્મિક સંકોનો મોહ બધાયો છે, અને જે તેમને પરસ્પર કલહનું કારણ બને છે-ન આપણું જોઈએ. એ હિન્દુ નહિ, જૈન નહિ, બૌદ્ધ નહિ, ખ્રિસ્તી નહિ, દરેકમાં પણ નહિ. વિશ્વધર્મ એ ધર્મ છે, માત્ર ધર્મ જ છે બીજું નહિ, દરેકમાં પ્રવર્તક માત્ર કૃષ્ણ કે રામ નહિ, માત્ર મહાવીર કે શુદ્ધ નહિ. એના અર્થમાં માત્ર કૃષ્ણ કે રામ નહિ, માત્ર મહાવીર કે શુદ્ધ નહિ. માત્ર ઇસા કે મહમ્મદ નહિ પણ અત્યાર સુધીમાં જે જે મહાન પુરોએ આ જગતને દુઃખ મુક્ત કરવા માટે પોતાના જીવનનું અર્પણ આપ્યું છે તે બધા જ એ વિશ્વ સંસ્કૃતિના ધાર્મિક મહેસના બનેલા છે. તેમાં કૃષ્ણરામ પણ હોય, મહાવીર અને શુદ્ધ પણ હોય, ઈસુ અને મહમ્મદ પણ હોય પણ એ પ્રવર્તકો માત્ર અમુક જ વર્ગના નથી રહેતા, પણ આખી માનવ જાતના એ સહીયારા બની જાય છે, તેમને માન આપવાનો, તેમના આદેશોને ક્રિયાવાનો સૌ કોઈ પ્રપત્ન આદરે છે, અને માનવ સમુદાયના એ બધા પ્રિય થઈ પડે છે.

જો આટલી વસ્તુ સ્વીકારીએ, એ સ્વીકારવી જ પડે છે, તો પછી કોઈ પણ ધર્મ માત્ર પોતાનો જ વિશ્વધર્મને ચોખ્ખો દોવાનો દાવો કરે તો એનો આપણે ઇન્કાર જ કરવો જોઈએ. તો પછી જૈન ધર્મનો એ દાવો શી રીતે સ્વીકારી શકીએ ?

ધારો કે વિશ્વધર્મને ચોખ્ખો ગુણો જૈન ધર્મ ધરાવે છે, પરંતુ બીજા ધર્મોએ ગુણો નથી ધરાવતા એમ તો આજગુણી કહી શકાય એમ છે જ નહિ, તો પછી વિશ્વધર્મ તો જૈન ધર્મ જ થઈ શકે એ કહેવાનું છે. આથી જ વિશ્વધર્મની પાસે નથી પોતાનો દાવો કરવો.

ધર્મને દુનિયાના ધર્મોમાં સર્વજ્ઞાની દષ્ટિએ પ્રથમ સ્થાન અપાવ્યું છે. મેરા અને બ્રમણ એ બન્નેને નામે જૈનોમાં મોટું મોટું છે. જૈનોની સેવા હજી સમસ્ત માનવ જાત સુધી પહોંચી જ નથી. જૈનોની સેવાનું ક્ષેત્ર પાંચરાપોળ સુધી છે. અને પાંચરાપોળમાં પણ ઘટી સેવાને સેવા કહેવી કે કુસેવા એ પણ ચર્ચાનો વિષય છે. જૈનોની દષ્ટિ માનવ જાત સુધી પહોંચ્યાડતા હજી કેટલી સદીઓ નોંધશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે. જો જૈન ધર્મનો ફેલાવો વિશ્વમાં કરવો હોય તો માનવ સેવાના પ્રબળ સાધન દ્વારા જ થઈ શકે અને એ તત્ત્વનીજ ખુદમાં ખામી ત્યાં જૈન ધર્મને વિશ્વ ધર્મ બનાવવાની આશા સેવવી એ અસ્થાને નથી શું ? ૧મી દીન દુઃખીની સેવા કરવી એ જૈન સાધુઓ પોતાનો ધર્મ માનતા જ નથી. અવતારની સેવામાં તો તેમને ન જાણે કેટકેટલી ક્રિયા લાગી જાય છે ? એક સાધુ હરિજનોમાં બહુ બહુ તો ઉપદેશ દેવા સિવાયનું કંઈ સારીરિક કાર્ય કરવા માગે તો તે સર્વથા નિષિદ્ધ મનાયું છે અને જો કંઈ ભક્ષા સાધુને હરિજન કે ખંતર જનની સારીરિક સેવા કરવાનું મન થાય તો તેને સાધુ સંસ્થામાંથી રાજીનામું આપવા સિવાય બીજો રસ્તો જ નથી. જ્યાં સાધુઓની આ સ્થિતિ છે, ત્યાં મૃદરથોમાં સેવાની ભાવના કેવી રીતે આવી શકે ? અને સેવા વિના જગતને જીતવાની આશા રાખવી એ હવાઈ કિસ્સા નહિ તો બીજું શું છે ? સાધુઓ પોતે મંદણી કરી શકે, તેમ કંઠમાં તેમને કંઈ પાપ લાગ્યું હોય એમ જણાયું નથી. પરંતુ જો કંઈ સાધુ જૂલે ચૂકે પણ એ મંદણી દૂર કરે તો તેને એ સાધુ સંસ્થામાં ગંદેવું ભારે થઈ પડે. એ મંદણી સાફ કરી એ એનો મોટામાં મોટો ગુનો ગણાય અને તેને જો ફરી એવું કામ કર્યું હોય તો મંદણી ઉપરની જ કરવાની મુશ્કેલી અપાય. જે ધર્મના મુખ્ય નેતાઓમાં નહિ પણ સાધુઓ દોષ એઓ પોતાનો ધર્મ જગતને આપીને જગતને ખાલ ના જ બચાવે વિચાર કરે છે કે જગતનો ઉદાર કરવાનો એ કહેવું શક્ય નથી.

રજૂ કર્યાં તે બદલ તેમને કાંઈ ઝોણું સહન નથી કરવું પડ્યું, અત્યા-
ચારો નથીન માનસ ધરાવતો જૈન, સ્વતંત્ર વિચારક તરીકે સિદ્ધસેનને
બહે ગમે તેટલું મહત્વ આપી ગૌરવ લે, પણ વિદ્ધસેન જ્યારે જીવતા
ત્યારે તેમનું માન કેટલું થયું છે તે પરથી જ જૈન સમાજમાં વિચાર
સ્વાતંત્ર્યને કેટલી :હદે અવકાશ છે એ નક્કી કરવું જોઈએ. વળી
જાગની સંઘ બહારની પ્રવૃત્તિ જૈનો કેટલા વિચાર સહિષ્ણુ છે એનું
માપ કાઢવા બસ નથી શું ? જૈનોની પ્રવૃત્તિ સદા શ્રદ્ધાળુ રહી છે.
તેથી નવા વિચાર માટે તેમને કદી બહુ આદર થયો હોય એની સાક્ષી
દિનિદાસમાંથી તો શોધી જડે તેમ નથી. જૌદ્ધ આચાર્યોએ જીવના
ઉપદેશને સામે રાખીને જે પ્રસ્થાન બેદ ઉપજાવી કાઢ્યા છે તે બે ધડી
જાગના ઉદ્ધામ વિચારકને પણ આશ્ચર્ય મુગ્ધ કરે તેવાં છે. તે
જીવના જ “મારા વચનની પૂરી પરીક્ષા કર્યા પછી જ તેને સ્વીકારજો”
એ આદેશને આભારી છે. જૈનાચાર્યો સામે તો સર્વજ્ઞ બેડા હતા અને
પોને પરમ શ્રદ્ધાળુ ચક્રિ સર્વજ્ઞની સામે ઉપસ્થિત હતા જૈનોના
પ્રસ્થાનબેદ જો કહેવા હોય તો-સાધુ કપડા પહેરી શકે કે નહિ, સંવ-
ત્સરી ચોથની કે પાંચમની, એવા બાહ્ય લાગતા મતભેદો સિવાય,
બીજા મૌલિક ચિંતન વિષયક વસ્તુમાં બહુ થોડા છે. જે કાંઈ ગમજના
કે પરપરાના મતભેદો છે, તેમાં એવું કાંઈ તત્ત્વ નથી કે તેના
પ્રસ્થાપક પોતાની જીવિતો અમત્કાર એ મનબેદના મુદ્દામાં જતાઓ
હોય એટલે જૈન ધર્મને વિશ્વધર્મ જનાવવો હોય તો તેના અનુયાયી-
ઓએ પોતે ખૂબ ઉદાર થવું જોઈશે, વિચાર સ્વાતંત્ર્યની છૂટ આપવી
પડશે પરંતુ જ્યારે તેઓ તેમ કરતાં યીજ્યા હશે ત્યારે તેઓ રદ
જૈન રહ્યા હશે કે કેમ તે જ જોઈ શકાય નહિ. વિશ્વધર્મમાં એટલી
નાશાન હોવી જોઈએ કે જે તેના ઉદ્ધામ વિચારકને પણ એક વાર
પેનામાં સમાવી તો લે જ અને પછી તેના વિચારનો અમનરથ કરે. જે
ધર્મમાં એ જીવંત અમનરથ સજિ ન હોય તે વિશ્વધર્મ ફરી રીને
દો મને તો એ જ મમનનું નથી.

હેમ અને ધર્મ.

(વ્યાખ્યાતા:—પં. નાથરામજી ત્રેમી.)

મિથ્યા ધારણા, મિથ્યાત્વ, ખોટા વિશ્વાસ, હેમ વગેરે ધણું કરીને એકાર્થવાચી છે, ખોટી રીતે વિચાર વિનિમયનું પરિણામજ હેમ છે. જ્યારે મનુષ્યને કાર્ય કરણુ જ્ઞાન થઈ જાય છે, ત્યારે તેની સૌમ્યવાચિચારનાની પદ્ધતિ ક્રીક થતી જાય છે, અને તે હેમોત્પત્તિ છે.

એક માણસ કોઈ કામે જઈ રહ્યો હતો, તેની આગળ જિલાડી આડી ઉતરી ચાલી ગઈ, માણસ જે કામે ગયો હતો તે કામ સિદ્ધ ન થયું, ખમ, તેણે નિષ્વ કરી લીધો કે જિલાડી આડી ઉતરવાથી કામ સિદ્ધ ન થયું પરંતુ એ વિચાર-પદ્ધતિજ ખોટી છે, કાર્કકારણના નિષ્ફળને તે સ્વમજતો નથી, અને એટલેજ એ વિચારી શકતો નથી કે તેનું કામ સફળ નહિ થવામા “જિલાડીનું આક્ર ઉતરવું” કેમ કરણુ બન્યું? અગર જિલાડી આડી ન ઉતરતી તો તેનું કામ કેમ સફળ થાય, અને આડી ઉતરી તો કેમ ન થયું? આપણી અયોગ્યતા આગસ વગેરે પણ તે નિષ્ફળતાના કારણો હોઈ શકે છે.

એ મનુષ્યને દેજ કલરાનો રામ થયો, તેમાં એક મરી ગયો અને બીજો બચી ગયો, જે બચી ગયો તેને માટે દેવીના પુત્રરીએ કહ્યું કે મહે તેની રક્ષાને માટે દેવી પાસે પ્રાર્થના અને અનુજ્ઞાન કર્યું. એ સાંજગી પહેલા માણસને વિશ્વાસ નેમી ગયો કે દુ દેવીની કૃપાથી જ બચ્યો છું, તે એ વિચારીજ શકતો નથી કે આરો સરીરનો જીવો અને જીવન-રક્તિ એટલી પ્રજા દર્શ શકે છે કે જેના ઉપર રાગોનો દુમરો વસર કરી શકતો નથી. મરવારનાની ધરની અપેક્ષાએ માઈ પર વધારે રચ્ય છે. તથા મરી લેવા-સુજ્ઞા વિદેય સારવા.

રૂપમાં પ્રદણ કરવામાં આવતા ગયા, તે સિવાય આમ પણ બન્યું છે કે
જેકે ધર્મ કોઈ એક દોષ અથવા અનેક દોષો દૂર કરવા ઉત્પન્ન થયો
છે. એટલે ત્હેને પોતાની તદ્દમામ સજિત એ દોષો દૂર કરવા તરફ
ખરચી છે, અને ખીજા વહેમોની ઉપેક્ષા કરી છે, ત્હેને દૂર કરવા માટે
ખાન આપ્યું નથી. ત્હેને અંગે પરિણામ એ આપ્યું કે દુનિયાનો કોઈ
પણ ધર્મ જોમ અને મિથ્યાધારણથી મુક્ત નથી.

ખીજા પણ એક વાત છે કે ધર્મોનાં હનિદાસ આપણને બતાવે છે
કે કોઈ પણ ધર્મ પોતાના પ્રવર્તક કે ઉપદેશના સમયમાં જે રીતે
ઉપદેશિ થાય છે, ત્હેનું તે સ્વરૂપ ચિરકાળ સુધી રહેતું નથી. ધીમે ધીમે
સ્થિતિની પરિસ્થિતિ અનુસાર જાણ્યે અજાણ્યે ત્હેમાં પરિવર્તન થાય
છે. અને કોઈ કોઈ વખત તો એ એટલું વિદૂન બને છે કે ત્હેનું વર્ત-
માન સ્વરૂપ જોઈને મૂળ સ્વરૂપનું અનુમાન કરવું પણ મુશ્કેલ બને છે.
અને સંસારમાં કોઈકે જ ધર્મપ્રવર્તક તીર્થંતરે વા પેશંબર એવા થયા
દોષ કે જેની સિખપંરેપરા ચિરકાળ સુધી પોતાના આદિ ગુણના
બતાવેલ મામં પર બરાબર ગમન કરતી રહી હોય! તે સિવાય ન્યાયે
શિષ્યો અપરિગ્રહી રહી શકતા નથી, પૂજા પ્રતિષ્ઠાના બૂખ્યા અને
સુખ સમવડીયા બની જાય છે ત્યારે તો મૂળ ધર્મની દુર્દશાનો પાર
રહેતો નથી.

ધર્મે દૂર ન જતાં આપણે મધ્યકાલીન સતો કબીર, નાનક, દાદુ
વમેરના આદિત્ય અને હતિદાસને તપાસીએ તો ખજર પડ્યે કે તપુસો
મારસો વરસની અંદર ઉપરુંકન મતોના અનુવાયીઓએ જુદા જુદા
વાદો અને પંથ ઉભા કરીને પોતાના ગુણોના ઉપદેશની કેવી
કમજાબતી કરી મૂકી છે.

મદાતમા કબીર જીવનમર ધાર્મિક સંમિનના અને સંપ્રદાયિકના
વિરુદ્ધ મુદ્દ કરતા હતા પરંતુ ત્હેમના કોઈક શિષ્યોએ ત્હેમના
પર અને શિષ્ય કમાવના નેતૃત્વમાં એક મંડળ બંધા કરવાનો

પર્યટન માટેની દરિયા પ્રાપ્તિ માટે સેક્રમન્ટો, યુરુકા, રેસુકા એ ત્રણ મહત્વનાં દુર દરિયા કોટલો અને જેવી રીતે પહેલેનાં પુરે તેમ મંસરમાં કોટલા એમ અને મિથા વિદ્યા છે તથા આ મહત્વમાં આવી ગય છે, આવી રિથિમાં એ વાત જોઈ કદી શક્ય છે કે જોને માટે દરિયા પ્રાપ્ત થાય છે તે એકાંથી થઈ ગય છે હવે મન્યુ જાનનું સ્વરૂપ જુઓ.

अन्यूनमननिरिक्तं यायातप्यं विना च विपरीतान् ।
निष्मंदेह वेद यदाह तच्छानमागमिनाम् ॥

અર્થ - આપણું નાદિ અને વધારે પણ નદિ, સીધી રીતે જોતું દેવ તેવું વિપરીતતા વચ્ચે જે સદેવ વગર મન્યુનું લેવ આપું અતઃ મન્યુજાન છે.

આથી નપાત થાય છે કે જૈનધર્મ કાષ્ઠ પણ પ્રમારના મિથા જાનને અને જોમને આમ જ આપનો નથી, સમ્યક્ જાન વિદ્યાનું વિશેષી નથી અને તે માટે તે જોડામાં જોડો પોતાના મૂળ રૂપમાં વિજ્ઞાનમયન ધર્મ કદી શક્ય છે.

હવે પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે જોના દર્શન અને જાનનું સ્વરૂપ આટલું વિદ્યમા અને વિજ્ઞાનમય છે, તેમા પણ આટલા બધા જોમોને સ્થાન શું રીતે મળ્યું અને તેમ વિજ્ઞાનવિરૂધ્ધ વાતો ક્યાંથી આવી?

જોના અનેક ઇન્દ્રિય છે ત્યાંથી પહેલું નો એ છે કે મહાપુરુષની વાસ્તુતિ જોના અનુયાયીઓ પચાર્ય સ્વરૂપમા ધારણ કરી શકતા નથી તેઓ જોના મર્મને, જોમને નાદિ પણ જાણીને વગર છે. અને જોમની શિષ્ય-પગ પગ દેવ કાગળની પાનિથિનિને અનુકૂળ પોતાની સગવડ મારફતે અર્થ ડગલા મટી પડે છે એટલે પ્રત્યેક મહાપુરુષના નિરીક્ષણ પછી જોના અનુયાયીઓમા મનને ઉત્તમ થાય છે અને પછી તે સંપ્રદાયનું રૂપ ધારણ કરે છે એ સમગ્ર વેદમા પોતાના મનનો કદામદ

એટલા બધા પ્રગળ હોય છે કે ત્હેમનામાં Compromise या सम-
झुती સમિતિ નષ્ટ થઈ જાય છે. અને તેઓ મૂળ વસ્તુની ખાના
ખરાબી કરી નાંખે છે. તેરમી સનાષ્ટિના એક અંચકર્તાએ જૈનધર્મની
ફરિયાદના સંબંધમાં એક પુરાણો શ્લોક ઉધ્ધૃત કર્યો છે.—

पंडितैर्भ्रष्टचारिणैः षठरैश्च तपोघनैः ।

शासनं जिनचंद्रस्य निर्मलं मलिनिकृतम् ॥

અર્થ:—પ્રષ્ટ આચરણી પંડિતો અને રીઠા સાધુઓએ નિર્મળ એવા
જિનશાસનને મલિન બનાવી મૂક્યું છે.

પાડોસના પ્રત્યેક ધર્મો તથા જનસમાજની અભિરૂચીનો પણ ધર્મ
હોય પ્રભાવ પડે છે. અને તેથી જ વર્ણભેદ અને જાતિભેદનું બીજ
જૈનસમાજના સરીરમાં પ્રવેશ્યું છે. શુદ્ધ અને ઇસાઈ પણ ત્હેનાથી
બચ્યા નથી.

જે ધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યા ઓછી હોય છે અથવા ઓછી
ધની જાય છે ત્હેણે પોતાના અસ્તિત્વની રક્ષાને માટે પોતાના પાડોશી
ધર્મની ધણી ખરી બાજતો લેતી પડે છે અને ત્હેની સાથે ધણા બે-
મોનું આગમન થાય છે મેંકડો પ્રકારના દેવી દેવતાઓ તેથી જ જૈન
ધર્મમાં શૂસી ગયા છે. અને દલે તો તે એટલા બધા મળજૂત બની
ગયા છે કે કોઈ રીતે દૂરી રાકે તેમ નથી. મૂળ મિશ્રિતો સાથે પણ
તેમનો અનિવાર્ય સંબંધ જોડી દેવાયો છે.

ધણું કરીને પ્રત્યેક ધર્મના અલંબ અદાગુ બનેલા દારા એવું કયા-
કાદિય ઉત્પન્ન થાય છે કે જેનો ઉદ્દેશ ધર્મનો મદિમા વધારવાનો હોય
છે, ત્હેમાં કેટલીક જાતીકિ અમનકારપૂર્ણ વાતો તેમજ સી વાણીમાં
દેવાય છે કે જે આગળ જતાં સત્ય અને તથ્ય બની જાય છે. અને
તેનું મળજૂત રીતે પ્રતિષ્ઠાન કરા લાગે છે.

દાનજી જૂને.૧ અને ખને.૧ મંજરમાં આ મુજબ ત્યારે જાને
 અને મળતુ.૧ પૂરી લાખમાં રહેવા આજ્યાં જેથી (દાનમજર)
 ૨૫ સદી છે અને ખને.૧ના મંજરમાં ઘિલાનની નવી નવી મેં
 દાનરો જાનન ઉપર પ્રકાશ ફેલાવી રહી છે ત્યારે જોન સદિત્ય
 પૂરી.૧ જે નવરૂપ જનારુ છે તેના ઉપર અ.૧૦૦: ૫૫ છે, પરંતુ જે
 અને ફેરવ જોન મંજર જવાનર નથી પરંતુ જાનજમના પુરાણ
 જુઓગની પાન એજ દર છે. સદી દાન વરમ પડેલાં જુઓગ અને
 ખને.૧ના મંજરના ને મંજરના લોકમાં જે ધારણ હતી, તેજ થોડા
 ૨૫-૧૦ મંથે વિધિવદ્ કંવામાં આવી. અને જોન સાદિત્યમાં તેના
 ઉપર મંજરગિત દેવાની યાવ લગાવી દીધી, પદિલાને તેમાં અત્યાર
 મુખી કલ્પ પગિવર્તન કંવામાં આપ્યું નહિ, અને એ જુધી જવામાં
 આપ્યું છે કે અન્યુન, અનનિગિત, વધાનય, અવિપરીત-અધિક નહિ
 તેમ વધારે પણ નહિ મીધી મેને જેવું હોય તેવું ધર્મનું મૂળનું સમ્બંધ
 માન છે

જોન સાદિત્યને આપ જગા જારીકીથી તેમજ ગુણનાત્મક દિશી
 વાચરો નો જાણો કે તેમાં લોકપ્રસિદ્ધ અસંભવ અને અવૈરાગિક
 કથાઓનું ૨૫ મંથે મંજર કહેલ છે પદિમચરિત (૫૫ પુરાણ) ની
 જુમિદામાં જાને ગાન ક્રિષ્ણક રામચરિત સાંભળવાની કમળા પ્રગટ
 કરે છે ત્યારે ૨૫ જે તેકોના જે સા પ્રસિદ્ધ છે તે છુટી, ઉપપત્તિ
 વિદ્ધ અને અવિચ્છેદની છે તેના ઉપર વિદ્વાનો અધ્યા રાખતા નથી

અલિયંપિ મલ્લમેય ઉવવત્તિનિરુદ્ધ પદ્યગુણેર્દિ ।

નય સદ્દંતિ પુરુસા દવંતિ જે પંડિયા લોષ ॥

એટલા માટે આપ વનવિદ ગમચરિત સંભળાવો ! ત્યારે જોન-
 રામાયણ કહેવામાં આપ્યું તેમાં મીના ઘડમાંથી નહિ પણ ગાન
 જનકની રાણીના મળેલી ઉપજ થઈ હનુમાન પવનના પુત્ર નહિ પણ
 પવન યા પવનજય રાગના પુત્ર થયા. ૨૫ જુ રાક્ષસ અને હનુમાન

વાંદરા નહિ પણ તે તે તે નામના વંશોમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો કહેવામાં આવ્યા. એવી રીતે મહાભારતની કથાઓને પણ જૈન દરિવંશપુરાણમાં સંસ્કારિત રૂપ આપવામાં આવ્યું. તેમાં પણ ઘણી અલૌકિક અતિમાનવા અને નહિ માનવાલાયક અસંભવ વાતોને કાઢી નાંખવામાં આવી.

દરિભદ્રમુરિતું ધુર્તાખ્યાન અને અમિતગતિસુરિની ધર્મપરીક્ષા એ બે મંથો એ બાબતની સાખીની આપે છે કે જૈન વિદ્વાનોને લોક-પ્રચલિત સાહિત્યની અસંભવ અને નકામી વાતો ઉપર કેટલી ચીઠ હતી ? તેમાં ગમેથજીતું મેલમાંથી ઉત્પન્ન થવું, હાથીનું શીર લગાવી દેવાનું, ઘેનનાગ ઉપર સતેડા વિષ્ણુના નાભિકમળમાંથી પ્લતાનું પ્રગટ થવું, વગેરે કેટલેક અસંભવ વાતોની ખૂબ હાંસી કરવામાં આવી છે એટલે એ શ્રેષ્ઠ અનુમાન બાંધી શકાય કે તેઓ અલૌકિક અને અમનકારિક તોનામાં વિશ્વાસ કરવાના ખૂબ વિરોધી હતા. આમ હોવા છતાં પણ જૈન સાહિત્યમાં આજે આપણે એવી બાબતો જોઈએ છીએ કે જેના પર વિશ્વાસ રાખી શકાતો નથી. પાંચસો ધનુષ્યના શરીર, એક લાખ જેમનનો ઔરાવત હાથી, હજાર હજાર જેમનના જળકળશોદ્ધારા જેવાનનો અભિષેક, દારિકાના હાથન કરોડ નાદરો, ભગવાનના પાંચે પાણીમાં દેવતાઓના આગમન, ચક્રવર્તીની હનુ હજાર રાણીઓ, રાણી લાખ હાથી, અઢાર કરોડ ધોડા, વગેરે, એવી બાબતો છે કે જે તિલચોકિન અલંકારમાં તો બાંધી શકે છે, પરંતુ સત્યથી વેળળી છે.

આવા પ્રકારનું કથા-સાહિત્ય તો અપેક્ષાકૃત પુરાણું છે. ત્યારપછી જૈન મંથકારોએ એવું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કર્યું કે જેથી જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ જોમો અને મિથ્યા મારણમાં ઘણી ખરાબ રીતે દસાયા છે. વર્તમાન જૈન સમાજ આ વિષયમાં કેહનાથી પછાત નથી. આવા પ્રકારના નમુનાઓ જોવા હોય તો ભક્તામર-સ્તોત્ર ઉપર દ્વેયાંજર તથા રિગંજર સપ્રદાયોના જે રીકા મંથો લખાયા છે તે વાંચો ! ભક્તામર-સ્તોત્ર શીમાનગુપ્તમુરિતું બનાવેલ એક પ્રસાદ ગુજરાતું શુદ્ધ સ્તોત્ર છે. ૫૨૦

તેના એક એક મંત્રોની માથે એક એક મંત્ર જોડી દેવામાં આવ્યો છે. જેને સાખ સાખ અને પચાસ પચાસ દળર વાર વિધિ વિધાન સદિ સ્ખુપાથી દુનિયામાં એકી કાઠ નીજ નથી કે જે ન પ્રપ્ત થઈ શકે. કોણે કે.જી કયા કયા મ નથી શુ શુ સાખ કિંમ્બો તેજ ઉપર્યુષણ કયાઓમ બતાવવામાં આવ્યા છે. નારે માનતુમસુરિને ગાળ જોજો (જો માનતુમસુરિ નામ નામ કરના ધજા કાળ પદેસાં થઈ ગયા છે) સુમાલીસ અથવા અઃન લીસ બેડીઓ પદેગવી જોસમાં પૂર્વા, એટલે થી માનતુમસુરિએ ભક્તિમય ન્મોજની રચના કરી તેનું પાન કર્યું, તેથી બેડીઓ તડાગડ તૂટી ગઈ અને જોસની બદાગ આપ્યા. માનતુમ અને કાલિદાસને પણ એક નથળ તડાગડ દીધ. છે (જોકે એ બંનેના સમયમાં સેકડો વંશાનુ અગત્ય છે) જેમાં માનતુમ ચંદ્રેશ્વરી દેવીને બોલાવે છે, કપાલે કાલીઃ મ હ માને મોક્ષ ર છે અને પછી બંને દેવીઓમાં ધમમાળ મથે છે.

જ્યારે દિગ્ગજ નાં એનાન માધુ વનરામને હોડીને મકાસી થયા વ્યાગથીજ આપા પ્રાન્ના માલિન્યની ઉપત્તિ થઈ છે અને ત્હેમ નાથી આની બાબતોનો પ્રચાર પણ જાણ થયો છે. ત્હેમના અનુયાયીઓમાં એ દહ વિજ્ઞાન હતા કે આ મત્ર નના પ્રભાવથી જનિઓ અને ભદારકોની પાલખીઓ અથગ આસની હતી કુમ્ભચંદની ગુનિના પ્રભાવથી અમા વાગ્યાની ગતિએ પૂજિમાને ચડ કિમ્બો હતો ધનજય મેડના વિધાપદાર ન્મોજના પાડથી ત્હેમના પુત્રને ચંદેસુ સાપનુ ઝેર ઉતરી ગયું હતું. સ્વયંભૂતોજના પાઠથી શીવજિંગ ઘાટવુ હતુ અને ત્હેમાવી ચંદ્રમણી મૂર્તિ નીચળી હતી મહી પાષનાથનુ મન્ત્રિ નોડગ માટે પ્રદાર કરવામાં

* સેનાંજર સપ્રેદાય અનુસાર ભક્તિમયના સુમાલીસ પદો છે અને દીગંજર-સપ્રેદાય અનુસાર અઃનાલીસ છે એટલે બેડીઓ પણ સુમાલીસ થા અઃનાલીસ હોવી જોઈએ.

આઓ હતો, લેમાંથી દૂધની ધારા નીકળી અને બાદશાહ મુરકેટાટ બધાયે. અકલંક દેવે ઔષ્ધ ધર્મની તારા દેવી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી વિગ્ન મેળવ્યો હતો. ગીરનાર પર્વત ઉપર શ્વેતાંબર દીર્ઘંબરના સ્વામિ-તનો નિર્લુપ એક દેવી દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો. અમુક દેવીએ અમુક નગરમાં મરકી ફેલાવી હતી. અને તે મંત્ર તંત્રથી દૂર થઈ હતી. વગેરે વગેરે.

મહારોકા અને યતિઓ પાછળથી તો માદળીયા બાંધવા, મંત્રથી મોકે નાંખવો, જ્યોતિષ અને સામુદ્રિક શાસ્ત્રથી લોકોનું ભવિષ્ય ખતાવવું, દવાઓ આપવી વગેરે કામો ધંધાદારી રીતે કરતા હતા, ધર્મોપદેશ કરનાં ઉપરોક્ત અમત્કારોથી લેમની પૂજા-પ્રતિષ્ઠા અધિક થતી હતી. તેઓ પાસખીમાં નીકળતા, સિંહાસનાધીશ્વર કહેવાતા. લેમના આગળ ચોપદારો ચાલતા હતા, રાજા લોકો પણ લેમની સેવામાં હાજર થતા હતા. લેમોના કિશ્કિમાં ફસાવવાને આ લોકોએ બધાથી અધિક કાર્ય કર્યું છે, અને જૈન ધર્મને વર્તમાન સ્વરૂપમાં મૂકવાનું ક્ષેત્ર લેમજોગ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

વર્તમાન જૈનોને જોઈને કોઈ એ વિશ્વાસ કરી શકે નહિ કે એ લોકો કોઈ પરિધૂત, ભુદિવાદી ધર્મના અનુયાયી છે. ઇશ્વર કર્તૃત્વમાં ન માનવા છતાં પણ પોતાના કુન્જોને ટાળવા અને સુખી થવા માટે તે પાડોશી-ઓનું જ અનુકરણ કરી રહ્યા છે. પાડોશીઓના જીવન ભરના પાપ મંત્રા સ્નાનથી ધોવાઈ જતાં હોય તો લેમના સચુંગળ પા સન્મેન સિખરજીની યાત્રાથી પ્રત્યેક પાપ નષ્ટ થાય છે. પદ્માવતી અને સ્વેતપાક્ષ આદિ શાસન દેવો સંકટ સમયે લેમને સદાવના કરે છે. અને જૈન મંત્રના જાપથી ઇન્દ્રિય મન મન કરવામાં અને સચુંગળો નાશ કરવામાં મહર્થ થાય છે. લેમના તીર્થો ઉપર હેયરની વર્ષા થાય છે. મૂર્તિઓ અંતરિક્ષમાં રહે છે. ધણી મૂર્તિઓ જાહેરને સ્વપ્ન આપી

જમીનમાંથી જન્મ નિઃસર્યાની દૃઢ પ્રગટ કરે છે. અને ઘટ્ટી
એને પહેલાં આવે છે.

ઉપરુક્ત જમી જાળનેનું મૂળ અજ્ઞાન છે, અજ્ઞાનના ચેર ન
કારમાં જમાય ધર્મનરતો ગિરૂન ૩૫ ધાગ્ય કરી લે છે. અને લે
સ્થાનમાં વિવિધ પ્રકારના વૃદ્ધો અગ્રો જમાવી લે છે. તે માટે સ
પહેલાં જનનાની અજ્ઞાનના દૂર કરવાની આવશ્યકતા છે. દેશના સિ
નવ જુવાનો કે જે અમારા ભવિષ્યના નિર્માતા છે તેમનું પ
કર્તવ્ય છે કે તે સ્વામી સમંતભક્તના સજ્જોમાં અજ્ઞાન અધકારને દૂર
સાચા ધર્મની પ્રભાવના કરે, જ્યાં સુધી જનના અજ્ઞાનમાં પડી છે
સુધી હદિ પણ તે વૃદ્ધોથી મુક્ત થશે નહિ, અને જ્યાં સુધી વૃદ્ધો
નારા નહિ થાય ત્યાં સુધી પોતાના પગ ઉપર ઉભી રહી શકશે નહિ
અને સ્વરાજ્યની ચોખ્ખા મંપાદન કરી શકશે નહિ.

સંકોચના અજ્ઞાન અને જડતાને દૂર કર્યા સિવાય ધર્મરક્ષાની બાંધે
પૂકારે છે તે કાંતો મૂર્ખ છે અથવા ધૂર્ત છે. કમમાં કમ આપણા યુવક
વર્ગે એ સમજ લેવું જોઈએ અને બીજા જ્યાં કામ હોડી આ કામમ
સાગી જવું જોઈએ.

મ. ગાંધીજી-કેટલાક ધાર્મિક વિચારો.

(આખ્યાના:—શ્રી. મોહનલાલ દલ્દીયંદ દેસાઈ.

બી. એ. એલ એલ બી. એડવોકેટ.)

ગાંધીજી “**वसुधैव कुटुम्बकम्**” એવી દશાને પામેલા વિશ્વપ્રેમી મહાત્મા છે. જગતના ભાગ્ય વિધાતા-જગતના મહાન પુરુષ છે. ભારતના અપૂર્વ અપ્રતીમ દિવ્ય પુત્ર છે કે જેણે હિન્દના અસંખ્ય જનો પદ પોતાની પ્રભાભરી અજબ છાંય પાડી છે. ભારતવર્ષના તેઓ મિત્ર માર્ગદર્શક અને દૃષ્ટા (Friend, Guide and Philosopher) છે. તેમની ચૈતન્ય શક્તિ સુતેલામાં જાગૃતિ આણે છે, તેમનામાં પ્રેરણાનું પરમ સામર્થ્ય છે, તેમનો નિષ્કામ ત્યાગ કીર્તિને ઇચ્છતો નથી, મોટું ભોગેચ્છા સેવનો નથી. આજામા આછુ લઈ વધુમાં વધુ જન-સમાજને આપનારો તે સાધુ-એવા તે છે. મહાન સત્તા, શસ્ત્રાસ્ત્ર, ધુરંધ્ર, અપમાન કે ખુદ મૃત્યુ પણ તેમને પોતાના પરમાર્થ કાર્યથી કે સ્વીકારેલા સિદ્ધાંતથી અટકાવી શકે નહિ એવી તેમની નિર્બંધતા છે. ભવિષ્યમાં જન્મને નવીન વશાળ આપવાના કાર્યમાં તે અતિ મહત્વની ભૂમિકા ભાંગ કરશે એ નિર્વિવાદ છે.

તેમનો હૃદયનિમગ્ન, સવમ જગરો છે. સત્વજ્ઞાંતમાં કયું છે કે:-

कोहं च माणं च तदेव मायं । छोमं चटत्य अज्ञात्यदोसा ।
पथाणि वंता अरहा महेमी । न कुन्वइ पाव न फारवेइ ॥

“કોમ, માન, માયા તથા લેાક એમ ચાર પ્રકારના અજ્ઞાતમ-દોષ છે, તેઓનો ત્યાગ કરીને અર્ધત નયરા મર્દિ થવાનું છે કે ને પાપ (ભાવન અનુકાન) કરતા નથી તેમ (અન્ય પાપે) દરજતના નથી.”

એટલે કે કોપાદિ કાપને જનતામાં મોદદિ ઉપયોગવાળા રહેનાર એ મહત્તિ થવાને ગોચર છે. ને મન્યની નિશાએ મહા ચાતનાર હોઇ સંસાર સાગરને વહેણા તરી જાયે, કામ્ય કે જિનામમાં ક્યું છે કે:-

સઘસાળાણ ઉવટ્ટિય મેદાર્વા મારં તરડ

— સત્યની આઘાથી ઉભો મયેલો જુદિમાન પુરુષ સંસાર સમુદ્રને તરી જાય છે.

મહાત્માજી એક વ્યક્તિ માત્ર છે. એમ નહિ, પણ તે એક મોટી સંસ્થા (Institution) છે, જન્મતે અનેક સદેશ પાકે છે, બારને અનેક પાઠો શીખવી ટટાર કરે છે, નિર્જય બનાવે છે, દેશ માટે-ધર્મ માટે પ્રાણ આપનાર એવા અનેક વીરોને ઉત્પન્ન કરે છે. વિચારો સર્જે છે અને તે સ્પષ્ટકારે મુસદ્દીપણ બનાવ્યા વગર-દ્વિઅર્થોપણાને સ્થાન આપ્યા વિના બોલે છે, લખે છે. બાષામાં વાફીલ્ટા કે વાકપટુતા નહિ પણ આંતરિક પ્રેરણામય ઉદ્ગારો નીખાવસતાથી નીકળે છે અને તેથી લોકો પર સચોટ છાપ પડે છે.

તેમની વિશિષ્ટતાઓ:-

- ૧ તેમણે લોકોને માથે સસ્તી, સ્વચ્છ, અને શ્વેત ખાદીની ટોપી પહેરાવી કે જેને “ગાંધી ટોપી” (Gandhi cap) કહેવામાં આવે છે
- ૨ અંગ્રેજી બોલેલાઓનો અંગ્રેજી પહેરવેશ પ્રત્યેનો મોહ દૂર કર્યો અને તેમને અસલી સાદા પહેરવેશ પ્રત્યે વાળ્યા.
- ૩ યંત્રવાદના બીજાણુ પરિણામોથી જન્યવાનો સાવચેતીનો સૂર કાઢી રેડીઓ-ખાદીની ઘેર ઘેર આણુ ફેરવી.
- ૪ મહાન સત્તા સામે નિઃશસ્ત્ર સામનો કરવા માટે પ્રજાને અર્ધિસામ્ય અને સાંતિમય શસ્ત્ર નામે અસહકાર-સત્યાગ્રહ આપીને પ્રજાને નિર્જય અને સ્વમાનસીક બનાવી

- ૫ રાષ્ટ્રના તરીકે હિન્દીનો પ્રચાર કરી હિન્દના જુદા જુદા પ્રાંતો વચ્ચે રહેનો બેદરશીબ દૂર કર્યો.
- ૬ પ્રમુખનામાં શુદ્ધ ચારિત્ર, ત્યાગ-સંયમને સ્થાન આપ્યું, આત્મ-શુદ્ધિ પર ખૂબ ભાર મૂક્યો. શાંત પ્રતિ શાંત્ય નદિ, પણ શાંત પ્રતિ સત્યાગ્રહ એ પાકે લાણાઓ અને પ્રજા હિતાર્થે સ્વાર્પણનો ધર્મ નેતાઓને શીખવ્યો.
- ૭ માત્ર દરાવો કરી અરજ અને વિનવણી કરતી રાષ્ટ્રસભાને સ્વાવશંખી કાર્ય કરતી પ્રાણવાન જીવંત સંસ્થામાં ફેરવી નાંખી.
- ૮ સામાજિક અસમાનતાઓ, જાતિ બેદ, અસ્પૃશ્યતા અન્યાય છે તે બનાવી અસ્પૃશ્યતા-નિવારણનાં ચારે બાજુ આદેશનો કર્યો.
- ૯ કિશોરો-બેકુનો અને મજૂરોનું સંગઠન કરી કરાવી તેના દુઃખમાં ભાગ લીરો અને ગરીબ અને શ્રીમંતોનો, કાસાન અને જમીન-દાર વગેરેના સમન્વય સાધ્યો.
- ૧૦ ગ્રામ્ય ઉદ્યોગોનો ઉદ્ધાર કરવાની ચળવળ ઉપાડી.
- ૧૧ નેના થઇને રાજકારણમાંજ નદિ, પણ ખેરાક, આરોગ્ય, વ્યાયામ, અર્થકારણ, ધર્મ, સમાજ, બાળા આદિ સર્વ વિષયોમાં પોતાના પ્રેરણામય વિચારો એક ધર્મજિજ્ઞાસુ-મનર્ષિ કહેતા હોય તેમ વિના સંકોચે સ્વતંત્રતાથી જણાવ્યા. આ સર્વમાં ધર્મદષ્ટિ જોત-જોત રહેતી એક વખતે પોને ક્યું છે કે “બદારથી ધર્મજિજ્ઞાસુ તરીકે જણાતા અનેક પુરો અંદરથી રાજપ્રકરણી હોય છે, ત્યારે બદારથી રાજપ્રકરણનો સ્વીકાર કરવા છતાં પણ અંતરમાંથી દુ-ધર્મજિજ્ઞાસુ છું.” વળી “રાજપ્રકરણી વિષયો સાથે ધર્મને કે સંસાર-સુખારાને સંબંધ નથી એ વિચાર અયોગ્ય છે” એમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે.
- ૧૨ સર્વ વિષય-ચાલનામાં તેમણે અદિસા અને સન્વને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે અને પોતાના તથા મ અને આત્મચળથી સંકોચનાં સેવા

હવેવામાં પોતાના મનુષ્ય આવી કાઢે નેનાએ દણુ મુઠી મેળવી નથી એટલી બધી જાનિ નોકપ્રાનિ મેળવી છે વગેરે વગેરે.

ગાંધી યુગ—નેમનું હિસાબ ૧૫-૨૦ વર્ષમાં જાતમાં મહાન ક્રાંતિ કરી પોતાનો યુગ પ્રવળ્યો છે—નેઓ યુગપ્રવર્તક બન્યા છે. એથી આ યુગ નેમના નામથી—ગાંધી યુગ તરીકે વારતવિક રીતે ઓળખાય છે.

આ યુગમાં આપણે જન્મ્યા છીએ તેથી આપણે આપણી જાનને ધન્ય માનવી ધરે છે. મહાપુરુષો કેવા હશે, કેવી રીતે ખાતા પીતા-વિચરતા હશે, ઉપદેશના હશે, ધર્મ પાળના હશે, લોકો પર પ્રભાવ પાડના હશે, પ્રજાને ઉત્તમ બનાવના હશે તેનું પ્રત્યક્ષ તાદૃશ દૃષ્ટાંત—ઉદાહરણ વર્તમાનમાં આપણને આ મહાત્માજી પૂરું પાડે છે.

અર્થાતો, મદર્પિઓ થઈ ગયા. તેમણે વિશ્વપ્રેમ બનાવ્યો—પ્રેયો-ઉપદેશો પછી તે ધર્મ કારણે, ધર્મથીરો તરીકે, પોતાના ધાર્મિક સમૂહમાં પછી જેણે રાજકારણમાં અદિસાતત્ત્વને મૂકી રાજપ્રકરણી નેના તરીકે પ્રભાવ બનાવ્યો હોય તે આ એક જ છે.

એક કવિ કહે છે તેમ ઇન્દ્રીએ કે:-

જગતથી દૂર નિજ ધર્મ જીવન મહી,
પ્રેમ-પથ છુદ્ધ મહાવીર બોધે.

જગત સમુદાયમાં રાજ્યના કાર્યમાં,
એક સદેશ અધુરો રહો'તો.

કિન્તુ સર્વાંગ જીવન વિષે તે કરી,
પ્રેમના તત્ત્વની કાર્ય-બોધ,

(એ) તત્ત્વ શીલાવના વર્ષ સત જીવ, જો
પ્રેમ સાધન બધા દિવસ યાસા!

તેઓ જોજામાં જોજા સત વર્ષ જીવે, પોતે તરી જાઓ અને આપણને તરી જાઓ.

આધુનિક મુચકારોમાં-મદાન લેખકો-વક્તાઓમાં સૌથી વધારે મને અને ધણીને ગાંધીજી પ્રિય લાગે છે. તેમનું કચન, બાપ્પાન અને લખાણમાંથી ધણી પ્રેરણા મળે છે, જીવનને સચ્ચારિત્રવાણું ધડવામાં, મનને પિકારદીન અને નિર્મળ બનાવવામાં બહુ નિમિત્તબૂત થાય છે. એ એક દીવા દાંડીની ગરજ સારે છે. તેમના પ્રધાનો-લખાણોનો સંગ્રહ દરી વાંચી મનન કરતા રહેવું અને તેમના વિચારરત્નોને હૃદયમાં સ્થાન આપતા રહેવું; એથી ધણો લાભ થશે.

તેમના પર જૈન દિક્ષુક શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની જરૂર અસર પડી છે. અદિસા અને અતેર્કાતવાદ એ બે જૈન ધર્મના મૂળગન અને સનાતન પાયા છે. એ બંનેએ ગાંધીજી પર ભારે પ્રભાવ પાડ્યો છે. (આથી મેં ૧૮-૧૯૨૩ ને દિને "જૈન દષ્ટિએ મદાત્મા ગાંધી" એ વિષય પર જાહેર બાપણ શ્રી મુંબઈ માગરોળ જૈન મહામાં આપ્યું હતું. જુઓ માસિક જૈનયુગ. પુ. ૫ અંક ૧ થી ૩) સત્યસોધક તરીકે-તત્ત્વગવેષક તરીકે જુદાજુદા દષ્ટિબિન્દુથી વિચારકરી નિર્જૂજ બાંધવામાં અતેર્કાતદષ્ટિએ પ્રધાન ભાગ ભજવ્યો છે. તેમના ધાર્મિક વિચારો 'ધર્મમંથન' એ નામના પુસ્તકમાં બહાર પડ્યા છે. તે આપ સૌ અને ખાસ કરી આપણા પૂતળવર્ગ વાચકો તો ધણો અંતર પ્રકાશ પડશે.

'અદિસા પરમોધર્મ' જેનું મૂળ છે એવા જૈન ધર્મના કેટલાક અનુપાસીઓમાં આ અદિસા ધર્મના પચ્ચંબરને હૃદયમાં સ્થાન અપાવું નથી એ અકસોસનો વિષય છે. આ મદાન વિમૂનિને ગણેા દેવા-નેની નિંદા કરવાની તદ્દ મુધી કેટલાક જતા જોવામાં આવે છે તેને કોઈ ઉપરાંત ચરમનો વિષય છે. પરમાત્મા તેમને મદજુદિ આપે.

બાપી છાંકોત્તગણાં જેતાંમિ કો દિ વિજ્ઞાતુમર્દતિ એટલે કે સોજોતર પ્રાપ્ત્યં ચિનને સંપૂર્ણપણે જાણવાની આપણી તાકાત નથી.

એને તો વિશેષ વિશેષ ઓગળવાનું કાર્ય જરૂરિયા હતું. અને એક પ્રસંગ જણાવું છું:—

એક વખત ગાંધીજીને એક મહાના પ્રમુખે કહ્યું કે ‘આપી જરૂરયા કરવાનું કારણ એ છે કે આપને હજી અમે ઓગળ્યા નથી’ ત્યારે ગાંધીજીએ વિનોદમાં કહ્યું ‘મને સેના ઓગળો? હું તો મરી ગયા પછીજ ઓગળાવાનો છું ના?’—આ જોડે વિનોદ દ્વેષી છતાં તેનો આચર્ય મંત્રમાં લેવા ગોચર છે, કારણ કે તેમના જ શબ્દોમાં કહીએ તો ‘x x સુધારે કોનું જ્યારે મૃત્યુ થાય ત્યારે માત્ર તેમના દેહનો જ નાશ થાય છે. એમનું કામ અને એમના વિચારો દેહની સાથે મરી જતા નથી. એમની શક્તિમાં તો સમય જાય તેમ વધારો થાય છે. આપણને એનો અનુભવ વધારે થાય છે, કેમકે જેમ કાળ જાય તેમ માટીના બોળિયાથી સ્વર્ગ રીને એનો પ્રભાવ પ્રગટ થતો જાય છે. મનુષ્યમાં જે સૂચીજીવી અંશ છે તે દેહની સાથે નાશ પામે છે. મનુષ્યનો જે સાશ્વત અવિનાશી અંશ છે તે તો દેહની રાખ થઈ ગયા પછી પણ જીવે છે અને દેહનું બંધન દૂર થવાથી વધારે પ્રકાશે છે.’

કાશાન્તરે મહાપુરુષોના મંબંધમાં જન્મું છે તેમ ગાંધીજીનાં પત્રો, વાર્તાશ્રવણો, વ્યાખ્યાનો, પ્રયોગો, વગેરે સર્વ અતિ આદરપાત્ર થશે અને તેમની મૂર્તિ એક મહાપુરુષ-દેવમૂર્તિ સમ લેખાશે.

ગાંધીજી એ પરમ સત્યશોધક છે. સત્યને શોધનારે સત્યને પુષ્ટિ મન રાખીને શોધવું જોઈએ એટલુંજ નહિ પરંતુ એના પ્રત્યે નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ, એની સાધના કરવી જોઈએ; અને તેમ કરતાં જે સત્ય સાંપડે તેને તે પૂર્ણ છે, સાશ્વત છે એમ માનીને તે પ્રમાણે આચરન કરવું જોઈએ; સત્યશોધક જીવેના બોગ આપીને સત્યની રક્ષા કરવા બંધાવેલો છે. આવા સત્યશોધક ગાંધીજીએ સામાજિક, ધાર્મિક, શિક્ષણ-વિષયક, રાજકીય વગેરે અનેકવિધ વિષયોની પર્યેવળા મુદ્દ પ્રામાણિક

બુદ્ધિ અને દૃષ્ટિથી કરી તે તે સંબંધે પોતાના વિચારો વ્યાખ્યાનો, સંવાદો અને જાહેર પત્રો દ્વારા જણાવ્યા છે.

આમ છતાં પોતાના મનને હમેશાં ખુદ્દુ રાખ્યું છે, હુંજ સાચો અને બીજા ખોટાજ, એમ માન્યું નથી; પોતાનું હૃદય નમ્ર રાખ્યું છે. તેઓ જણાવે છે કે 'મારી ભાષામાં ને મારા કાર્યમાં નમ્રતા છે કે નહિ એ તો જગત જાણે; પણ મારા હૃદયમાં નમ્રતા ભરી છે ને તે વધતી જાય છે, કેમકે મારી માનસિક, શારીરિક ને આત્મિક શક્તિની મર્યાદા હું જાણું છું ને જોઈ રહ્યો છું.' 'સત્યની મારી શોધમાં મેં ઘણા વિચારોનો ત્યાગ કર્યો છે ને ઘણી નવી વસ્તુઓ શીખ્યો છું. મને એક જ વસ્તુની પડી છે, ને તે પ્રતિજ્ઞા સત્યનારાયણની વાણીને અનુસરવાની મારી તાત્પરતા છે.' 'મારાં વચનોમાં સર્વ કાળે અવિરોધ હોવો જ જોઈએ એવો આમક મેં કદી રાખ્યો નથી જે ક્ષણે મને જે સત્ય ભાસે તે પ્રમાણે હું બોલું ને આચરું તો મારાં વાણી ને આચરણમાં ગમે એટલા વિરોધો બનાવવામાં આવે એની મને પરવા નથી.' 'મેં ખૂબ આત્મનિરીક્ષણ કર્યું છે, એકે એક ભારને તપાસ્યો છે, તેનું પૃથક્કરણ કર્યું છે, પણ તેમાથી નીપજેલા પરિણામ એ સૌને સાફ છેવટનાં જ છે, એ ખરાં છે અથવા એજ ખરાં છે એવો દાવો હું કોઈ દિવસ કરવા પ્રયત્ન નથી.' પણ એ દાવો તો છે કે 'મારી દૃષ્ટિએ ખરાં છે અને અત્યારે તો છેવટના જેવાં લાગે છે.' તેમના વિચારો પ્રત્યે આપણે કદાચ વજન રાખતી તે સંજોગમાં તે સાથે સાથે સ્પષ્ટ ક્ષી નામે છે કે — 'સારો માર્ગ એ છે કે મહાત્માના વચનને પાત્ર બુદ્ધિની ને નિમ્ન ચક્રવર્તુ ને તેમાં કમ ન ઉતરે તો તે વચનનો ત્યાગ નહીં.

અમનથી પાનો નિરસાર કરનાર અને નિન્દાર સજ્જન દેખી નમ માની રહતું નથી.

પોતાના વિષે પ્રમાણિકપણે જાણું છે કે ‘મને દૃઢ વિશ્વાસ છે કે હું પ્રેમથી ઉત્તરાર્થ રહ્યો છું. મને સ્વપ્ને પણ કાઢ્યા પ્રત્યે વેરભાવ ઉત્પન્ન થયો નથી.’ ‘મારી બધી પ્રવૃત્તિ મોડાને ખાતર છે,’ ‘મારે જે કરવું છે, જેની હું વર્ગો યથા ઝંખના કરી રહ્યો છું, તે તો આત્મદર્શન છે, તે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર છે, મોડા છે. મારું ચલનચલન બધું એજ દૃષ્ટિએ છે, અને મારું રાજપ્રકરણી ક્ષેત્રની અંદર ઝંપલાવવું પણ એજ વસ્તુને આધીન છે.’

અન્યારે તેઓ ગામડાંના લોકોની સેવા કરવા વર્ધા પાસે સેવાના નામના ગામડામાં વસે છે, તેમાં તેમનું ‘ધ્યેય શું’ છે એમ એક યુરોપિયન સત્તાને પૂછ્યું ત્યારે ઉત્તરમાં તેમણે કહ્યું, ‘હું’ અહીં બીજા કોઈની સેવા કરવા નથી આવ્યો, પોતાની જ સેવા કરવા આવ્યો છું. આ ગામડાના લોકોની સેવા દ્વારા મારે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવો છે. માણસનું અંતિમ ધ્યેય ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર છે, અને એની સામાજિક, રાજકીય, ધાર્મિક બધી પ્રવૃત્તિઓ ઈશ્વરદર્શનના અંતિમ ધ્યેયને અનુવર્તીને થવી જોઈએ. મનુષ્ય માત્રની સેવા એ સાધનામાં એક આવશ્યક અંગ બની જાય છે, કેમકે ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાનો એક માત્ર રસ્તો એ છે કે એની સૃષ્ટિમાં (બધા જીવોમાં) એને જોવો ને એની સાથે તાદાત્મ્ય સાધવું. એ તો સૌની મેવા દારાજ બની શકે, ને એ સેવા દેશસેવા વિના બની ન શકે. હું મમત્ત વિશ્વનો એક અંશ છું ને માનવ જાતિથી જિજ્ઞાસુ એવી રીતે હું ઈશ્વરને જોઈ ન શકું.’

આમ છે તો વિશ્વનુભવ રાખી સર્વ દેશના લોકોની સેવા કરતાં આ દેશની સેવા કેમ અદ્યત્ન કરી, તેનો પણ પોતે જવાબ આપી દે છે:— ‘મારા દેશનુભવો મારા નજીકમાં નજીકના પડોશી છે, એ એવા અમદામ, એવા નિર્દીન, એવા નિષ્ક્રિય બની ગયા છે કે મારે મારી બધી શક્તિ એમની સેવામાં વાપરવી જોઈએ.’

હવે તેમના ધાર્મિક વિચારો પ્રત્યે આવીએ. પદ્મ્ય ધર્મની વ્યાખ્યા દુકમાં જણાવે છે:—

ધર્મની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા-‘આત્માની દૃષ્ટિએ પાણેલી નીતિ તે ધર્મ, ધર્મ એટલે સંકુચિત સંપ્રદાય નહિ, કેવળ ખાલાચાર નહિ. બહોળા બાપક અર્થમાં ધર્મ એટલે હૃદયરત્ન વિશે અચલિત શ્રદ્ધા, પુનર્જન્મ વિશે અચલિત શ્રદ્ધા, સત્ય અને અદ્વિતિયા વિશે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા. ધર્મ એટલે ધર્માચરણ. ધર્મમાં કોઈ પણ અંશ અસત્ય ન હોય, કઠોરતા ન હોય, દ્વિસા ન હોય. ધર્મનું માપ પ્રેમથી, દયાથી, અભયથી થાય છે. માત્રામયી મળેલું સ્વર્ગ પણ નિષ્ઠ છે. સત્યનો ત્યાગ કરવાથી હિન્દુ-ગાંધીને સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નકામું છે.’

‘ધર્મની રક્ષા શુંડાખાણથી અથવા પાખંડથી, વાફ્યાતુર્યથી અથવા ત્રિ ભેજોથી કદી નથી થઈ, નથી થવાની. ધર્મરક્ષા ધર્મોચ્છાની શુદ્ધિથી, પાર્શ્વથીજ થઈ શકે છે.

‘મંદિર એ ધર્મ માનવું આવશ્યક અંગ છે-પછી જો તેને કોઈ ‘ધર્મ’ કહે, ‘મસ્જિદ’ કહે, કોઈ ‘ગુરદ્વાર’ કહે, કોઈ ‘અપાસરા’ કહે. ત્યાં સુધી શરીર અને આત્માનો સંબંધ રહેશે ત્યાં સુધી મંદિર અને ભગવાનનો મેળ સંધાયેલો રહેશે. શરીર નરકની ખાણ છે, અને હૃદયને (આત્માને) રહેવાનું સ્થાન પણ છે. એજ રીતે મંદિર પણ નરકની ખાણ થઈ શકે છે અને ભગવાનનું સ્થાન તો છે જ. ‘જેની જેની ભાવના તેવી તેની સિદ્ધિ.’

‘શાસ્ત્ર-ધર્મનું આચરણ કરવામાં પ્રવચનની જરૂર કોઈપર હોય પણ પ્રવચન કરનારનું જીવન ધર્મનિષ્ઠ હોવું જોઈએ. તે પ્રવચન એટલે શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા હુંકમાં એ છે કે ‘જે આપણને મોક્ષ તરફ પ્રવર્તાવે તે શાસ્ત્ર.’ તે ‘સત્યનું, અદ્વિતિયાનું, અભયનું’ નિરોધી ન હોય, તેને ધર્મદૃષ્ટિથી અણુવા જોઈએ, તેનું સ્વસ્થ પામવું જોઈએ. કેટલાંક અપ્રારાધને પગમનારા છે. તેના દરેક વચનનો અરુચિયાર્થ છે.

વિવિધ ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ વધારતા ગયા તેમ તેમને જાણ્યું કે દરેક ધર્મ-શાસ્ત્રનો અર્થ કડવામાં તેના રહસ્યાર્થ-મૂલાર્થ સમજતા અને તેને સંસારચારની કમેટીએ ચકાવી તેની કિંમત આંકવી જોઈએ. તેમણે એક સંદેશો રસનો અનુભવો છે, તે જનાવનાં કહે છે:- ‘દરેક ધર્મનો વિચાર કરીને મેં દહભાજક કાઢ્યો છે. કેટલાક સિદ્ધાંત અચ્છિન્ન જેવા માણમ પડે છે, અનુભવ તેનો અનાદર નથી કરી શક્યો. ભક્ત પુણ્ય-દાસે અર્ધ દોહામાં કંઠી દીધું છે ‘હ્યા ધર્મકા મૂળ છે.’ ‘સત્ય સિવાય ખીન્ને ધર્મજ નથી’ એ સનાતન વાક્ય છે. કોઈ પણ ધર્મે આ સૂત્રોનો ધનિકાર નથી કર્યો, દરેક સૂત્ર જોને વિષે શાસ્ત્રવાક્યનો દાવો કરવામાં આવે તેને સત્ય રૂપી એરણ ઉપર દયા રૂપી હથોડા વતી ટીપી જોવું. જો તે નક્કર સામે ને તૂટી ન જાય તો ચોખ્ખા માનવું. અખાની અનુભવ વાણીમા શાસ્ત્રાર્થ-શાસ્ત્રવાદ એ ‘અધારો દૂરો’ છે. તેમાં પડે તે ગોથાં ખાધા જ કરે. જે શાસ્ત્ર અને મહિરાપાન, માંમમક્ષણ, પાખંડ છત્યાદિ શીખવે તે શાસ્ત્ર ન કહેવાય.’

‘શાસ્ત્રના અક્ષરને વળગ્યો તે વેદિયો છે એમ ધણા કવિઓએ માણું છે. શાસ્ત્રોનું દોહન ધણા જગદ્ગુરુઓએ એક એક વાક્યમાં આપ્યું છે. ને તે બધાનું તાત્પર્ય એ છે કે આપણે ઇશ્વરભક્તિ કરી જ્ઞાન મેળવવું અને તે વડે મોક્ષ મેળવવો.’

‘ગુરુ— ગુરુ વિના જ્ઞાન ન હોય’ એ સુવર્ણવાક્ય છે. પણ ગુરુ મળવા જ દોહાકા છે અને સદગુરુને અભાવે મમે તેને ગુરુ કરી બેસીને આપણે સંસારસાગરની વચ્ચોવચ્ચ ફળવું ચોખ્ખા નહિ ગણાય. ગુરુ તે કે જે તારે. પોતે તારી ન જાણે તે બીજાને ગુરુ તારે? એવા તારા (તારનારા) આજ્ઞાજાત હોય તો પણ ને એકાએક જોવામાં આવતા નથી.

‘જેણે અદિસા, સન્ય અને વ્યવસ્થામાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત નથી કરી અને જેણે સર્વ પ્રકારની માનિહી અને મનરેશ્વરનો ત્યાગ નથી કર્યો, તેણે કોઈ પણ મનુષ્ય શાસ્ત્રોને ખરેખર સમજી ન જ શકે એ ધર્મસૂત્રમાં

મરી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. હું ગુરૂની પ્રધાને માનું છું, પણ સાથે સાથે એ પણ જોડે છું કે અત્યારે તો લાખો મનુષ્યોએ ગુરૂ વગર જ પોતાની જીવનયાત્રા પૂરી કરવી રહી છે, કારણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે તેટલા જ સંપૂર્ણ સહચારનો સંગમ આ કાળમાં સાંપડવો દુર્લભ છે.

‘જે આપણને રાગદ્વેષાદિ રહિત કરે, જે આપણને પ્રેમધર્મ શીખવે, જે આપણને ભયમુક્ત કરે, સાદાઈ શીખવે, ગરીબમાં ગરીબની સાથે ઐક્ય સાધવાની બુદ્ધિ આપે એટલું જ નહિ પણ ઐક્ય અનુભવવાનું હૃદયબળ આપે તે ગુરૂ.

પણ ‘જેનામાં દંભ છે, દર્પ છે, જે સેવાનો બૂખ્યો છે, તેને ગુરૂ માની બેસવું એ તો અનેક પ્રકારનાં ગંદાં પાણીઓને સમુદ્ર તરફ ધસાડી જતી ગંગા નદીના જેવી પાણીના જેવું સમજવું જોઈએ.

‘અત્યારે તો ધર્મને નામે આપણે અધર્મ આચરીએ છીએ, સત્યને નામે પાપાંક પોતીએ છીએ, અને જ્ઞાની હોવાનો ડાંગ કરીને અનેક પ્રકારની પૂજા ચોરી લઈ પોતે અધોગતિ પામીએ છીએ અને ખીજતને સાથે ધસાડીએ છીએ. એને સમયે કાંઈને પણ ગુરૂ કરવાની ચોખ્ખી ના પાડવાનો જ ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. સાચો ગુરૂ ન મળે તેથી માટીનું પૃથ્વી જેસાડીને તેને ગુરૂ બનાવવામાં ભેરડું પાપ છે. પણ સાચો ગુરૂ ન મળે ત્યાં લગી દહનાપૂર્વક ‘નેતિ’ ‘નેતિ’ કહેવામાં પુણ્ય છે, એટલું જ નહિ પણ તેથી કાઈ દહાડો સાચો ગુરૂ મળવાનો પ્રસંગ પણ આવે.’

સાધુઓને સંદેશ—‘સાધુઓને હું વિનંતીને કદાચ છું કે ત્યાં સુધી કેળવ બોધણ અને નિઃસ્વભ છે અને સરકાર અને લોકોએનો ફર રતો છે ત્યાં સુધી તમે તમારો અધિકાર ઉપયોગમાં લઈ દેશના કામે પડી જાઓ. લુચ્ચા, ચોર, લપેટના દોષોનું દરજ્જો કરવું એ તમારો ધર્મ છે. x x પડોશી પર અન્યાયાર થનો દોષ ત્યારે રજા કરવી એ તમારો ધર્મ છે. તમારી ખાસે વધ-નિવચનમાં તિવ્ર રહેો છે. એ રહેોને

પત્તિચિત્ તપશ્ચર્યાથી તમે યદેન્માં માયાં કરી સેધા છે. સુધુઓની પાસેથી હું નિર્જવતા અને દયાના પાસનની આરા રાખું છું.'

જીવનનો દેવ—'આપણે દુનિયામાં જન્મ લીધો તે બેગ માટે નહિ પણ ત્યાગ માટે, સંવમ માટે x x મુશ્કરી દરક નિયમ છે કે જોને મુશ્કરી નહક જવું હોય તેમે દુનિયાનો ત્યાગ કરીને દુનિયામાં રહેવું ભેમ્મએ. એ વાન કહ્યું છે જાં સહેલી પણ છે. જવું તે સેધાને માટે જ એમ માનીએ તો મહેલી વાત છે.

અદિસા—'અદિસાનું જન્મ લક્ષ્ય પ્રેમ છે—અવેર છે. મનુષ્યનો ધર્મ અદિસા છે અને જોડેથી અરો તે અદિસક છે તેદસેજ અંશે તે પોતાની જાનિને શોભાથી શકે છે. મનુષ્ય-સ્વભાવ દિસા નહિ પણ અદિસા છે, કેમકે તેજ પોતાના અનુભવથી નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકે છે 'હું' દેહ નથી પણ આત્મા છું, અને આ દેહને આત્માના વિશ્વસને અર્થે, આત્મદર્શનને અર્થે જ વાપરવાનો મને અધિકાર છે' અને તેમાંથી તે દેહદમનની, કામ ક્રોધ મદ મોહ મત્સર ઇત્યાદિ શત્રુઓને જીતી લેવાની નીતિ ઘટાવે છે, તેને જીતવાનો ભારે પ્રયત્ન આદરે છે અને તેમાં એ સંપૂર્ણ વિજય મેળવે છે. અને જ્યારે એવો વિજય મેળવે ત્યારે જ તેણે મનુષ્યજાતિના સ્વભાવને અનુકૂળ કાર્ય કર્યું કહેવાય. તેથી રાગદ્વેષાદિને જીતવા એ અનિ-માનુષી કાર્ય નથી, પણ માનુષી કાર્ય છે અદિસાનું પાત્રન એ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પ્રકારની ધીરતાનું લક્ષ્ય છે. અદિસામા બીરતાને ક્યાંયે રચાન નથી.

'અદિમાધર્મનો સંપૂર્ણ પાળનારોજ સંપૂર્ણ મરદાની બતાવી દો. એક માણસ પણ અદિમા જીવન સંપૂર્ણપણે માળવાને તૈયાર દશે, તો દુનિયાને વઠ કરી સકશે. હું નમ્રતાથી કહીશ કે આજે મારા આ જર્મ-રીન દેહે પણ આદર્શી ભાગે લગ્ન ઉડાવવાની મારી કંઈક સક્તિ છે, તેનું કારણ મારું અદિમાધર્મનું પાલન જ છે.

- ૧ 'અહિંસા એ મનુષ્ય જાતિનો સ્વધર્મ છે અને પશુપક્ષ કરતાં એની શક્તિ અનંતમણી મોટી ને ચડીઆતી છે.
- ૨ અહિંસા માણસનાં સ્વમાન અને આગરણ પૂરેપૂરું રક્ષણ કરે છે, અહિંસાનો સ્વભાવ જ એવો છે કે અનીતિથી મેળવેલા ધનના કે અનાચારના બચાવમાં એ કશી મદદ કરતી નથી.
- ૩ અહિંસા એવી શક્તિ છે કે જ્નેનો પ્રયોગ બાળક, છુવાન, સ્ત્રી, વૃદ્ધ, સૌ સરખી રીતે કરી શકે છે. માત્ર તેમનામાં પ્રેમસ્વરૂપ હૃદય વિશે અવિચલ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ અને તેથી મનુષ્ય માત્રને માટે સમાન પ્રેમ હોવો જોઈએ. અહિંસાનો જીવનધર્મ તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તે છૂટાંછવાયાં કાર્યોને લાગુ ન પાડતાં આખા જીવનમાં વ્યાપવી જોઈએ ને જીવનના પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રગટ થવી જોઈએ.
- ૪ અહિંસાધર્મ વ્યક્તિઓને માટે સારો છે પણ જનસમૂહોને માટે સારો નથી એમ માનવું એ ગભીર ખૂસ છે.'

સત્ય—'ધર્મ એટલે સત્ય અને અહિંસા, અથવા કેવળ સત્ય હશે તોયે બસ થાય. અહિંસા સત્યના પેટમાં જ સમાયેલી છે. તે વિના સત્યની કાંપી સરખાવે ન થાય.

'અહિંસા વિના સત્યનો સાક્ષાત્કાર અસંભવિત છે, વ્યગ્રચર્ણ, અસ્તેષ, અપરિગ્રહ પણ અહિંસાને અર્થે છે, અહિંસાને સિદ્ધ કરનારા છે. અહિંસા સત્યનો પ્રાણ છે. મનુષ્ય તેના વિના પશુ છે. આ બધું સત્યાર્થો પોતાની શોધના પ્રયાસમાં વહેંચેજાળ જોઈ લેશે.

'સત્ય સ્વયંસિદ્ધ છે. અહિંસા તેનું સંપૂર્ણ ફળ છે. મનુષ્યમાં તે ધુપાયેલી પડી જ છે, પણ તે સત્યની જેમ બળ નથી તેથી જાતે તેને માન્ય કર્યા વિના મનુષ્ય દાસ્ય શીરે. તેમ છતાં તેનું સ્વયં દેને અહિંસા જ શીખવશે.

“આપણે ધર્મને જ બૂલ્યા છીએ. સહુ પોતપોતાનો કક્કો ખરે. રાખતા મથે છે. ધર્મ શું છે, ક્યાં છે, તે કેમ ઓગળાય, તેની કેમ રક્ષા થઈ શકે એ ગણતારની ઇચ્છા સરખી નથી રહી.

“જેનોની પાસેથી તો આથી વધારે સારાની આશા રખાય. તેઓ તો સ્વાદ્વાદના પૂજારી છે, દયા ધર્મના ઇગ્ગરદાર છે. તેમનામાં સદ્ધિ-ધ્વજના હોવી જોઈએ. જેટલે અંશે પોતાને પોતાનું સત્ય પ્રિય છે તેટલેજ અંશે બીજાને તેનું હોય જ એમ માનવું જોઈએ. ન્યાં વિરોધીની બૂલ સામે ત્યાં મનમાં રોષ ન લાવતાં દયાલાવથી કામ લેવું ઘટે.

“પણ સ્વાઈવાદ અને દયાલાવ જૈન ધરોમાં અને જૈન મંદિરોમાં પણ કેમ જાણે પોથીઓમાંજ શોભતા હોય એવો આભાસ મને આ લેખો વાંચતાં થયો, એવો અનુભવ તો ચર્ચાંજ કરે છે. ન્યાં દયાનો અમલ છે ત્યાં તે કીડિયારાં પૂરવામાં ને માહણાં બચાવવામાંજ પરિમિત થઈ જતો જોવામાં આવે છે. અને આ દયાધર્મ પાળવાને ખાતર મહુબ પ્રાપ્તે ફરતા વપરાય તો તેની મજાલરી ધર્મમાં થતી જાણી છે.

“રાયચંદલાઈ તો કહેતા જ કે જૈન સિદ્ધાંત વાણિયાઓને ત્યાં વયોં એટલે તેનો વાણિયાસાઈ દિમાબ થયો; જાન અને વીરતા જે દેવાનાં” સફળ હોવાં જોઈએ, તેમનો પ્રાપ્ત ભોંપ થયો ને દયા અને બીરતા એ જે સખ્દો પર્યાવવાચક બની જઈ દયા વગોવાઈ.

“વળી ધર્મને અને ધનને હાથેર રલાં. પણ જૈન મંદિરોમાં લક્ષ્મીનીએ વાસં કર્યો એટલે ધર્મના સિદ્ધિતાનો નિર્જૂંવ તપશ્ચર્યાથી નહિ, પણ વજાસોની દલીલોથી અદામતોમાં થવા લાગ્યો. એટલે જે વધારે પેસા આવે, તે પોતાને મમતો ધર્મનો નિર્જૂંવ લાડી લોકે એમ થયું.

“આ મિત્રમાં કદાચ અનિચ્છેલિનિ જખાણી, પણ નથી. જેનોને પું જાણું છું. જેટલો પરિચય મને દેખ્યું સંપ્રદાયનો ને દેખ્યોનો છે તેટલો જ લયમત જૈન સિદ્ધાંતનો ને જેનોનો છે. ફેટલાક મને દેખાવે

જૈન માને છે, કેટલાક પ્રેમભાવે હું જૈન હોઉં એમ ઇચ્છે છે. કેટલાક જૈનો વિષેનો મારો પક્ષપાત જોઇ રાજી થાય છે. તેમનાં પુસ્તકોમાંથી હું ધણું શીખ્યો છું. ધણું જૈન મિત્રોનો સંવાસ મને ઉપકારક નીવડ્યો છે. તેથી ઉપરનું લખવા અને તે વાટે જૈન ધર્મ પ્રિય છે એવા જૈનોને જાગૃત કરવા પ્રેરાયો છું.

“એવેતાંબર દિગંબરમાં વૈરભાવ શો ? બન્નેના સિદ્ધાંતો એક છે. થોડા ભેદ છે તે સત્ય છે, બન્નેના પક્ષનું સમાધાન થાય તેવા તે ભેદ છે; જેવા દ્વૈતી અદ્વૈતીના.

“જૈનોમાં સાધુઓ અને સાધ્વીઓ પુરુષજ છે, તેમને સમય છે. તેઓ કાં ખરી તપશ્ચર્યા ન કરે ? તેઓ કાં શુદ્ધ જ્ઞાન ન મેળવે ? તેઓ કાં અનુભવજ્ઞાન ન આપે ?

“જૈન યુવકો પોતાના વડવાઓની જેમ ધન ઉપાર્જનમાં મૂંઝાયેલા જોવામાં આવે છે, તેઓ કાં ગૃહસ્થાશ્રમી રહેતા હતા તપસવી જેવા બની ઉદ્ધારચિત્ત, સ્વચ્છ, દયામૂર્તિ ન બને ?

“હું હિંદુ અને જૈન એવા બે વિભાગ નથી કરતો. સ્વાદવાદની જ સદાયથી હું દિંદુ એટલે વૈદિક મન અને જૈન મનનું ઔક્ય સાધી ચકું છું. મેં તો તેની મદદથી ધર્મો માત્રની એકના મારા પૂરતી તો ક્યારની સાધી છે. એનાંબર દિગંબરના ઝગડાનો ન્યાય હાથાં દ્વારા ન મળે, અદાલતમાં ન મળે. બન્ને અથવા બેમાંથી એક બેઠને સારૂ પ્રાપ્તિ કરીને શુદ્ધ થાય. આટલુંયે ન કરી શકે તે ધર્મનું નામ જૂલી નમ્ર બની મૌન ધારણ કરે.”

જૈનોને માટે આમાંથી ધણું સમજવાનું, ઘણું સાર લેવાનું મળે છે. સાધુ અને શ્રાવકો, વૃધ્ધા અને યુવાનો, ધનવાન અને મરીન વગેરે ધર્માપ્રિય-સ્વાસ્થ્યથી વિચારે, શુદ્ધ તપશ્ચર્યા કરે, ખરી દયાનું જ્ઞાન

હવે તેને આચારમાં મૂકે, તો સર્વે ધર્મોની એકતા સમજાય, વૈમનસ્ય ને
અંગ દર થાય અને વિશ્વની શાંતિમાં મોટો ફાળો આપી શકાય.

મહાત્માજીનાં વચનો એ દિવ્યવાણી છે-તેમાંથી અમુત ઝરે છે
અને હૃદયને શાંતિ અર્પે છે.

મારા મિત્ર શ્રી રામનારાયણ પાંડકજીના શબ્દોમાં કહીએ તો—
'ગાંધીજીની પ્રેરણા ધાર્મિક છે અને તેઓ જગતને અદિસા પથ દોરે છે
જ્યાં તેઓ ધર્મપ્રવર્તક કે ધર્મસંસ્થાપક નથી. ધર્મપ્રવર્તક કે ધર્મ-
સંસ્થાપક, ખરી કે ખોટી રીતે, પોતે જગતનું અંતિમ સત્ય પામ્યો છે,
અંતિમ ઉત્તમ દશાએ પહોંચ્યો છે, એવી અધ્યાવાણો હોય છે અને
એવી અધ્યાના ગૂઢ બળથી તે લોકોને પોતા તરફ આકર્ષે છે. ગાંધીજી
બંનેની ના પાડે છે. તેઓ કહે છે કે પોતાને ધર્મનું દર્શન થયું નથી,
તેમ પોતાને શુદ્ધ પણ મળ્યો નથી. દરેક ગૂઢતાને તેઓ વળગી ગયું તો
જણાય છે. x જતાં તેમના અનુભવમાં કંઈ ગૂઢ નથી જ એમ કેમ કહી
શકાય? તેમની ઉપવાસની પદ્ધતિ તેઓ પ્રભુ પાસેથી બળ મેળવે છે તે,
અંતર્યામીના અવાજ પ્રમાણે ચાલે છે, કલાકોના કલાકો પ્રાર્થનામાં ગાળે
છે તે સર્વ ગૂઢ એટલે સામાન્ય માણસને નહિ થયેલો અનુભવ છે. x x
તેમના જીવનમાં બુદ્ધિ હૃદયને અનુસરે છે, હૃદયની દાસી છે, અને કેવળ
બુદ્ધિને માટે તેમને અજીવમો પણ દરો, તેમ જ્યાં એક વાત ખ્યાનમાં
રાખવા જેવી છે. જેટલી ભાવનાઓને કામોને અને વસ્તુઓને તેઓ
બુદ્ધિના પ્રકાશમાં તપાસે છે તેટલી જલ્દી જોઈ તપાસના દરો, x ધાર્મિક
શક્તિના હોવા જતાં પાંજરાપોજ, સ્વચ્છતા, અદિસા, સ્પર્શસ્પર્શ અને
સામાન્ય રહેણી ડરણીના પ્રતો ઉપર તેમજે બુદ્ધિથી જેટલી ચર્ચા કરી
છે તેટલી કામને નથી કરી એમ કહી શકાય. x ગાંધીજીની અંતઃપ્રેરણા
ધર્મની છે, જ્યાં તેઓ પોતાના કાર્યક્રમો બુદ્ધિની પરીણા માટે રજુ કરે છે.
અદિસા પ્રેરણા ધાર્મિક છે, પણ તેઓ દિવ આચાર્ય તેને એક વ્યવ-
હારિક સાધન તરીકે રજુ કરે છે. નિઃસ્વ દિવને મરજ નહિ-આખી

દુનિયાને માટે એ અમોઘ સત્ત્વ છે અને સૌથી ઓછી 'દાનિવાણું' છે એમ એ પૂરવાર કરે છે. સ્પર્શસ્પર્શનું પાપ તેઓ પોતાની ધર્મબુદ્ધિથી સમજ્યા છે અને તેને પણ બુદ્ધિની કસોટીએ તેઓ કસી આપે છે.

‘જીવનનો એવો એક પણ પ્રદેશ નથી, એવો એક પણ પ્રસ નથી જેમાં ગાંધીજીએ કંઈને કંઈ ન કર્યું હોય જેમ સૂર્ય ઉમે, અને ખુલ્લામાં તો અજવાળું થાય પણ બધ બારણામાં પણ પ્રકાશ પ્રવેશે, તડોમાં પણ અજવાળું પહોંચે, તેમ તેમણે પ્રેરણાં એવન સમાજના અધારામાં અધારા ભાગમાં પણ પહોંચ્યું છે. તેમણે પ્રમો વિચાર્યાંજ નથી, ઉભા નહોતા થતા ત્યાંથી ઉભા કર્યા છે. તેમનામાં અનેક વિરોધી બળોનો સમન્વય છે. ક્રાંતિકાર છતાં તે પ્રાચીનનાને માટે આદર ધરાવે છે. મૃદુ છતાં હડીતા છે. આમલી છતાં છૂટછાટ મૂકતાર છે. પ્રેમાળ છતાં બીવણ છે. x તેઓ મને મનુષ્યના કરતા ગૂઢ કુદરતી બળ જેવા લાગે છે. x ખુલ્લામાં ખુલ્લા અને નિખાલસ છતાં, તેમના આત્મદોહનમાથી સ્ફુરતાં બળો કુદરત જેવાં ગૂઢ છે, અકલ છે, અમેય છે, અપ્રનિશ્ચ છે. કાંઈ મદાન હેતુ સિદ્ધ કરવા કુદરત આવાં બળો પેદા કરે છે, એ મદાન હેતુ સિદ્ધ થવામાં આપણે સર્વ જોટલે અસી નિમિત્તમૂળ યદ્ય સદ્ગુણું તેદત્ત અસી ધન્ય યદ્યશું.”

એક લેખક મનોરમ શબ્દોમાં મદાતમાજીને સંબોધી જે જણાવે છે તેમાંથી થોડું ટાંકીએ:-

“તારો સ્પર્શ માટીમાંથી માનવી થકે છે. તારા શબ્દે જ્યાં એવન રૂપ બને છે, તારા જીવન-અમરને કાંઈ કાંઈ શુદ્ધ વેરાનોને લીણંડમ બનાવ્યાં છે. તે માનવીમાં માનવતા રેડી છે; માનવીને આદર્શ, આપો છે, જીવનમાં કાંઈ જીવવા જેવું છે એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. મુક્તિ-વિદ્યાના નાવની માથે અધ્યાત્મા ડોળેનો તું મુક્તની બન્યો માર્ગ જીલેદાનો તું ચક્રવર્ત બન્યો છું. અધારે અધ્યાનારને

જ્યો હું. તેં નિર્જાની નિર્જાના નિવારી છે. બીરની બીરતા ટાળી છે. કાચા દેવાવાળાને તેં કડણ બનાવ્યાં છે.

‘અગાનીએને તેં જ્ઞાન આપ્યું છે. મૂઢ માનવીઓની મૂઢતા તેં નિાલી છે. પ્રકાશદીનેને તેં પ્રકાસ આપ્યો છે. દહીંને તેં વેઘ બન્યો છે. વેદનાંએને તેં ‘શામક બન્યો છે. લાગેલા દેવાને તેં છવાડનાર બન્યો છે.’

‘પીડિતોની પીડા તારાથી જોવાતી નથી, કંગાસોની કંગાસીપંત નારાથી ખમાતી નથી. શોષિતોનાં હાડપિંજરા પ્રતિ તેં દષ્ટિ નાખી રહ્યો નથી.

‘x x x આથી તેં અમારો પૂજ્ય છે. ’

આ પૂજ્ય મહાત્મનના સંદેશ કીલી આપણે કૃતાર્થ બનીએ અને આપણી પામરતા, સ્વાર્થલાલસાઓ નિવારી થયિત બનીએ એ હૃદયપ્રાર્થના.

અતે વર્તમાન કવિત્રી ઉમાશંકરની “વિશ્વસંતિ”માંની નીચેની કીઓથી આ વક્તવ્ય અત્ર સમાપ્ત થાય છે:-

મુખ્ય દાવાનજે દાઢવા તપેલા પ્રયિતીતલે,

આમી વર્ષાવની શીળા કોની આ પગલી પડે?

કોના મુણીને સુર આંમુબીના,

મગા જતી વિશ્વની ઘેર દિંસા?

હોલેચવા પાપ મુગો—મુગોનાં,

શું હોતરી મૂર્નિમતી અદિસા?

સંવત ૧૯૮૮ ની સાતમાં મુંબઈમાં શરૂ થયેલ
પર્યુપાણ વ્યાખ્યાનમાળાનું પુસ્તક
વાંચ્યું છે ?

ન વાંચ્યું હોય તો આજેજ ખરીદ કરો.
જ્યારે ધર્મ ને રૂઢીના બહાને અનેક પ્રણાલીકાઓ તમને
મુઝવી રહી હોય તે વખતે ઉપયોગી થઈ પડે. દોરવણી
મળે એવા લેખોનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ છે.

પંડિત સુખલાલજી, પંડિત દરખારીલાલજી, પંડિત
નાથુરામ પ્રેમીજી, ડૉ. પ્રાણજીવનદાસ મહેતા, બાપુ સુરજલાલ
વકીલ, શ્રી મોહનલાલ ભગવાનદાસ જવેરી સોલીસીટર, ને
શ્રી મોહનલાલ દક્ષીચંદ દેસાઈ વકીલ જેવા વિદ્વાનો ને
પંડિતોના લાખણોનો સંગ્રહ છે.

દરેક યુવાન જરૂર વાંચે.

વધુ ફેલાવા માટે કીમત રૂા ૦-૬-૦.

વીસ ડોપી ખરીદનાર પાસેથી રૂા ૦-૪-૦ લેખે.

મળવાનું ઠેકાણું:-

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ.

૨૬-૩૦, ધનજી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૩.

